

Kohtute aastaraamat
2008

Kohtute aastaraamat
2008

Toimetuskolleegium: Eerik Kergandberg, Harri Salmann, Henn Jõks,
Andra Pärsimägi, Kersti Kerstna-Vaks, Margit Vutt, Kerli Valk, Meelis Eerik

Keeletoimetaja: Mihkel Metslaid

Fotod: Timo Reinthal, Anton Aunma, Donad Kiidjärv

Küljendus ja trükk: AS Ecoprint

Sisukord

1. Eesti kohtud ajateljel: 2008 – 2009

Räägime kahe tuhande kaheksandast <i>Mailin Aasmäe</i>	5
Kohtunikueksamikomisjoni tegevusest 2008. aastal <i>Piret Raadom</i>	10
Distsiplinaarkolleegiumis läbivaadatud distsiplinaarasjad 2008. aastal <i>Piret Raadom</i>	11
Millist kohtute haldamise nõu anti 2008. aastal? <i>Mari-Liis Lipstok</i>	12
Kokkuvõtte Kohtunike Ühingu tegevusest 2008. aastal <i>Meelis Eerik</i>	14

2. Sisevaatlus

Menetluskulu kindlaksmääramise ja väljamõistmise praktika probleeme tsiviilkohtumenetluses <i>Margit Vutt</i>	19
Menetluskulud halduskohtumenetluses <i>Sirje Kaljumäe</i>	34
Kriminaalmenetluse menetluskuludest avaramalt ja kitsamalt <i>Eerik Kergandberg</i>	40
Enesekriitiliselt kohtulahendite kvaliteedist <i>Rutt Teeveer</i>	51
Pilk kohtumenetluse korraldusele <i>Margit Vutt, Merle Heitur</i>	55

3. Välisvaatlus: teised meist

Õiguskantsler ja kohtunik <i>Allar Jõks</i>	61
Eesti kohtusüsteem ja õigusemõistmine eemalt vaadates <i>Rait Maruste</i>	66

4. Kohtumenetluse tänane ja tegelikkus: statistika ja analüüs

Kohtupraktika analüüs 2008. aastal <i>Margit Vutt</i>	71
Olulisemast 2008. aasta kohtustatistikas <i>Küllli Luha</i>	74
Planeerimisõigus Riigikohtu halduskolleegiumi 2008. a praktikas <i>Pihel Sarv</i>	85
Vahistamise küsimuse lahendamiseks tehtud määruse vaidlustamine <i>Anneli Soo</i>	94
Abikaasade varasuhete probleemidest Riigikohtu praktikas <i>Liis Hallik</i>	100

5. Kohtute väliskoostöö

Tartu Maakohtu rahvusvaheline koostöö <i>Andrus Miilaste</i>	111
Kohtunike vahetusprogrammiga Soomes <i>Katre Poljakova</i>	113
Kohtunike vahetusprogrammiga Norras <i>Peeter Pällin</i>	116

1

.....

.....

1. Eesti kohtud ajateljel: 2008 – 2009

Mailin Aasmäe
Riigikohtu kommunikatsioonispetsialist

Räägime kahe tuhande kaheksandast

Sissejuhatuseks

Kohtute aastaraamat on nüüdseks ilmunud kolmel aastal. Selle lühikese aja jooksul on ta olnud pidevas muutumises. Rubriigil “Eesti kohtud ajateljel” ei ole olnud siiani veel päris kindlat formaati. Eelmisel aastal rääkisime siin kohtute haldamise mudeli käekäigust, üle sai vaadatud kohtute haldamise nõukoja (KHN) ning Kohtunike Ühingu roll kohtute omavalitsusorganite süsteemis. Sel aastal on eesmärgiks muuta rubriiki n-ö kronoloogilisemaks – anda ülevaade kohtunike omavalitsuskogude 2008. aasta tegevusest, samuti leiavad siin oma koha valitud palad KHNi tegevusest ning ühingu aastaaruanne. Lisaks üritan allpool kokku võtta sündmused, mis aastat meenutavad. Siiski palun lugejal meeles pidada, et ajalookirjutus on alati subjektiivne ja kroonika krooniku nägu.

♦ Kohtunike VII korraline täiskogu 8. veebruaril Tallinnas

Täiskogul osales 161 kohtunikku. Päeva esimesel poolel räägiti kohtusüsteemi eelarve koostamise ühtsetest alustest, muu hulgas esines ettekandega rahandusminister Ivari Padar. Teine pool oli pühendatud kohtunike töökoormuse hindamisele, vaatluse alla võeti kohtunike töökoormuse mõõtmise abiline – koormuspunktide

süsteem. Ettekannetele järgnenud diskussioonis avaldas oma muret kohtunik Aase Sammelselg, öeldes, et siiani ei ole ta saanud ühtegi selget vastust sellele, kelle ja millise ühiskonnas tekkinud probleemi jaoks on punktisüsteem vajalik.

“Täna kuulsin, probleem ongi selles, et on vaja välja töötada koormuspunktide süsteem. Nii olemegi endale probleemiks mõelnud vahendi, aga kuhu me selle vahendiga jõuda tahame? Mis muutub maksumaksjal või menetlusosalisel sellest paremaks?”¹ rääkis kohtunik Sammelselg.

Justiitsministeeriumi kantsler Margus Sarapuu vastas kriitikale järgmiselt: “Tegelikult ma võin kinnitada, et usun, et kui KHN selle ülesande andis, ei teinud ta seda eeldusel, et kohtunikud on lollid.”² Samuti pareeris ta väidet, nagu eeldatakse, et kohtunikud hakkavad süsteemi kuritarvitama. “Kui lähtume eeldusest, et kohtunikud valetavad, siis ei ole vaja ka süsteemi teha. Kui lähtume eeldusest, et kohtunikud ei valeta, siis on asjal jumet,” lisas ta.

¹ Arvutivõrgus: <http://www.riigikohus.ee/vfs/780/Kohtunike%20VII%20korralise%20taisakogu%20protokoll.pdf>.

² Samas.

määranud dokumendid. Näituse kuraatoriteks olid ajaloolane Toomas Anepaio ja Riigikohtu õigusteabe osakonna peaspetsialist Marelle Leppik.

Mai alguses toimus ümarlaud, mis vaagis süütuse presumptsiooni võimalikkust ajakirjandusvabaduse tingimustes. Ümarlauale kaasati mõtteid vahetama nii õigusametite kui ka ajakirjandusväljaannete juhte, koos püüti otsida tasakaalu ühelt poolt õiglase kohtupidamise ja teiselt poolt avalikkuse informeerituse vahel. Lühidalt kokku võttes – tasakaalu ei leitud. Kui viidata Riigikohtu esimehe Märt Raski sõnadele, siis kõige kindlam viis vältida sündmuse kajastamist ükskõik missuguses väljaandes on kõikide peatoimetajate sündmusel osalemine. Siiski leidsid kõik kohalviibinud, et dialoogi pidamine ja hoidmine on lahenduste eelduseks, seega mõlemapoolne selgitustöö jätkub.

Kohtukuule pani punkti kahepäevane konverents “Õigusriikluse areng: eilsed valikud tänases päevas”. Esimese päeva sisustasid tagasisaated minevikku, teiste hulgas pidas ettekande ajaloolane Toomas Anepaio, kes iseloomustas Riigikohtu rolli ja tegevust Eestis enne II maailmasõda. Meelis Maripuu, samuti ajaloolane, rääkis sõjakurjategijate näidisprotsessidest ENSV Ülemkohtus,

mida ta muu hulgas nimetas justiitsetendusteks, kus demonstreeriti kodumaisele publikule ja Lääne ajakirjanikele, millise rangusega siin süüdlasi karistatakse.

Järgmisel päeval rääkis tulevikku vaatavalt teiste seas ka Euroopa Komisjoni asepresident Siim Kallas, kes otsis oma ettekandes ajaloost ja tänapäevast vastuseid küsimustele, kui lahus poliitikategemisest on kohtuvõim ning kui lahus ta olla saab ja olema peab.

♦ **CCJE konverentsil otsiti heale kohtuotsusele hindajad**

18. juunil Tartus toimunud rahvusvahelisel konverentsil jõudsid Eesti ja teiste Euroopa riikide kohtunikud tõdemusele, et ehkki heal otsusel on palju kriteeriumeid, on seda lihtsam üksmeelselt defineerida kui jõuda üksmeelsele kohtuotsuste kvaliteedi hindamise meetodites.

Aasta lõpus võttis Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu vastu arvamuse kohtuotsuste kvaliteedi kohta Euroopas. Arvamus jaguneb kaheks osaks, esimeses osas käsitletakse kohtuotsuse kvaliteeti ja teises selle kvaliteedi hindamist. Dokument on tõlgitud eesti keelde ja sellisena Riigikohtu kodulehel ka kättesaadav.

Renoveeritud Pärnu Rüütli tänava kohtumaja avas oma ukseid mullu 21. juulil, avamispidu toimus augustis. Erakogu.

♦ **Eesti Vabariigi kolmeastmeline kohtusüsteem sai 15 aastat vanaks**

15. septembril 1993 alustas Eestis tegevust kolmeastmeline kohtusüsteem, mis taastati 3. juulil 1992 jõustunud Eesti Vabariigi põhiseaduse alusel. Kui 27. mail 1993 oli taasalustanud oma tegevust Riigikohus, siis 15. septembril 1993 alustasid tegevust ka Tartu ja Tallinna ringkonnakohus ning Tartu halduskohus. 1. oktoobril 1993 asutati Tallinna halduskohus asutamisest. 1. detsembril 1993 avati Viru ringkonnakohus.

♦ **Kohtumajade renoveerimine**

2007. ja 2008. aastal tegeleti hoogsalt kohtute töötin-
gimuste parandamisega. Renoveeriti Põlva, Võru, Vil-
jandi, Rapla, Rakvere ja Pärnu Rüütli tänava kohtumaja.
Parandati ka Liivalaia kohtumaja registriüksuste töö-
tingimusi.⁴

♦ **Maa- ja halduskohtute tulemusrahastamine**

2008. aastal rakendas Justiitsministeerium juhtprojek-
tina esimese astme kohtute tulemusrahastamist. Selle
eesmärgiks oli vähendada n-ö vanade kohtuasjade hulka
ja selle abil lühendada menetlustahtu ning tõhustada
maksekäsumenetlust. Kõige progressiivsema kohtu tiit-
liga pärjati Viru Maakohus, kus arvestuslik keskmine
menetlusaeg lühenes nii tsiviil- kui ka kriminaalasjades
ligi 22%.

Lisaks tõhustus maksekäsuasjade menetlemine: võrreldes
2007. aastaga lahendasid maakohtud neli korda rohkem
maksekäsuasju ehk ligi 40 000.

Justiitsministeerium hindas projekti edukaks ning plaan-
ib seda rakendada edaspidigi.⁵

♦ **Mitme kriminaalasja ühel ajal arutamise keeld
KrMS § 268¹ järgi**

Juulis jõustunud seadusemuudatuse kohaselt ei või üld-

korras kriminaalasja arutava maakohtu kohtukoosseisu
liikmed enne selles asjas kohtuotsuse tegemist osaleda
teise üldmenetluses kohtusse saadetud kriminaalasja
kohtulikult arutamisel. Paragrahv on kasutusel olnud
vähem kui aasta, seetõttu on vara rääkida sellise koh-
tupraktika headest ja halbade külgedest. Siiski on
kuulda kriitikat, et oma esmast eesmärki (üldmenet-
lusasjade kiiremat lahendamist) ei näi paragrahv täiel
määral täitvat.

♦ **“Surmasõitja” ja nõrgimad kohtunikud**

Rääkides kohtu ja meedia suhetest, ei saa kindlasti üle
kahest avalikkust ja kohtunikudagi vapustanud sünd-
musest. Esimene neist pani avalikkuse kõvahäälselt ja
vihaselt arutlema õige ja õiglase karistuse üle, teisel juhul
tekis küsimus, kas ja millistel tingimustel on võimalik
avaldada kohtunike tööd kajastavaid statistilisi andmeid,
et avalikkusele oleks kättesaadav kohtunike mitte häbi-
margistav õiglane kohtustatistika.

Joosep Laiksoo isik tõusis avalikkuse huviorbiiti 8. det-
sembril 2007. aastal, mil Tallinn-Tartu maanteel toimus
kolme hukkunuga liiklusõnnetus. Kohtuotsuse teatavaks
tegemine 31. juulil 2008. aastal tõi kaasa mõnevõrra radi-
kaalsed sõnavõttud, värvikaim kindlasti valvejuristi staa-
tusesse tõstetud Igor Gräzini TV 3 “Seitsmestest uudistes”
kõlanud avaldus “Tegemist on mõrvaga. Inimene mõrvas
teadlikult kolm inimest” ning kulmineerus kohtunik
Pihlaku intervjuuga.

20. oktoobri Postimees koostas Justiitsministeeriumi
avaldatud statistikat kasutades esimese astme kohtuni-
kest pingerea, võttes kohtunike tubliduse hindamisel alu-
seks edasikaevatud kohtuotsuste tühistamise protsendi.
Kohtustatistika usaldusväärsest räägiti põhjalikult ka
viimasel täiskogul, ettekanded ning protokollitud diskus-
sioon on kättesaadavad Riigikohtu koduleheküljel.

♦ **Viru Ringkonnakohus sulges ukсед**

12. detsembril toimus Viru Ringkonnakohtu lahkumis-
üritus ja aasta lõpuks kohus likvideeriti. Seal töötanud
kaheksast kohtunikust kolm läks pensionile, neli koh-
tunikku jätkasid Viru Maakohtus ja üks siirdus Tartu
Ringkonnakohtusse.

⁴ Justiitsminister Rein Langi ettekanne õigus- ja kohtusüsteemi arengust kohtunike VIII korralisel täiskogul. Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/805/Rein_Lang_taiskogu09.pdf.

⁵ Samas.

Piret Raadom

Riigikohtu personaliosakonna juhataja

Kohtunikueksamikomisjoni tegevusest 2008. aastal

Kohtunikueksamikomisjoni aasta tööd kujundavad kohtuniku- ja kohtunikukandidaadi konkursside arv, samuti ametisolevate kohtunikukandidaatide ning kuni kolmeaastase staažiga kohtunike arv.

2008. aastal toimusid konkursid ühele Harju Maakohtu ja kahele Pärnu Maakohtu kohtuniku kohale ning kolmele Tallinna Ringkonnakohtu ja ühele Tartu Ringkonnakohtu kohtuniku kohale. Harju Maakohtu ja Pärnu Maakohtu kohtunikukonkursid jõudsid lõpule 2008. aasta sügisel ning 2009. aastast asus teenistusse kolm uut kohtunikku: Sten Lind (Harju Maakohus), Indrek Nummert ja Rutt Sild (mõlemad Pärnu Maakohus).

Konkursil Tallinna Ringkonnakohtusse osutasid tsiviilkolleegiumi kahele kohale kandideerimisel edukaks senised Harju Maakohtu kohtunikud Kaupo Paal ja Imbi Sidok. Konkurss ringkonnakohtu halduskolleegiumi vabale kohale jõuab lõpule loodetavasti 2009. aasta kevadel.

Lisaks kohtunikukonkurssidele korraldas eksamikomisjon konkursiväliselt kohtunikueksami ühele kohtunikukandidaadile.

Konkurse kohtunikukandidaadi kohale justiitsminister 2008. aastal välja ei kuulutanud.

2008. aasta jooksul oli kohtuniku ettevalmistusteenistuses üksteist kohtunikukandidaati. Aasta jooksul lahkusid töölt kohtusüsteemis Evi Gulbis ja Priit Palmiste, Indrek Nummert on 2009. aastast ametis kohtunikuna. Ettevalmistusteenistust jätkavad Harju Maakohtu kohtunikukandidaadid Marie Tammsaar, Piret Mõistlik, Urmas Tammiksaar ja Heiki Kolk, Tallinna Halduskohtu kohtunikukandidaat Monika Laatsit, Tartu Maakohtu kohtunikukandidaat Tanel Saar ning Viru Maakohtu kohtunikukandidaadid Aarne Lõhmus ja Mari-Liis Avikson. 2009. aasta kevadeks on kohtunikueksam sooritatud kuuel ametisoleval kohtunikukandidaadil, Mari-Liis Aviksonil ja Heiki Kolgil seisab kohtunikueksam veel ees.

Kuni kolmeaastase kohtunikustaažiga nn noorkohtunikke, kelle ametisse sobivust hindab komisjon kohtu-esimehe esitatud arvamustele tuginedes, oli 2008. aastal ametis kuusteist. Kolm aastat kohtunikustaaži täitus möödunud aastal neist kuuel kohtunikul – Tallinna Ringkonnakohtu kohtunikul Kai Kullerkupul, Tallinna Halduskohtu kohtunikul ja esimehel Villem Lapimaal ning Harju Maakohtu kohtunikel Kaija Kaijanenil, Indrek Parrestil, Gerty Paul ja Karin Sonntakil. Komisjonile ei laekunud teavet, mis oleks kahtluse alla seadnud nimetatud noorkohtunike ametisse sobivuse.

.....

Distsiplinaarkolleegiumis läbivaadatud distsiplinaarasjad 2008. aastal

Piret Raadom

Riigikohtu personaliosakonna juhataja

2008. aastal menetles distsiplinaarkolleegium nelja distsiplinaarasja, mis olid algatatud kolme kohtuniku vastu kohtute seaduse § 87 lg 2 alusel ametikohustuste mittekohtase täitmise tõttu. Ühe kohtuniku vastu algatati menetlus kahel korral. Kahel juhul algatas distsiplinaarasja ringkonnakohtu esimees, ühel juhul maakohu esimees ja ühel juhul Riigikohtu esimees. Kolmes menetletud asjas mõisteti kohtunikud distsiplinaarsüüteo toimepanemises süüdi. Ühe distsiplinaarasja menetlemine lõpetati seetõttu, et kohtunik lahkus distsiplinaarmenetluse ajal omal soovil teenistusest.

Distsiplinaarsüütegusid, mida menetleti ja mille kohta tehti süüdimõistev otsus, on kokkuvõtlikult kirjeldatud allpool.

1. Kohtunik andis väärteoasjas kaebuse puuduste kõrvaldamiseks tähtaja alles seitse kuud pärast kaebuse kohutusse saabumist. Kohtuotsus tühistati aegumistähtaja möödumise tõttu.

Distsiplinaarkolleegium leidis, et kaebuse puuduste kõrvaldamise tähtaega ei antud mõistliku aja jooksul.

2. Kohtunik koostas ühes ja samas kriminaalasjas mitu erineva pealkirja ja põhiosaga kohtuotsust.

Distsiplinaarkolleegium leidis, et kohtuniku selline tegevus andis menetlusosalistele ja kõrvalseisjatele aluse kahelda selle kohtuniku ausameelsuses ja sõltumatuses. Sellise rikkumise tagajärjeks oli kohtuotsus(t)e tühistamine.

3. Kohtunik lahkus kriminaalasjas toimunud kohtuistungilt vaheaega kuulutamata ja kuulamata vahetult ära süüdimõistetu kaitsja seisukohta.

Distsiplinaarkolleegium leidis, et kohtunik rikkus süüdimõistetu kaitseõigust ja õiglase kohtupidamise põhimõtteid.

Distsiplinaarkolleegiumi otsused on kohtuotsused ja 2008. aasta sügisest avaldatakse jõustunud otsused Riigikohtu kodulehel. Otsuse avaldamisel lähtutakse avaliku teabe seaduses sätestatud piirangutest.

Mari-Liis Lipstok
Riigikohtu esimehe abi

Millist kohtute haldamise nõu anti 2008. aastal?

Kohtute haldamise nõukoja jaoks oli 2008. aasta tegus ning teemaderohke. Aasta märksõnad olid raha, kohtunike töökoormuse mõõtmine ja statistika.

Aasta alguses valis kohtunike täiskogu KHN-i uued kohtunikest liikmed ja asendusliikmed,¹ kelle ülesandeks on kuni aastani 2011 kohtute haldamise teemadel kaasa mõelda. Nii vahetusid ühekorraga kõik KHN-i kuuluvad kohtunikud (kui Riigikohtu esimees välja arvata), kogu kohtunikest koosseisu uuendamine tõi aruteludesse värskust ning uusi ideid ja algatusi. Uusi liikmeid valides pidas täiskogu kahtlemata silmas ka kohtusüsteemi arengupõhimõtetes rõhutatut, et ükski esimese ja teise astme kohtu esimees ei tohi kohtute haldamise nõukotta kuuluda. Sel põhjusel täieneski KHN-i istungile kutsutavate isikute ring kaheksa kohtuesimehega.

Raha, raha, raha

Võib julgelt öelda, et iga KHN-i istungi päevakorras oli vähemalt üks kohtute rahastamis puudutav teema.

¹ KHN-i koosseis alates 8. veebruarist 2008: Märt Rask (esimees), Tambet Tampuu, Andra Pärsimägi, Ivo Pilving, Tiina Pappel, Meelis Eerik ja asendusliikmed Henn Jõks, Urmas Reinola, Kersti Kerstna-Vaks; õiguskantsler Indrek Teder, advokatuuri esimees Aivar Pilv, riigi peaprokurör Norman Aas ning parlamendi esindajad Urmas Reinsalu, Ken-Martti Vaher ning asendusliikmena Väino Linde.

2008. aastal otsustas Justiitsministeerium anda kohtute eelarve reservist kohtutele lisaraha, et vähendada n-ö vanade kohtuasjade arvu. Iga esimese astme kohus püstitas numbrilise eesmärgi, milleni jõuda (kas siis keskmise menetlusaaja lühendamine või menetluses olevate vanade kohtuasjade arvu vähendamine). Lisaraha eraldamiseks allkirjastasid kohtuesimehed ja -direktorid ministeeriumiga ühiste kavatsuste protokollid, mida on hakatud rahvasuus kutsuma ka soorituskokkulepeteks ja tulemusrahastamise kokkulepeteks – heal lapsel mitu nime. Uut rahastamispoliitikat arutati ka KHN-i märtsikuisel istungil, kus nõukoda võttis teadmiseks ministeeriumi algatuse allkirjastada sellised protokollid. Septembrikuus tehti tulemusrahastamise juurutamisest kokkuvõtteid. Kohtuesimehed leidsid, et kokkulepped täitsid oma eesmärgi niivõrd, kuivõrd pühenduti rohkem vanade asjade lahendamisele. KHN-i liikmete seas jäi kõlama siiski murelik noot, et hoogtöö korras ning tugipersonalile ühekordsete lisatasude maksimisega ei saavutata kestvaid tulemusi.

Kui märtsis oli õigusemõistmise kulutusteks mõeldud eelarves veel lisaraha, mida kohtud heade töötulemuste saavutamisel kasutada said, siis juba mais hakkasid kogunema murepilved: KHN andis oma nõusoleku 2008. aasta negatiivse lisaelarve vastuvõtmisega kaasnenud kohtute eelarve muutmisele, kulutuste vähendamist peeti

ministeeriumi pakutud viisil mõistlikuks. Enim vähendati personalikulusid ning ministeerium soovitas kohtutel jätta kulude kokkuhoidmiseks koosseisulised ametikohad pigem täitmata, kui seista hiljem silmitsi koondamisvajadusega. Ääremärkusena tuleb mainida, et 2008. aasta kulutuste kokkutõmbamisel ei hoitud kohtute eelarveid vähendades kokku mitte 7%, vaid piirduti 3,5%-ga. Kohtusüsteemi piisava rahastamise tagamise vajadusele juhtis keegi pea igal KHN-i kokkusaamisel tähelepanu. Paraku lõppesid arutelud tõdemusega, et selle raha eest paremat õigusemõistmist ei saa.

Kohtunike töökoormus

Vahekokkuvõtteid tehti kohtunike optimaalse töökoormuse väljaselgitamisel.

2008. aasta detsembris kinnitas nõukoda haldusasjade koormuspunktide põhimõtted tingimusel, et 2009. aasta jooksul põhimõtteid järelhinnatakse ja täpsustatakse. Iga haldusasjale antakse, lähtudes sellest, millisesse haldusasjade kategooriasse ta liigitub ja millised on lahendamiseks kuluva aja lisategurid (nt tõlgivajadus või esialgse õiguskaitse taotluse lahendamine), 0,5 kuni 10 punkti. Mida ajamahukam on lahendamine, seda rohkem punkte asi saab. Selgitamaks välja, mitut töötundi üks punkt sisaldab, võeti aluseks halduskohtunike 2007. aasta optimaalseks hinnatud töökoormus. Üks haldusasja koormuspunkt tähendab arvestuslikult nelja tundi halduskohtuniku tööd.

Tsiviil-, kriminaal- ja väärteoasjade ning ringkonna-kohtunike koormuspunktide väljatöötamiseks vajasis kohtunike töögrupid rohkem aega. Nõukoda otsustaski, et tsiviil-, kriminaal- ja väärteoasjade koormuspunktide põhimõtteid töötatakse välja veel terve 2009. aasta jooksul, nõukoda soovitas põhimõtete paikapidavuse kontrollimiseks kasutada maakohtutes näidistööjaotusplaani. Näidise saab koostada konkreetse kohtu kohtunike spetsialiseerumissoove ja koormuspunktide põhimõtteid arvestades, näidates eelmise perioodi statistikale tuginedes iga kohtuniku võimalikku järgmise aasta töömahtu kohtuasjade liikide ja arvu kaupa. Siinjuures ei maksa unustada, et igasugune hindamine on subjektiivne ning mõistliku koormuse ennustamiseks peab igapäevast töökoormust võrdlema ühiselt kokkulepitud reeglite järgi arvutatud keskmise koormusega. Et koormuse hindamise

süsteemist saaks kohtunike töökorraldust ja asjade jagamist abistav tööriist, tuleb ajahinnanguid pidevalt uuendada. Kuna koormuspunktide projekt liigub täie hooga ka 2009. aastal, siis loodetavasti saab järeldusi ning kokkuvõtteid teha juba järgmises kohtute aastaraamatus.

KHN tundis muret selle üle, et mõnedes kohtutes on täitmata kohtade arv juba nii suur, et võib õigusemõistmise toimimist ohustama hakata. Otsustava sammuna tehti justiitsministrile ettepanek kohad täita. Nõukoda andis aga justiitsministrile veelgi täpsemad juhised, millisest arvust väiksema tegelikult tööl olevate kohtunike hulgaga õigusemõistmine enam toimida ei saa. Kirkana jääb meelde KHN-i selgelt sõnastatud seisukoht, et praeguse kohtunike töökoormuse juures ei pea nõukoda võimalikuks hoida kohtusüsteemis rohkem kui kümnet täitmata kohtuniku ametikohta.

Menetlusstatistika – üldiselt üksikule

2007. aasta statistika ülevaate tutvustamise järel jõudsid KHN-i liikmed järeldusele, et kohtumenetluse kohta kogutavate statistiliste andmete kogum on tarvis üle vaadata ning kirjeldada, kuidas andmeid kogutakse, aruandeid koostatakse, milliseid statistilisi näitajaid kohtute ja kohtunike töö hindamiseks on vaja välja tuua ning kuidas avaldatakse aruandeid. Juba septembriks oli Justiitsministeerium esmased mõtted paberile pannud, kuid KHN soovitas kaasata töösse ka kohtute esindajaid. Etteruttavalt, menetlusstatistika metoodika kiideti heaks 2009. aasta märtsikuisel istungil.

KHN-i liikmete meeli köidab kõik kohtunikega seotu. Nõnda ei saadud üle ega ümber sügisel avalikkuse huviorbiiti tõusnud kohtunike personaalsest statistikast. Samal istungil, kus arutati kohtustatistika koostamise ja avaldamise reegleid, avaldas nõukoda veendumust, et statistika avaldamist peab korraldama õigusemõistmise huve kahjustamata. Personaalset statistikat on vaja kohtusüsteemisiselt, kuid personaalse statistika avaldamine ajakirjanduses ilma seda seletamata, interpreteerimata ja isikuandmete kaitseta on taunitav.

Lisaks arutati aasta jooksul ka kohtunikukohtade ümberjaotamist, e-toimiku rakendamist (pigem rakendamata jäämist), kohtuistungite salvestamise, sünkroontõlke tehnika ja muude kohtumenetlust toetavate infotehnoloogiliste lahenduste tutvustamist.

Meelis Eerik

Kohtunike Ühingu esimees

Kokkuvõte Kohtunike Ühingu tegevusest 2008. aastal

Kohtunike Ühingu üheks peamiseks eesmärgiks on seista kohtusüsteemi sõltumatuse eest ning kaitsta kohtunike huve. Seetõttu on ühing pööranud suurt tähelepanu **seaduseelnõude** analüüsile. Juhatus arutab igal koosolekul seadusloomet ning kujundab vajadusel seisukohti. Ühingu esindajad on viibinud mitmetel Riigikogu põhiseadus- ja õiguskomisjoni istungitel, kus arutati e-tomiku ja kriminaalmenetluse katkematuse põhimõtte rakendamist, Viru Ringkonnakohtu Tartu Ringkonnakohtuga liitmise eelnõu ning kõrgemate ametiisikute ametipalkade seaduse eelnõu. Koostööd **Riigikogu põhiseadus-** ja **õiguskomisjoniga** tuleb hinnata heaks.

Ühing on 2008. aastal saanud õiguskantslerilt vastuse mitmetele pöördumistele. Ühing sai **õiguskantsler Allar Jõksilt** vastuse kahele kohtute seadust (KS) puudutavale probleemile:

- 1) KS § 86 tõlgendus, mis **väljastab** avaliku teenistuse seaduse § 131 lg-s 3 sätestatud **lahkumishüvitise** maksmise kohtunikele, **on** põhiseadusega kooskõlas;
- 2) KS § 76 lg 5, mille kohaselt **ei või** kohtuniku palk koos staaži lisatasuga **ületada** kõrgema astme kohtu kohtuniku ametipalka ja Riigikohtu liikme palk koos staaži lisatasuga

ei tohi ületada Riigikohtu esimehe ametipalka, **ei ole kooskõlas** põhiseadusliku võrdse kohtlemise põhimõttega.

Õiguskantsler Indrek Teder asus oma vastuses seisukohale, et põhiseaduse § 147 lg-ga 1 on vastuolus KS § 99 lg 1 p-s 5 sätestatud alused, mille kohaselt võib kohtu likvideerimisel, kohtumaja sulgemisel ja kohtunike arvu vähendamisel kohtuniku ametist vabastada.

Õiguskantsleri vastused on kättesaadavad ühingu koduleheküljel.

Õiguskantsler **Allar Jõksi** osavõtul toimus maikuine juhatus koosolek, kus arutati majanduslik-poliitilist olukorda ja kohtunike sotsiaalsete tagatiste küsimust.

Head suhted on ühingul ka **Eesti Advokatuuri** ja **Prokuratuuriga**. Ühingu esindajad on viibinud advokatuuri ja prokuröride üldkogudel.

Samuti jätkub koostöö **Eesti Ajalehtede Liiduga**, kellega korraldatakse ajakirjanikele iga-aastaseid ühisseminare. 2008. aasta seminaril arutati ajakirjanike ja ajakirjandusväljaannete vastutust, samuti ausa õigusemõistmise ja meedia omavahelisi suhteid. Ettekandega esinesid Harju Maakohtu kohtunik **Ele Liiv**, Äripäeva peatoimetaja

Meelis Mandel, vandeadvokaat **Leon Glikman** ning Riigiprokuratuuri süüdistusosakonna juhtiv riigiprokurör **Lavly Lepp**.

Kohtunike Ühingu eestvedamisel juhtis 2008. aasta **kohtunike täiskogu** justiitsministri tähelepanu vajadusele kaasata kohtunike täiskogu tulevikus kõigisse protsessidesse, mis puudutavad kohtute likvideerimist.

Oluliseks osaks ühingu tegevusest on **välissuhtlus**. Ühing on Rahvusvahelise Kohtunike Ühingu (*International Association of Judges, IAJ*), Euroopa Kohtunike Ühingu (*European Association of Judges, EAJ*), Euroopa Halduskohtunike Ühingu (*Association of European Administrative Judges, AEAJ*) ja Balti Kohtunike Ühingu Nõukoja liige.

Mais toimus **Euroopa Kohtunike Ühingu** aastakoosolek Soomes **Turus**. Koosolekul arutati Euroopas kohtuvõimu puudutavaid aktuaalseid küsimusi.

Sloveenias on tehtud **palgareform**, mis tõi kaasa olulise erinevuse kohtu ja teiste võimuharude tasustamises. Sloveenia konstitutsioonikohus leidis, et palgareform, kus kolme võimuharu tasustamissüsteem on ebaproportsionaalne, on põhiseadusega vastuolus. Sloveenia valitsus ja parlament seda otsust ignoreerivad. EAJ võttis vastu **resolutsiooni**, milles avaldas toetust Sloveenia kohtunike ühingu ja sügavat muret Sloveenia konstitutsioonikohtu otsuse eiramise pärast. EAJ viitas mitmetele rahvusvahelistele põhimõtetele: kohtunike palga kehtestamisele seadusega ja vastavusega kohtuniku ametiväärkusele ning vastutuse määrale (*Recommendation NO R (94) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe*), kohtunike piisavale tasustamisele, mis peab tagama kohtuniku tegeliku majandusliku iseseisvuse, kohtuniku tasustamise sõltumatuse töötulemustest, tasu vähenemise lubamatuse kohtuniku töötamise ajal (*Universal Charter of the Judge adopted by the International Association of Judges in 1999*) jm. EAJ leidis, et ainult kohtunike kohane tasustamine tagab võimude lahususe põhimõtte toimimise.

Poolas määrab kohtunike palku justiitsministeerium koostöös rahandusministeeriumiga, lähtudes riigi majanduslikust olukorrast. Tegemist on kahtlemata poliitilise otsustusega. Poola esimese astme kohtuniku palk on

võrreldav lihttööjõu palgaga (1200 eurot). EAJ avaldas muret kohtunike palkade ebapiisavuse üle ning leidis, et see ei vasta rahvusvahelistele printsiipidele.

Prantsusmaa valitsus plaanib sealse kohtute haldamise nõukoja (*Conseil Supérieur de la Magistrature*) liikmete koosseisu muuta, millega kohtunikud jääksid nõukojas vähemusse. EAJ avaldas selle üle sügavat muret ja juhtis samuti tähelepanu asjasse puutuvatele rahvusvahelistele põhimõtetele ning sellele, et tegemist ei ole mitte kohtunike korporatiivsete huvidega, vaid vahenditega, mis tagavad demokraatlikus ühiskonnas iseseisva kohtuvõimu toimimise.

EAJ kuulas ära, milliseid samme on riigid astunud varem vastuvõetud resolutsioonide tulemusena. Olukord on lahenenud Rumeenias ja Ukrainas, uut sekkumist ei vajanud ka Ungari.

Soomes plaanitakse kohtute arvu edasi vähendada. Paari järgmise aasta jooksul plaanitakse vähendada esimese astme kohtute arvu seniselt 54-lt 27-ni. Kohtunike arv oluliselt ei vähene. **Taanis** diskuteeritakse, kas kohtunik võiks kanda kohtusaalis usulisi või poliitilisi märke (näiteks pearätt vm). Diskussioon on küll teoreetiline, kuna ei ole teada ühtegi kohtunikku, kes seda teha sooviks, kuid Taani ühiskond on mõistetavalt sellistes küsimustes väga tundlik ning sellest ka elav avalik arutelu.

Mais toimus ka **Euroopa Halduskohtunike Ühingu** aastakoosolek Itaalias **Baris**. Koosolekul anti ülevaade ühingu viimase aasta tegevusest, arutati uue aasta tegevusplaani, võeti vastu uusi liikmeid, sealhulgas **Eesti Kohtunike Ühing**, arutati pöördumisi kohtunike sotsiaalsete garantiide kaitseks (Rootsi kohtunike uus, eba-võrdne, läbirääkimistest ning isiklikust tööpanusest sõltuv palgasüsteem) ning valiti uus juhatus.

Euroopa Halduskohtunike Ühingu tegevuses on oluline rõhk erinevate **töögruppide** töö. Koos käivad töögrupid, mis arutavad küsimusi järgmistes haldusõiguse valdkondades: **keskkond, maksud ja toll, pagulased**. Loomisel on **inimõigustega** tegelev töögrupp. Lisaks tegutseb aktiivselt **kohtunike iseseisvuse ja kohtumenetluse efektiivsusega tegelev töögrupp**, kelle töö tulemusena valmis 2007. aastal mahukas võrdlev materjal Euroopa Liidu kohtunike palga, ametisse nimetamise ja ametist

tagandamise, puhkuste, pensionide, koolituste jm kohtuniku ametit ja tegevust puudutavate küsimuste kohta. Töögrupid kohtuvad kord või kaks aastas, muul ajal toimuvad arutelud meili teel. 2007. aastal käivitus esimest korda ka riikidevaheline **halduskohtunike vahetusprogramm**. Vahetuste kestus on 2–3 nädalat, mille käigus õpivad kohtunikud tundma teise riigi õigussüsteemi ja halduskohtumenetlust.

Septembris toimus Jerevanis **Rahvusvahelise Kohtunike Ühingu** 51. aastakoosolek. Aastakoosoleku kõige teravamaks küsimuseks osutus uute riikide liikmeksvõtmine. Liikmelisust taotlesid **Alžeeria, Bosnia-Hertsegoviina ja Nigeeria**. Vaatamata raportööride ning IAJ Presidentide Komitee soovitusel otsustas IAJ täiskogu nimetatud riike liikmeks mitte võtta. Selle peamiseks põhjuseks oli kahtlus, kas nende riikide kohtusüsteem on tegelikult sõltumatu. Samas otsustas IAJ täiskogu anda nendele riikidele vaatleja staatuse (vaatlejal hääleõigust ei ole). Vaatlejateks võeti ka Benin, Kongo ja Serbia. Senine vaatleja **Armeenia** võeti IAJ liikmeks väga väikese häälteenamusega.

IAJ raames toimus ka regionaalsete gruppide, sh **Euroopa Kohtunike Ühingu** koosolek. Endiselt põhjustasid probleeme **palgad** ning kohtuvõimu **politiseerimise** katsed. Palgad on probleemiks näiteks **Poolas** ja **Rootsis**, kus on kehtestatud kohtunike individuaalpalgad, millest tuleneb kohtunike erinev kohtlemine, samuti **Sloveenias** ja mujal. Kuivõrd palkade küsimus puudutab tulevikus järjest suuremat hulka Euroopa riike, otsustas EAJ teha uurimuse olukorrast Euroopas. Kohtuvõimu **politiseerimise** katsed on seotud näiteks kohtute haldamise nõukojade sarnase organi kohtunikest liikmete vähendamise ja poliitikute osakaalu suurendamisega (**Itaalia**), kohtunike ametisse nimetamise politiseerimisega (**Prantsusmaa**) jne. **Sloveenias** on näiteks kohtunikele seatud mitmeid piiranguid – keelatud kolme aasta jooksul asuda tööle advokaadina, kehtestatud mitmed vastutust reguleerivad normid. Sloveenias toimus ka 9.–11. juunini kohtunike streik. EAJ otsustas saata delegatsioonid Poolasse ja Rootsi, aitamaks pidada läbirääkimisi valitsusega.

Lisaks eeltoodule toimusid ka IAJ **töögruppide** koosolekud. **I töögrupp** tegeles kohtu- ja täidesaatva võimu tasakaaluga, leides muu hulgas, et kohtuvõim peab aus-

tama ka teiste võimuharude iseseisvust. Järgmise aasta teemaks valiti kohtuvõimu iseseisvuse hindamise subjektiivsed ja objektiivsed kriteeriumid. **II töögrupp** arutas mittevahalise kahju hüvitamise probleeme, **III töögrupp** käsitles seksuaalkuritegusid ja **IV töögrupp** süvenes vanemate õigustesse töötaja-tööandja suhetes.

Septembris toimus ka **Balti Kohtunike Ühingu** Nõukogu laiendatud istung Lätis **Bauskas**. Arutelu teemaks oli kohtunike abide (konsultantide, nõunike) pädevus ja vastutus ning kohtunike ja kohtuteenistujate sotsiaalsed garantiid.

Ettekanded valmistasid ette **Margit Jõgeva, Maili Lokk** ja **Olev Mihkelson**. Arutelu avas kauaaegne Läti Kohtunike Ühingu president **Ivars Bit kevit**, kes valiti möödunud aasta suvel **Ülemkohtu esimeheks**. Istungist võttis osa **Läti justiistminister Gaidis Bērziņš**, kes andis ülevaate riigis toimuvatest muudatustest õigusemõistmise süteemis ning tundis huvi, mis toimub naaberriikides.

Erilise tähelepanu objektiks sai **Leedu**. Nimelt aastaid ei ole suudetud Leedus lahendada kohtunike **palgaküsimust**, kus palga maksmise aluseks on täitevvõimu õigusakt, mitte seadus. Valitsuse vastuvõetud õigusaktiga sisuliselt vähendati kohtunike palku. Sellega rikuti kohtunike õiguspärast ootust. Kuuldu kohaselt on ca 1/3 kohtunikest esitanud nõuded riigi vastu palgavahe väljamaksmiseks ning kohus on need nõuded lahendanud positiivselt, kuid tegelikult täitmist ei toimu. Nõukogu istungil leiti, et selline olukord kahjustab riigi mainet, ning otsustati toetada kolleege ühise pöördumisega Leedu seadusandliku võimu poole. Kolleegide palga lahendamata jätmine Leedus on toonud kaasa negatiivse tagajärje. Nimelt on osa kohtunikke esitanud **ametist lahkumise avalduse** ning siirdunud enam tasustavale tööle, nagu advokaadiks, notariks jne. Lahkumisavalduse olevat 2008. aastal esitanud juba 30 kohtunikku, kes on väsinud ootamast lubatud palku.

Lätis on keeruline kohtunike palgasüsteem, kus on erinevad lisatasu maksmise võimalused, aga näiteks ravi otstarbeks ja lapse sünni puhul on hüvitise suuruseks kolme kuu palk. Makstakse ka kohtunike klassitasusid. Huvitav on ka see, et riigis toimib kohtunike elukindlustus. Arutelus ilmnes, et nii Lätis kui ka Leedus on esimese ja teise astme kohtus kohtuniku kohta enam

abilisi (konsultandid) kui Eestis. Ühiseks mureks on aga asjaolu, et makstav palk ei motiveeri kohtunike abisid kvalifikatsiooni tõstma ning puudub võimalus karjääri teha. Ühine arvamus oli see, et neile ametikohtadele tuleks võtta õigusteadmistega isik, kes on lõpetanud magistrantuuri või õpib seal. Lätis arutletakse **nooremkohtuniku** staatuseloomise üle, kelle pädevus oleks võrreldes kohtuniku omaga piiratud, kuid 3–5 aasta pärast tekiks tal võimalus teha karjääri ja asuda kohtunikuametisse. Selle mudeli eeskujuks on veits. Positiivseks peeti asjaolu, et nooremkohtuniku teenistuse läbinud isiku puhul oleks ilmselt lihtsam otsustada, kas ta oma kvalifikatsiooni ja isikuomaduste poolest sobib kohtunikuks või mitte.

Mõnevõrra teise formaadiga olid Leedu Kohtunike Ühingu korraldatud **suvised spordivõistlused**, kus võisteldi võrkpallis, tennisel ja males. Olid ka kombineeritud võistlused, kus võeti mõõtu paadisõidus, kõiõel kõndimises, puude saagimises ja vibulaskmises. Osalesid Läti ja Poola delegatsioonid. Läti võrkpallimeeskonnas mängis ka **Läti Ülemkohtu esimees Andris Guljans**. Ka **Leedu Ülemkohtu esimees** oli kohal ning osales aktiivselt. Leedu võrkpallimeeskonnas mängis Eesti kohtunikele tuttav **Virgilius Valančius**, kes oli **Leedu Kõrgema Halduskohtu esimees** ja **Euroopa Kohtunike Assotsiatsiooni president**. Leedu kolleegid loodavad, et edaspidi suudavad ka Eesti kohtunikud välja panna oma võistkonna.

Kõrvuti välissuhtlusega on ühing tähelepanu pööranud liikmetele mõeldud ürituste korraldamisele. 2008. aastal korraldas juhatus aasta alguses esimest korda **juhatuse laiendatud koosoleku**, kus esmalt arutati päevakorralisi küsimusi ning ühingu aasta tegevuskava, seejärel korraldati Gruusia-teemaline õhtu. Ka 2009. aastal on juba edukalt peetud juhatuse laiendatud koosolek Mustjõõel.

Traditsiooniks on kujunenud ühingu **heategevusüritus** Maarja külas. 2008. aasta heategevusüritusele järgnes **maalilaager** Hurmiorus. Peale maalimise tehti savitõid, kraasiti, vanutati, vilditi ning õpiti ravimtaimede kasvatamist ja teesegude valmistamist.

Lisaks ühingu korraldatavatele üritustele korraldab juhatus koosolekuid erinevates kohtades üle Eesti. 2008. aastal toimusid juhatuse koosolekud Pangodis, Viljandis, Raplas, Tartus ja Tallinnas.

Ühingu aastakoosolek toimus Pärnus. Aastakoosoleku peateema oli **kohtute seaduse eelnõu**. Sõnavõttudega esinesid Riigikohtu esimees **Märt Rask**, Riigikogu põhiseaduskomisjoni esimees **Väino Linde**, õiguskantsler **Indrek Teder**, riigi peaprokurör **Norman Aas**, advokatuuri juhatuse liige **Toomas Vaher** ja Justiitsministeeriumi asekanstler **Marko Aavik**. Tervitused aastakoosolekule saatsid Riigikogu õiguskomisjoni esimees **Ken-Marti Vaher** ja endine õiguskantsler ning ühingu auliige **Allar Jõks**.

Täpsema ülevaate Kohtunike Ühingu tegevusest saab kodulehelt <http://eky.just.ee>.

2.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

2. Sisevaatlus

Margit Vutt
Riigikohtu eraõiguse analüütik

Menetluskulu kindlaksmääramise ja väljamõistmise praktika probleeme tsiviilkohtumenetluses

Kohtupraktika analüüs

1. Analüüsi eesmärk ja objekt

Menetluskulud on üks paljudest tsiviilkohtumenetluse valdkondadest, mis on uue menetlusseadustiku vastuvõtmisel teinud läbi märkimisväärse reformi. Menetluskulude jagunemise põhimõtteid muudatused väga oluliselt ei puudutanud, küll aga muutus kulude kindlaksmääramise protseduur. Reformi üldiseks eesmärgiks oli seada sisse süsteem, mille kohaselt arvutatakse menetluskulud esimese astme kohtu menetluses eraldi täpselt välja menetlusosalise taotluse alusel pärast menetluskulude põhimõttelise jagunemise määranud lahendi jõustumist. Seega kui varem määrati menetluskulud kindlaks põhinõudega samas menetluses asja sisuliselt otsustavas kohtulahendis, siis nüüd on menetluskulude konkreetne kindlaksmääramine muust menetlusest eraldatud, võimaldades asjas tehtud otsuse jõustumist ka juhul, kui pooled vaidlevad menetluskulude suuruse üle.

Tsiviilkohtumenetluse seadustiku 2006. aastal jõustunud uue redaktsiooni eelnõu seletuskirja¹ kohaselt oli iseseisva menetluskulude kindlaksmääramise menetluse eesmärgiks esiteks **lahutada otsus põhiasjas kulude**

otsusest, mis võimaldaks eraldi sundtäita põhiotsust. Väidetavalt esines enne muudatusi sageli olukordi, kus otsus vaidlustati üksnes kulude osas.² Vaidlustamise tõttu toimuva lisamenetluse kestel ei olnud võimalik otsust täita. Teiseks iseseisva menetluse kehtestamise eesmärgiks oli **vabastada kohtud** enne otsuse jõustumist pahatihti **aganõudvast ja keerulisest kulude arvutamisest.** Menetluskuludisid lõplikult ja täpselt arvutada oli eelnõu koostajate arvates mõistlik alles siis, kui otsuse peale ei saa enam edasi kaevata, s.t kui ei teki enam lisakuludisid ja kulude põhimõtteline jagunemine on lõplikult ära otsustatud.

Samas ilmnes Riigikohtu poolt 2008. aastal advokaatide hulgas korraldatud küsitluse tulemustest, et menetluskulude kindlaksmääramise ja väljamõistmise praktikas esineb advokaatide arvates endiselt probleeme. Näiteks tehti etteheiteid, et menetluskulude täpse rahalise

¹ Tsiviilkohtumenetluse seadustik. Eelnõu seletuskiri. Arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=033370012&ogin=prov&password=&system=ems&server=ragne11>.

² Riigikohtu 2005. aastal tehtud analüüs kohtulahendite tühistamise põhjuste kohta näitas, et nende kohtuasjade suhtarv, mis jõudsid teise astmesse vaid menetluskuludisid käsitleva otsuse osa vaidlustamise tõttu, erines kohtupiirkonniti ja näiteks Tallinna Ringkonnakohtus oli see tõesti isegi veidi üle 10%, enamasti oli nimetatud protsent aga oluliselt väiksem ja lisaks vaidlesid pooled tavaliselt ühel ajal nii kulude jaotuse kui ka nende suuruse üle. Vt lähemalt: Kask, T; Vutt, M. Kohtulahendite tühistamise põhjuste analüüs. Lõpparuanne. Tartu, 2006.

kindlaksmääramise menetlus on kujunenud ebamõistlikult pikaks, samuti viidati asjaolule, et menetluskulude kindlaksmääramist reguleerivate õigusnormide erinevused erinevates menetlusliikides on põhjendamatud.

Käesoleva analüüsi eesmärgiks on uurida, milliseid õiguslikke probleeme menetluskulude kindlaksmääramise kohtupraktikas on ette tulnud ja kuidas on reformi eesmärgid realiseerunud. Tegemist on siiski vaid osaga menetluskuludid puudutavatest õiguslikest küsimustest ning teemat on käsitletud niivõrd, kuivõrd seda võimaldab analüüsi maht ja andmete valikuline kättesaadavus.

Analüüsis on enim keskendunud õigusabikuludele kui ühele menetluskulude alaliigile, kuna nende kindlaksmääramise üle vaidlesid menetlusosalised analüüsi objektiks olevatest lahenditest nähtuvalt kõige enam. Uurimisobjekt piirdub hagimenetlusega, menetluskulude kindlaksmääramise praktikast hagita menetluses käesolev analüüs ei kajasta.

Lisaks eelnevale on analüüsi käigus uuritud küsimust, milline on menetluse venimisest tingitud menetluskulude väljamõistmise praktika ja mil määral kohtud kohaldavad TsMS § 169 lõiget 1.³

Analüüsi objektiks olnud lahendites on kohtud kohaldanud enne 1. jaanuari 2009 kehtinud TsMS-i sätteid.

2. Valdkonda reguleerivad õigusnormid

TsMS § 138 lõike 1 kohaselt on menetluskulud menetlusosaliste kohtukulud ja kohtuvälised kulud. Sama paragrahvi teise lõike kohaselt on kohtukulud riigilõiv, kautsjon ning asja läbivaatamise kulud. Kohtuväliste kulude koosseisu reguleerib TsMS § 144 ja selle koha-

selt on kohtuvälisteks kuludeks näiteks menetlusosaliste esindajate ja nõustajate kulud, menetlusosaliste sõidukulud, aga ka menetlusosaliste saamata jäänud töötasu või muu püsiv sissetulek.

TsMS § 175 lõige 1 sätestab, et kui menetlusosaline peab menetluskulude jaotust kindlaks määrava kohtulahendi kohaselt kandma teise menetlusosalise lepingulise esindaja või nõustaja kulud, mõistab kohus esindaja või nõustaja kulud nende rahalise kindlaksmääramise korral välja **põhjendatud ja vajalikus ulatuses**. Mitmele lepingulisele esindajale tehtud kulutused hüvitatakse TsMS § 175 lõike 2 kohaselt juhul, kui need on tingitud asja keerukusest või esindaja vahetamise vajadusest.

2009. aasta 1. jaanuaril jõustusid TsMS-i mahukad muudatused, millega muudeti ka menetluskulude väljamõistmise ja kindlaksmääramise sätteid. Näiteks juhib TsMS § 173 lõike 1 muudatus kõrgema astme kohtu tähelepanu sellele, et keerukamate juhtumite korral võib osutada vajalikuks täpselt ära märkida menetluskulude kandmise erisused kohtuastmete kaupa. Lõike 2 kohaselt **peab kohus menetluskulude jaotuse märkima isegi juhul, kui menetlusosalised seda ei taotle** – sellise muudatuse eesmärk on seletuskirja kohaselt hilisemate parandusavalduste vältimine. TsMS § 173 lõike 3 täienduste hulka on lülitatud kohtupraktikas väljakujunenud seisukoht, et **asja tagasisaatmisel alama astme kohtusse ei määra kõrgema astme kohus kindlaks menetluskulude jaotust**. Lõikes 4 on muudatusena selgelt ära märgitud, et kulude rahalist suurust ei määrata; samuti on kohtutele pandud kohustus märkida kaashagejate või -kostjate korral, kas nad vastutavad osa- või solidaarvõlgnikena.⁴ TsMS § 174 lõikesse 1 lisati kohtu kohustus märkida kohtulahendis ka seda, et pooltel on õigus 30 päeva jooksul pärast lahendi jõustumist esitada menetluskulude kindlaksmääramise avaldus, sest sellel tabelil võib õigusteadmisteta isikute jaoks olla oluline tähendus.

TsMS § 175 muudatustega **kaotati võimalus nõuda nõustaja kulude hüvitamist**, sätte eesmärgiks (vaatamata selle ebamäärasele sõnastusele seletuskirjas) on ilmselt kaudselt mõjutada menetlusosalisi kasutama enam kvalifitseeritud õigusabi.

³ Kuni 1. jaanuarini 2009 kehtis viidatud säte järgmises redaktsioonis: "Menetlustoimingu tegemise tähtaja mööda lasknud või vastuväite või tõendi hilisema esitamisega või muul viisil menetlustoimingu aja muutmise, asja arutamise edasilükkamise või tähtaja pikendamise põhjustanud pool kannab sellest tulenevad täiendavad menetluskulud." Alates 1. jaanuarist 2009 on normi muudetud ja venitamisega seotud kulu võib lisaks poolele jätta ka muu menetlusosalise kanda. Lisaks on sätet täiendatud teise lausega, mille kohaselt võib muu hulgas sõltumata menetluse tulemusest jätta menetlusosalise kanda talle menetlusdokumendi kättetoimetamise põhjustatud kulud, kui kättetoimetamine viibis seetõttu, et isiku kohta olid rahvastikuregistrisse, äriregistrisse või mittetulumusühingute ja sihtasutuste registrisse kantud ebaõiged andmed.

⁴ Riigikohtu praktika kohaselt on vastutus üldjuhul solidaarne. Vt RKT-Ko 08.10.2008 nr 3-2-1-77-08 ja RKT-Ko 12.06.2006 nr 3-2-1-50-06.

Lisaks eelnevale on täpsustatud ja ühtlustatud mitmeid hagita menetluse menetluskulude väljamõistmise ja kindlaksmääramise sätteid.

3. Riigikohtu praktika menetluskulude kindlaksmääramisel

Suuremas osas piirdub menetluskulude väljamõistmise normide kohaldamist puudutav Riigikohtu tsiviilkolleegiumi praktika enne 1. jaanuari 2006 kehtinud TsMS-i normidel põhinevate lahenditega.⁵ Tekib küsimus, kuidas saab uue TsMS-i kohaselt eraldi menetluses toimuva menetluskulude kindlaksmääramise korral juhendada Riigikohtu varasematest juhistest. Näiteks on Riigikohus oma lahendites märkinud, et õigusabikulude väljamõistmisel tuleb õigusabikulude vajalikkust ja põhjendatust põhjalikult analüüsida ning lahendis põhjendada.⁶ 27. mai 2008. a otsuses tsiviilasjas nr 3-2-1-47-08 on Riigikohus asunud seisukohale, et menetluskulude kohta käiva otsustuse piisavaks põhjenduseks ei saa tsiviilasja olemust arvestades lugeda ringkonnakohtu viidet mõlema poole nõude osalisele rahuldamisele. Riigikohus märkis samuti, et otsuse selguse ja ülevaatlikkuse huvides oleks nii poolte kui ka kõrgema astme kohtute jaoks otstarbekas näidata kohtulahendis ka kohtukulude jaotamise ja kindlaksmääramise otsustuse aluseks olev arutamiskäik. Selles asjas määrati õigusabikulude suurus kindlaks kohtuotsuses ja tulenevalt mitmetest TsMS-i muudatustest võib küsida, kas praegu kehtiva seaduse kohaselt on menetluskulude kindlaksmääramise lahendi põhjendamise nõudeid alandatud ja kui on, siis milline on olnud sellise reformi eesmärk. Analüüsi autor on seisukohal, et üldjuhul ei tohiks menetluskulude suuruse põhjendamise nõuded uue TsMS-i kohaselt olla väiksemad kui enne reformi. Küsimus on menetlusosaliste õiguste kõige üldisemas kaitses, sest näiteks lepingulise esindaja kulud võivad osutada kaotanud poole jaoks küllalt oluliseks koormuseks. Nii

on Vabariigi Valitsuse 4. septembri 2008. a määrusega nr 137 kinnitatud "Lepingulise esindaja ja nõustaja kulude teistelt menetlusosalistelt sissenõudmise piirmäärade" § 1 kohaselt varalise nõudega tsiviilasjas 300 000-kroonise nõude puhul piirmääraks 100 000 krooni ehk kolmandik ja 700 000 krooni puhul juba koguni 200 000 krooni ehk samuti peaaegu kolmandik nõude summast. Need summad on suured ja õigussüsteemi efektiivse toimimise eelduseks peaks muu hulgas olema ka see, et menetlusosalistel on esiteks ettekujutus sellest, kui suur võib kohtuasja puhul olla nende risk vastaspoole esindaja kulude kandmiseks, ning teiseks kindlustunne, et kohus kaalub konkreetse summa väljamõistmisel piisavalt kõiki asjaolusid, sealhulgas kohtuasja keerukust ja advokaadi tegelikult tehtud tööd.

Loomulikult võib siinkohal taas tõstatada küsimuse määruse kui lahendi põhjendamiskohustuse ulatusest. Alates 1. jaanuarist 2009 kehtiva TsMS § 463 lõike 1 kohaselt võib määrus vahel olla lahendiks, millega kohus lahendab menetlusosaliste menetluslikud taotlused ning juhib ja korraldab menetlust, vahel aga ka lahendiks, millega otsustatakse asi sisuliselt. Sama paragrahvi teine lõige sätestab, et määrusele kohaldatakse vastavalt otsuse kohta sätestatud, kui seadusest või määruse olemusest ei tulene teisiti. Seaduse muudatuste eelnõu seletuskirja⁷ kohaselt sooviti TsMS § 463 lõike 1 muudatustega muu hulgas täpsustada, et näiteks hagita asjades on määrus sisuliseks lahendiks. Sel põhjusel loobuti seaduses varem sisaldunud viidetest üksikutele otsuse sätetele ja lahendi tüüpi määrusele kohaldatakse üldjuhul samu sätteid, mis reguleerivad kohtuotsust. Analüüsi autori arvates paikneb menetluskulude kindlaksmääramise määrus olemuslikult pigem lähemal hagita menetluses tehtavale sisulisele lahendile kui menetluse korraldamisele suunatud lahendile.

Arvestada tuleb ka TsMS § 478 lõike 2 muudatust, mille kohaselt ei pea hagita menetluses tehtavat määrust üldjuhul põhjendama, kui sellega rahuldatakse avaldus ega kitsendata ühegi menetlusosalise õigusi.⁸ Eelnevale

⁵ Analüüs on koostatud seisuga 1. jaanuar 2009. 21. jaanuari 2009. a otsuses on tsiviilkolleegium lahendanud menetluskulude üle peetud vaidlust kaasomandi lõpetamise asjas (RKTko 21.01.2009 nr 3-2-1-138-08).

⁶ Vt näiteks RKTkm 12.12.2006 nr 3-2-2-5-06. Samuti on põhjendamiskohustust rõhutatud hilisemates lahendites, näiteks 21. novembri 2008. a otsuses nr 3-2-1-111-08.

⁷ Tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja sellega seotud seaduste muutmise seadus. 20.01.2008. Eelnõu seletuskiri. Kättesaadav e-õiguses.

⁸ Absoluutne põhjendamiskohustus on endiselt olemas isiku kinnisesse asutusse paigutamise, lapsendamise ja eestkoste asjades, samuti juhul, kui on alust eeldada, et määrus kuulub tunnustamisele ja täitmisele väljaspool Eesti Vabariiki.

lisaks võib märkida, et juba 23. aprilli 2008. a otsuses tsiviilasjas nr 3-2-1-29-08 laiendas Riigikohtu tsiviilkolleegium hagita asjades tehtud määrustele esitatavaid nõudeid, viidates TsMS § 477 lõikele 1, mille kohaselt vaatab kohus hagita asja läbi hagimenetluse sätete kohaselt, arvestades hagita menetluse kohta sätestatud erisusi. Riigikohus pidas esimese ja teise astme kohtute määruste üldsõnalisust menetluslikult etteheidetavaks ja leidis, et hagita asjas tehtud kohtumäärus peab TsMS § 442 lõike 8 kohaselt samuti sisaldama kohtu põhjendusi selle kohta, miks ta ei nõustu ühe või teise menetlusosalise väidetega, ning kõigi tõendite analüüsi.

Eelneva põhjal võib seega asuda seisukohale, et üldiselt võib menetluskulude kindlaksmääramise määrus olla kohtuotsusega võrreldes vähem põhjendatud juhul, kui kulude kandmiseks kohustatud isik ei ole menetluskulude taotlusele vastu vaieldud ja menetluskulude taotlus rahuldatakse. Siinkohal on muidugi peetud silmas põhjendatust vormilises, mitte aga materiaalses mõttes – sisulisest küljest peab kohus alati veendumata enda tehtud lahendi põhjendatusest.

Lisaks on oluline märkida, et menetluskulude kindlaksmääramise määrust on võimalik vaidlustada ka Riigikohtus. Tsiviilkolleegium on 12. detsembri 2007. a määruses tsiviilasjas nr 3-2-1-112-07 märkinud, et menetluskulude kindlaksmääramise määrus on TsMS § 178 lõike 2 järgi edasikaevatav juhul, kui kaebuse hind ületab 3000 krooni, ja et TsMS ei keela määruskaebuse kohta tehtud ringkonnakohtu määruse edasist vaidlustamist Riigikohtus.⁹

4. Ringkonnakohtute praktika menetluskulude suuruse kindlaksmääramisel

4.1. Avalduse esitamise tähtaeg

Viru Ringkonnakohtu 28. juuli 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-06-7700 keskendus menetluskulude kindlaksmääramise avalduse esitamise tähtaja problemaatikale. Kohus leidis, et kui hageja on esitanud hagiavalduses taotluse mõista välja õigusabikulud ja lisanud hagiaval-

dusele ka selle aja seisuga teadaolevate kohtukulude¹⁰ nimekirja, siis seda ei saa pidada menetluskulu kindlaksmääramise avalduseks TsMS § 174 lõike 1 tähenduses, mille kohaselt menetlusosaline võib nõuda asja lahendamise esimese astme kohtult menetluskulude rahalist kindlaksmääramist 30 päeva jooksul alates kulude jaotuse kohta tehtud lahendi jõustumisest. Nii maakohus kui ka ringkonnakohtus leidsid, et **alates kohtuotsuse jõustumisest hakkab kulutama 30-päevane tähtaeg, mille jooksul tuleb esitada iseseisev avaldus, mida kohus menetleb**. Samuti märkis ringkonnakohtus, et andmed kohtukulude liikide kohta ja viited õigusaktide sätetele on käsitatavad kohtukulude nimekirjana, mitte aga menetluskulude rahalise kindlaksmääramise avaldusena. Hageja hiljem esitatud avaldus oli esitatud pärast seaduses sätestatud tähtaega, tähtaja ennistamist ei taotletud ja seega oli kohtu arvates olemas alus avalduse menetluse võtmisest keeldumiseks.

Kaudselt tekkis selles asjas probleem ka tagaseljaotsuse jõustumise ajas, nimelt vaieldi selle üle, kes kannab otsuse kättetoimetamise aja kontrollimise ja tähtaegade jälgimise riski, sest tagaseljaotsuse jõustumine võib muu hulgas olla seatud sõltuvusse otsuse avalikust kättetoimetamisest ja otsuse jõustumisel on omakorda tähendus menetluskulude kindlaksmääramise avalduse esitamise tähtaja kulgemise seisukohast.

Samalaadne probleem esines ka Viru Ringkonnakohtus menetletud tsiviilasjas nr 2-06-11612. Selles asjas viitas ringkonnakohtus TsMS § 458 lõikele 1, mille kohaselt **väljastab jõustumismärkega lahendeid menetlusosalise avalduse alusel** ja kohtutoimiku põhjal asja lahendamise **maakohtu kantselei**. Ringkonnakohtus leidis, et maakohtule ei saa ette heita seda, et hageja ei teadnud otsuse jõustumisest, sest õigest kuupäevast teadasaamiseks pidi hageja ise tegema vajalikke jõupingutusi ja avalduse esitamata jätmise riski kannab hageja.¹¹

Eelnimetatud lahenditest nähtub, et **kohtuotsuse jõustumisest teadasaamise riski kannab kulude kindlaksmääramise avalduse esitamiseks õigustatud isik** ja kohus ei käsita varem esitatud avaldusi menetluskulude

⁹ Selle põhimõtte vastu esines analüüsitud lahendites ka eksimusi, näiteks tsiviilasjas nr 2-06-34558 on Tallinna Ringkonnakohtus 17. aprilli 2008. a määruses märkinud, et määruse peale edasi kaevata ei saa.

¹⁰ Selles lahendis on kohus kaasuse kontekstist tulenevalt pidanud kohtukulude all tegelikult silmas menetluskulusid.

¹¹ Viru Ringkonnakohtu 27. oktoobri 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-06-11612.

väljamõistmise avaldusena TsMS § 174 lõike 1 tähenduses.

Kirjeldatud juhtumid tekitavad küsimuse, kas menetlusosalisel peaks olema võimalus esitada menetluskulude kindlaksmääramise avaldus kohtule juba enne kohtuotsuse jõustumist. Igal juhul on menetlusosalise õiguste kaitse aspektist väga probleemne see, kui kohus võtab kulude väljamõistmise taotluse vastu ega selgita menetlusosalisele, milliseid toiminguid viimane peab veel tegema, et seda avaldust saaks sisuliselt menetleda.

Ka Tallinna Ringkonnakohtu 3. aprilli 2007. a määruses tsiviilasjas nr 2-06-13918 oli probleemiks menetluskulude kindlaksmääramise avalduse esitamine pärast seaduses sätestatud tähtaega. Tagaseljaotsuse jõustumisest oli avalduse esitamise ajaks möödunud juba rohkem kui 30 päeva. Hageja väidete kohaselt esitas ta avalduse menetluskulude kindlaksmääramiseks kohe, kui sai teada kohtuotsuse jõustumisest. Ta väitis, et ei olnud teadlik kohtuotsuse jõustumise kuupäevast, kuna selle kohta ei olnud kohtust võimalik informatsiooni saada. Tagaseljaotsus jõustub pärast otsuse kättetoimetamist mõlemale poolele, kohus menetlusosalisi lahendi jõustumisest eraldi ei teavita. Korduvad järelepärimised Harju Maakohtu kantseleist ja jõustunud lahendi avalikustamise kontroll elektroonilisest kohtute infosüsteemist (KIS) tulemusi ei andnud. Ringkonnakohus asus ka selles asjas seisukohale, et avalduse hilinenult esitamise riski kannab avalduse esitaja. TsMS §-st 66 ja § 174 lõikest 1 tulenevalt **ei saa menetlusosaline nõuda kulude kindlaksmääramist pärast seaduses sätestatud tähtaja möödalaskmist, sõltumata tähtaja möödalaskmise põhjustest, ilma et kohus oleks enne tähtaja ennistanud.** Seega ei ole selles menetlusstaadiumis hageja menetluskulude kindlaksmääramise avalduse üle otsustamisel oluline, mis põhjusel ei saanud hageja väidetavalt tagaseljaotsuse jõustumisest teada ja lasi mööda menetluskulude kindlaksmääramise nõudmise tähtaja, kuna menetlustähtaja ennistamise avaldust esitatud ei ole.

Tsiviilasjas nr 2-06-18556 jäeti kohtuotsusega 62,4% menetluskuludest kostja kanda ja 37,6% hageja kanda. Tartu Ringkonnakohtu otsus jõustus 31. jaanuaril 2008, hageja esitas menetluskulude rahalise kindlaksmääramise taotluse 18. veebruaril 2008. Tartu Maakohus

edastas hageja taotluse kostja esindajale 1. märtsil 2008, kostja omakorda esitas menetluskulude rahalise kindlaksmääramise avalduse esindaja kaudu 7. märtsil 2008 ja isiklikult 17. märtsil 2008. Kohtunikuabi tagastas kostja avalduse, kuna leidis, et see ei ole esitatud tähtaegselt. Seejärel taotles kostja avalduse esitamise tähtaja ennistamist ning esitas muu hulgas ka tõendi oma haigestumise kohta. Kohtunikuabi jättis tähtaja ennistamise taotluse rahuldamata, kuna leidis, et kostjal oli kogu menetluse vältel olemas esindaja ja vajaliku protsessitoiminguga oleks kostja seega saanud õigel ajal teha esindaja kaudu (suhtlemine esindaja ja kostja vahel ei olnud kostja haiguse tõttu takistatud). Tartu Ringkonnakohus asus aga seisukohale, et kohtunikuabi määrused tuleb tühistada menetlusnormi olulise rikkumise tõttu TsMS § 656 lõike 2 teise lause¹² alusel sõltumata menetlusosaliste taotlustest.¹³ Nimelt näeb TsMS § 176 lõige 2 ette, et kui menetluskulud jagati täielikult või osaliselt murdosade või protsentide järgi, **nõuab kohus pärast kulude kindlaksmääramise avalduse esitamist, et vastaspool esitaks TsMS § 176 lõikes 1 sätestatud tähtaja¹⁴ jooksul ka oma menetluskulude nimekirja ja seda tõendavad dokumendid.** Ringkonnakohus märkis, et kostja esindaja sai vastaspoole menetluskulude kindlaksmääramise avalduse kätte 1. märtsil 2008 ja 7. märtsil 2008 esitas ka vastuse, mida saab mõningate mööndustega pidada puudustega enda menetluskulude väljamõistmise avalduseks. Kokkuvõttes leidis ringkonnakohus, et maakohtu määrus, millega määrati kostjale tähtaeg hageja menetluskulude kindlaksmääramise avaldusele vastamiseks, ei olnud nõuetekohane ja et kostja esitas enda menetluskulude kindlaksmääramise avalduse tähtaegselt, mistõttu puudub vajadus hinnata tähtaja ennistamise põhjendatust. Seega asus ringkonnakohus seisukohale, et juhul, kui menetluskulud on jäetud osaliselt mõlema poole kanda, saab teisena avalduse esitanud poole avaldust pidada tähtaegseks ka siis, kui see on küll esitatud hiljem kui 30 päeva jooksul arvates kohtuotsuse

¹² TsMS § 656 lõike 2 teise lause kohaselt on ringkonnakohtul õigus apellatsioonkaebuse põhjendusest olenemata tühistada esimese astme kohtu otsus ja saata asi uueks arutamiseks esimese astme kohtule ka teiste menetlusõiguse normide olulise rikkumise tõttu, kui rikkumist ei ole võimalik apellatsioonimenetluses kõrvaldada.

¹³ Vt Tartu Ringkonnakohtu 6. augusti 2008. a otsus tsiviilasjas nr 2-06-18556.

¹⁴ Nimetatud tähtaeg on vähemalt seitse päeva.

jõustumisest, kuid kohtu poolt TsMS § 176 lõike 2 alusel antud tähtaja jooksul.

Ka **tsiviilasjas nr 2-06-4944** oli vaidlusküsimuseks menetluskulude kindlaksmääramise avalduse esitamise tähtaja ennistamine. Hageja esitas esmalt õigusabikulude väljamõistmise avalduse, mille maakohus ka rahuldas. Üle kolme kuu hiljem esitas hageja täiendava avalduse, millega palus välja mõista ka riigilõivu. Maakohus leidis, et menetluskulude väljamõistmist saab siiski taotleda vaid 30 päeva jooksul arvates kohtuotsuse jõustumisest. Menetluskulude kohta tehtud määruse täiendamist võib TsMS § 177 lõike 3 alusel nõuda üksnes juhul, kui kohus ei võtnud seisukohta kõigi esitatud kulude kohta. Praegusel juhul võttis kohus seisukoha kõigi nende kulude kohta, mis olid esialgses avalduses märgitud, ning riigilõivu väljamõistmise taotlus on seega esitatud pärast seaduses ettenähtud tähtaega. **Tartu Ringkonnakohus** asus aga **3. septembri 2007. a otsuses** seisukohale, et maakohus jättis arvestamata menetlusosalise tervisliku seisundi, millest võis tuleneda vajadus täiendavalt selgitada menetlusosalisele menetluslikku olukorda. Pärast korduvate taotluste tagasilükkamist määras maakohus menetlusosalisele täiendava tähtaja ennistamise põhistamiseks, kuid seejärel asus kaevatavas määruses hoopis seisukohale, et korduva taotluse puhul ei olegi võimalik tähtaega ennistada. Ringkonnakohus sellise tõlgendusega ei nõustunud ja märkis, et **TsMS § 177 lõige 3 lubab menetlusosalisel taotleda ka menetluskulude kindlaksmääramise määruse täiendamist**. Avaldaja ei esitanud küll riigilõivu osas taotlust, kuid asjas ka ei vaieldud selle üle, et kulu on kantud ja hagejal oli sellise taotluse esitamise õigus. Seega leidis ringkonnakohus, et kohus oleks võinud kulude kindlaksmääramise avalduse esialgsel menetlemisel kaaluda nõude täpsustamist. Maakohus peab hindama asjas kujunenud olukorda ja võtma seisukoha, kas menetlusosalisel oli mõjuv põhjus menetluskulude taotlust hiljem täiendada või esitada uus taotlus – **ka hilinemisega esitatud täiendavat taotlust on maakohus õigustatud läbi vaatama, kui hilinemiseks oli mõjuv põhjus**. Eeltoodust tulenevalt tühistas ringkonnakohus maakohtu määruse ja saatis avalduse tähtaja ennistamise otsustamiseks tagasi maakohtule. Analüüsi autori arvates on selline lahendus menetlusosalise huvisid arvestav ja tema õigusi kaitsev ning seetõttu igati kohane.

4.2. Õigusabikulude põhjendatus ja vajalikkus

Tsiviilasjas nr 2-06-40112 vaatas Tallinna Ringkonnakohus läbi kaebust Harju Maakohtu kohtunikuabi 24. aprillil 2008. a menetluskulude kindlaksmääramise kohta tehtud määruse peale. Tegemist oli kohtuasjaga, kus Eesti Vabariik (Maksu- ja Tolliameti kaudu) esitas kahju hüvitamise nõude pankrotihaldurite vastu. Kohtuotsusega jäeti hagi rahuldamata ja menetluskulud hageja kanda ning kostjad esitasid menetluskulude väljamõistmise taotluse ja palusid mõista hagejalt välja kostjate õigusabile tehtud kulutused (17 700 krooni kummagi kostja kasuks, kokku 35 400 krooni). Menetluskulude väljamõistmise avalduse kohaselt oli tegemist keeruka ja mahuka asjaga, milles kostjate esindaja tutvus tsiviilasja materjalidega, tegi õigusliku analüüsi, otsis Riigikohtu lahendeid ning koostas põhjalikke menetluskuludokumente. Advokaat viibis ka istungil ja esitas protokolliparandused. Hageja vaidles menetluskulude väljamõistmise avaldusele vastu ja leidis, et esitatud arvetest ei nähtu tehtud tööde maht (puudub arvele lisatud tavapärase spetsifikatsioon, mis näitaks, mille eest, millise tunnihinnaga ja millises ajamahas on kostjatele õigusteenust osutatud). Hageja hinnangul ei saanud see maht olla suurem kui kuus tundi ja kuna sarnase kvalifikatsiooniga vandeadvokaatide tunnitasu on praegusel ajal ca 1800 krooni + käibemaks, siis ei saa 35 400 krooni suurusi õigusabikulusid pidada põhjendatud ega vajalikeks kuludeks TsMS § 175 lõike 1 tähenduses. Samuti oli hageja arvates tegemist nõudega, kus hagi oli esitatud kahe kostja vastu samal alusel ja samadest asjaoludest tulenevalt, mistõttu kostjate esindaja ei pidanud kohtuistungiks valmistumisel ega kohtus esindamisel tegema kahekordset tööd. Menetluses analüüsiti ja hinnati kahe halduri ühist tegevust. Lisaks leidis hageja, et kindlasti tuleb arvestada kohtumenetluse asjaolusid, näiteks seda, et halduritel oli varasematest kohtuvaidlustest olemas eelnev sarnastele asjaoludele tuginev kogemus, samuti pankrotihaldurite enda kvalifikatsiooni ning muid olulisi asjaolusid, mis oleksid või ei oleks õigustanud õigusabi osutaja kasutamist. Kostjad omakorda leidsid, et asjas advokaadi tehtud toiminguteks ei piisanud kuuest töötunnist ja et väiksema summa eest ei olnud võimalik saada sama kvaliteetset teenust. TsMS § 217 lõike 1

kohaselt oli kostjatel õigus ajada asja esindaja kaudu ja kuna hagi hind oli suur ja asi keerukas ning kostjad ei ole spetsialiseerunud sellistele tsiviilasjadele, siis ei olnud neil kohustust võtta riske, mis oleks tulenenud enda esindamisest menetluses. Lisaks märkisid kostjad, et nõutav õigusabikulu on esindajakulude sissenõudmise piirmäärast tunduvalt väiksem.

Nii kohtunikuabi, maakohus kui ka ringkonnakohus leidsid, et kostjate taotletavad summad on põhjendatud ja vajalikud ja tuleb hagejalt välja mõista. Kohtute üheks peamiseks argumendiks oli seejuures asjaolu, et taotletav summa oli väiksem kui Vabariigi Valitsuse määruses ettenähtud piirmäär. Ringkonnakohus märkis otsuses muu hulgas järgmist: *“Seaduse järgi ei ole menetlusosaline kohustatud märkima, milline oli esindamisega seotud ajakulu ning õigusteenuse tunnihind. Tulenevalt TsMS § 174 lõikest 2 tuleb hüvitatava summa kindlakstegemise avaldusele lisada menetluskulude nimekiri ning kulused tõendavad dokumendid. Antud juhul ei esitanud kostjad eraldi menetluskulude nimekirja, kuid avaldusest nähtub selgelt, et kostjate poolt taotletud menetluskuluks on üksnes nende esindaja kulud. Avalduses on selgitatud esindaja poolt tehtud toimingud ning avaldusele on lisatud kulused tõendavad dokumendid. Ringkonnakohtu hinnangul nõudis tsiviilasja sisu, arvestades kostjate esindaja poolt osutatud õigusabi (istungiks ettevalmistamine, kohtu esindamine, taotluse esitamine protokollil parandamiseks, menetluskulude kindlaksmääramise avalduse esitamine) suuremat ajakulu, kui hageja on vajalikuks pidanud. Antud asjas on taotletav menetluskulu tunduvalt väiksem kui Vabariigi Valitsuse määrusega lubatud. Kumbki kostja kui iseseisev menetlusosaline oli olenevata enda kvalifikatsioonist õigustatud vastavalt TsMS § 217 lõikele 1 võtma endale esindaja, kes oli kohustatud kaitsma esindatava huve sõltumata teise kostja esindamisest. Seega ei ole mingit alust vähendada hüvitamisele kuuluvat summat seetõttu, et kostjaid esindas sama esindaja, hagi alus oli sarnane, kostjad on õigusteadmistega isikud ning nad on eelnevates kohtuasjades väidetavalt end ise esindanud.”*

Tsiviilasjas nr 2-06-21724 tekkis menetluskulude kindlaksmääramise vaidlus sellest, et hageja, kelle hagi jäeti läbi vaatamata, leidis, et kostja taotletavate õigusabikulude suurus ei ole mõistlik, sest kostjal (pank) on

olemas koosseisulised kompetentsed õigusharidusega isikud, kes oleksid olnud suutelised ning kvalifitseeritud kostja huve menetluses sama hästi kaitsma. Seetõttu asus hageja esiteks seisukohale, et kostja kohtukulud, sh õigusabikulud, tuleb üldse jätta tema enda kanda. Teiseks leidis hageja, et igal juhul on nimetatud summa (14 319 krooni 30 senti, sh käibemaks) liiga suur, arvestades seda, millised võiksid sellises asjas olla mõistlikud menetluskulud.

Kohtunikuabi arvas taotletavast summast maha käibemaksu ja mõistis hagejalt kostja kasuks õigusabikuludena välja 12 135 krooni, viidates seejuures Riigikohtu 19. aprilli 2006. a otsusele tsiviilasjas nr 3-2-1-24-06, mille kohaselt käibemaksukohustuslase kuluks ei ole käibemaksule vastav osa. Kohus oli seisukohal, et esindaja ja õigusabi kasutamine oli põhjendatud ja et menetlusosaline võib menetluses osaleda tsiviilkohtumenetlusteovõimelise esindaja kaudu, kui seaduses ei ole ette nähtud teisiti. Hageja väite kohta, et kohtukulud oleks tulnud jätta kostja enda kanda, märkis kohus, et **menetluskulude jaotuse kohta tehtud kohtulahendit saab vaidlustada üksnes selle kohtulahendi peale edasi kaevates**, millega menetluskulude jaotus kindlaks määrati. Tallinna Ringkonnakohus tegi asjas määruse 29. septembril 2008. a ja nõustus täielikult maakohtu seisukohaga.

Vahemärkusena tuleb lisada, et TsMS-i muudatustega täiendati § 174 lõikega 6 ja nüüd näeb seadus selgelt ette, et **menetluskuludelt arvestatava käibemaksu hüvitamiseks peab avaldaja kinnitama, et ta ei ole käibemaksukohustuslane või ei saa muul põhjusel tekkinud kuludelt käibemaksu tagasi arvestada**.

Õigusabi eest esitatud arvetes sisalduvat käibemaksu kui menetluskulu käsitles ka **Tartu Ringkonnakohus 4. novembri 2008. a määruses tsiviilasjas nr 2-06-29940** ja selgitas, et selleks, et käibemaksu saaks menetluskuluna välja mõista, peab avaldajal puuduma võimalus käibemaksu tagasi arvestada ning avaldaja peab seda kohtule kinnitama. Kuna avaldaja e-kirjast ringkonnakohtule nähtus, et ta on käibemaksukohuslasena registreeritud Maksu- ja Tolliameti registris ja sellest tulenevalt saab ta käibemaksuseaduse § 29 lõike 1 järgi tasutud käibemaksu oma tehingutelt ja toimingutelt arvestatud käibemaksust maha arvata, siis ei saa esindajale tasutud

käibemaksu tema menetluskuludeks lugeda.¹⁵

Tallinna Ringkonnakohtu 29. detsembri 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-07-593 tegeles küsimusega, kas äriühingu juhatuse liige kui seaduslik esindaja võib taotleda samal ajal lepingulise esindajana ühingule osutatud õigusabi kulude hüvitamist. Äriühingust hageja esindajana esines kohtumenetluses juhatuse liige, kes oli jurist ja osutas teise äriühingu kaudu õigusteenuseid, muu hulgas ka kõnealuse kohtuasja raames enda esindatavale ühingule. Ringkonnakohus leidis, et kuna menetluses osales hageja seaduslik esindaja isiklikult, siis ei saanud äriühingul tekkida õigusabikulud. Kohus asus seisukohale, et **seaduslik esindaja ei saa esindada äriühingut kohtumenetluses volitatud esindajana, ajades asja endale võetud lepingulise kohustusena**. Lepingulise esindajana oleks saanud kohtumenetluses osaleda volikirja alusel isik, kes vastab TsMS § 218 lõike 1 punkti 2 nõuetele, kuid ei ole samal ajal hageja juhatuse liige. Sama seisukohta on Tallinna Ringkonnakohus avaldanud ka **30. detsembri 2008. a määruses tsiviilasjas nr 2-08-1481**. Vaatamata sellele, et kostja kui menetluskulude kandmiseks kohustatud isik ei esitanud menetluskulude taotlusele vastuväidet, leidis kohus, et kulutus väidetava lepingulise nõustaja õigusabile on põhjendamatu, sest kõnealune isik osales menetluses juriidilise isiku seadusliku esindajana. Kohus ei pidanud õigeks hageja põhjendusi, et õiguslikus mõttes on tegemist kahe erineva isikuga ja et ühistu poolt õigusabiteenuse kasutamist ei saa välistada see, et keegi ühistu liikmetest on juriidilise haridusega ja peaks seetõttu kohustuslikult kulutama tasuta oma isiklikku aega kohtudokumentide koostamiseks.

4.3. Menetluskulude jaotus *versus* nende suuruse kindlaksmääramine

Üheks oluliseks menetluskulude väljamõistmisega seotud õiguslikuks küsimuseks on see, kuidas kajastub prak-

tikas põhimõte, et menetluskulude jaotus (nende jätmine ühe või teise poole kanda) on vaidlustatav otsuse peale esitatud apellatsioonkaebusega, mitte aga menetluskulude kindlaksmääramise määruse vaidlustamisega ja et menetluskulude kindlaksmääramise taotluse saab esitada vaid juhul, kui kohus on jaotuse lahendis selgesõnaliselt otsustanud. Alljärgnevalt on toodud mõned näited kohtute seisukohtadest selles küsimuses.

Tallinna Ringkonnakohus asus 1. detsembri 2008. a määruses tsiviilasjas nr 2-07-4868 seisukohale, et üksnes asjaolu, et menetluskulude jaotuse kohta on kohus väljendanud oma seisukoha tagaseljaotsuse põhjendavas osas, ei saa olla menetluskulude väljamõistmise aluseks ja kui kohus jättis menetluskulude jaotuse resolutiivosas otsustamata, siis ei ole võimalik seda teha menetluskulude kindlaksmääramise lahendis.

Tsiviilasjas nr 2-06-1917 jättis kohus hagi rahuldamata ning märkis otsuses, et TsMS § 162 lõike 1 kohaselt tuleb kohtukulud jätta hageja kanda. Kostja esitas menetluskulude kindlaksmääramise avalduse ja taotles hagejalt õigusabikulude väljamõistmist. Kohtunikuabi jättis avalduse rahuldamata ja leidis, et TsMS § 138 kohaselt on menetluskulud menetlusosaliste kohtukulud ja kohtuvälised kulud. Kohtukulud on riigilõiv, kautsjon ning asja läbivaatamise kulud. TsMS § 144 kohaselt on menetlusosaliste esindajate ja nõustajate kulud kohtuvälised kulud. Kohtunikuabi asus seisukohale, et kuna kohtuotsusega mõisteti hagejalt välja kohtukulud, kostja menetluskulud on aga kohtuvälised kulud, siis puudub nende väljamõistmiseks alus. Menetluskulud saab rahaliselt kindlaks määrata kohtuotsuses sisalduva kulude jaotuse alusel ja menetluskulude jaotuse kohta tehtud kohtulahendit saab vaidlustada üksnes selle kohtulahendi peale edasi kaevates, millega menetluskulude jaotus kindlaks määrati. **Tallinna Ringkonnakohus leidis 2. märtsi 2007. a otsuses**, et maakohtu seisukoht on õige ja et menetluskulude kindlaksmääramise määrusega ei saa muuta kohtuotsusega sätestatud menetluskulude jaotust. Menetluskulude ja kohtukulude selge eristamine seaduses ei võimalda kohtul käsitada neid mõisteid praegusel juhul samadena. Siiski on analüüsi autori arvates menetluskulude kindlaksmääramist menetlunud kohtud lähenenud asjale liigse formaalsusega – kohus tugines otsuses TsMS § 162 lõikele 1, nimetatud säte aga

¹⁵ Pärnu Maakohtu praktika näitab, et kohus jätab käibemaksu välja mõistmata ka juhul, kui menetluskulude kandmiseks kohustatud pool teise poole taotlusele vastuväiteid ei esita. Näiteks 1. detsembri 2008. a määruses tsiviilasjas nr 2-08-8150 märkis Pärnu Maakohtu, et kuna hageja (osaühing) ei kinnitanud kohtule, et ta ei saa õigusabikuludelt käibemaksu tagasi arvestada, siis ei ole põhjendatud käibemaksule vastava osa väljamõistmine kostjalt.

näeb sõnaselgelt ette, et **hagimenetluse kulud kannab pool, kelle kahjuks otsus tehti**. Viidatud normis on seega silmas peetud menetluskulusid kõige üldisemas tähenduses ja kohtuotsuses sisalduvat lauset oleks saanud tõlgendada ka laiendavalt.

Samasugust õiguslikku probleemi käsitles ka **Tallinna Ringkonnakohtu 17. aprilli 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-06-34558**. Harju Maakohtu 7. veebruari 2007. a otsusega jäeti hageja kanda üksnes kohtukulud. Ringkonnakohus märkis, et menetluskulude jaotamisega mitte nõustumise korral oli menetlusosalistel õigus vaidlustada otsust apellatsiooni korras, mida ei tehtud, seega ei ole võimalik taotleda õigusabikulude väljamõistmist.

Sellise õigusliku tõlgenduse juures on probleemiks, et menetlusosalised ei pruukinud 1. jaanuaril 2006 jõustunud menetluskuludega seotud õigusterminite kataloogi muudatuste tõttu esialgu hoomata, et kohtuotsuse resolutsioonis sisalduv lause “kohtukulud tuleb jätta kostja kanda” tähendab, et kohtuväliste kulude (sh õigusabikulude, mis tihti moodustab küllalt suure osa menetlusosalise kantavatest kuludest) olemasolu korral tuleb otsuse enda peale esitada apellatsioonkaebus. Sisuliselt on kohtu eksimusest tulenev probleem lükatud menetlusosalise vastutusalasasse ja seda ei saa pidada õigeks. Alati ei saa eeldada, et menetlusosalisele osutab igas menetlusetapis õigusabi advokaat, kes peaks suutma niisuguseid probleeme ette näha.

4.4. Õigusabikulude tõendamine

Kulude tõendamist käsitles muu hulgas **Tallinna Ringkonnakohtu 25. oktoobri 2007. a määrus tsiviilasjas nr 2-06-2734**. Ringkonnakohus märkis, et advokaadibüroo ja menetlusosalise vahel sõlmitud lepingu kohaselt büroo väljastatud arved on piisavad tsiviilasjas tehtud kulude kandmise tõendamiseks ning arvete ehtsuses ei ole põhjust kahelda. Seega ei ole ka põhjust nõuda menetlusosaliselt algdokumentide või menetlusosalise pangakonto väljavõtete esitamist. Oluline on seejuures märkida, et TsMS § 174 lõike 5 redaktsiooni on alates 1. jaanuarist 2009 muudetud ja muudatuste kohaselt võib kohus anda menetlusosalisele tähtaja hüvitatavate menetluskulude täpsustamiseks või kohustada teda esi-

tama menetluskulusid tõendavaid dokumente. Kohtu nõudmiseta ei pea menetluskulusid tõendavaid dokumente esitama.

26. veebruari 2008. a määruses tsiviilasjas nr 2-06-27111 asus Tallinna Ringkonnakohus seisukohale, et õigusabikulud tuleb välja mõista ka juhul, kui need on avaldaja eest tasunud kolmas isik (sh ka juhul, kui arve ongi esitatud kolmandale isikule). Selles asjas vaidles kostja hageja menetluskulude avaldusele vastu just põhjusel, et hagejat esindas kohtus viimase lapselaps, kes kandis ka suurema osa menetluskuludest. Ringkonnakohus märkis, et asjaolu, et hagejat esindas menetluses tema lapselaps, ei võta hagejalt õigust kasutada samal ajal ka advokaadi abi. Alates 1. jaanuarist 2009 kehtiv TsMS § 174 sätestab samuti, et menetluskulude hüvitamist menetlusosalisele ei välista see, kui tema eest kandis need kolmas isik.

Samas lahendis märkis ringkonnakohus lisaks ka seda, et **täitemenetluse toimingute tegemisega seotud õigusabikulud ei ole menetluskuludeks tsiviilkohtumenetluses, mistõttu nende väljamõistmine selles menetluses ei ole põhjendatud**.

4.5. Hagihinna ja menetluskulude piirmäär seos

Hagihinna ja väljamõistetavate menetluskulude piirmäär omavahelist seost käsitles **Tallinna Ringkonnakohtu 7. novembri 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-07-6298**. Hageja nõudis valeandmete ümberlükkamist ja mittevahalise kahju hüvitamist. Kostja kulutas õigusabile ca 24 000 krooni ning pärast hagi rahuldamata jätmist taotles kulude väljamõistmist hagejalt. Mittevahalise kahju hüvitise suurust hageja hagiavalduses ei märkinud ja palus määrata hüvitise kohtu äranägemisel. Kohus luges hagihinnaks 15 000 krooni kummaltki nõudelt, kokku seega 30 000 krooni. 30 000-kroonise hagihinna puhul oli väljamõistetavate õigusabikulude piirmääraks 9500 krooni. Kohutunikuabi rahaldas menetluskulude väljamõistmise avalduse kogu nõutud summa (ca 24 000 krooni) ulatuses ja motiveeris määrust TsMS § 132 lõikele 2 tuginedes sellega, et mittevahalise nõude hagihinna võib

kohus määrata ka seaduses sätestatust erinevalt, arvestades kõiki asjaolusid, muu hulgas asja ulatust ja tähtsust ning poolte varalist seisundit ja sissetulekut. Kuna kohus oleks võinud määrata ka suurema hagihinna (muu hulgas selle tõttu, et hageja oli poliitik ja avaliku elu tegelane), siis pidigi kostja tegema suuremaid kulutusi õigusabile, kui seda võimaldab välja mõista õigusaktides ette nähtud piirmäär. Ringkonnakohus leidis siiski, et kohtunikuabi on menetluskulude kindlaksmääramisel eksinud ja piirmäärast suuremate õigusabikulude väljamõistmine ei ole millegagi põhjendatud. Kuna hagi hind määrati kindlaks juba menetluse alguses, siis ei pidanud kostja arvestama mingite ettenägematute summade väljamõistmisega selle hagi piires. Ringkonnakohus märkis, et **menetluskulude väljamõistmisel tuleb arvestada vaid kohtu määratud tsiviilasja hinnaga, millelt hageja löivu tasus.**

5. Maakohtute praktika

5.1. Õigusabikulude põhjendatus ja kohtuasja keerukuse hindamine

Harju Maakohtu 3. novembri 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-06-6060 käsitles menetluskulude kindlaksmääramise käigus poolte vahel tekkinud erimeelsust küsimuses, kas lepingulise esindaja kuludena on TsMS § 175 lõike 1 kohaselt käsitatavad ka need summad, mis pool on tasunud esindajale menetluskulude kindlaksmääramise avalduse koostamise eest. Kostja, kes oli menetluskulude kandmiseks kohustatud isik, leidis, et kulutuste kindlaksmääramise avalduse koostamiseks ei ole vaja juriidilist abi ning lisaks on avaldus koostatud pärast kohtuotsuse jõustumist ega ole seetõttu käsitatav esindajakuluna TsMS § 144 lõike 1 mõttes. Kostja vaidles menetluskulude suurusele vastu ka sel alusel, et kohus ei arvestanud menetluskulude kindlaksmääramisel asja mitte eriti suurt keerukust. Lisaks asus kostja oma vastuväites seisukohale, et esindajakulude väljamõistmiseks ei ole üldse alust, sest ei ole esitatud kulutuste tegelikku kandmist tõendavaid dokumente.

Vastuseks kostja vastuväidetele leidis hageja, et menetluskulude kindlaksmääramise eesmärki arvestades ei ole oluline, kas pool, kelle kasuks kohtuotsus tehti, on

tema esindaja osutatud õigusabi eest enne kohtuotsuse tegemist juba tasunud või mitte. Nimetatud seisukoha puhul tugines hageja ka Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 1. oktoobri 2001. a otsusele tsiviilasjas nr 3-2-1-112-01. Menetluskulude kindlaksmääramise avalduse koostamise kulude kohta selgitas hageja, et ka see on kohtumenetluse tõttu tekkinud kulu ning tähtsust ei ole asjaolul, et avaldus on koostatud pärast kohtuotsuse jõustumist, mistõttu ka menetluskulude kindlaksmääramise avalduse koostamiseks tehtud kulud on TsMS-i tähenduses vajalikud ja põhjendatud.

Kohtunikuabi nõustus hageja seisukohaga ja mõistis kogu nõutava summa välja. Määruses märkis kohtunikuabi, et kohtu pädevust kulude põhjendatuse ja vajalikkuse ulatuse hindamisel ei ole seaduses piiratud. Tsiviilasja nr 2-06-6060 keskmisest suuremale keerukusele viitas kohtunikuabi arvates asjaolu, et asja menetleti lisaks Harju Maakohtule ka Tallinna Ringkonnakohtus.

6. novembri 2008. a määruses tsiviilasjas nr 2-06-17016 ei pidanud kohtunikuabi põhjendatuks väidet, et väljakujunenud praktika kohaselt on õigusabikulud nõustajale hagi vastuse koostamise eest 1000 krooni ja nõustamise eest kohtuistungil 500 krooni iga istungi kohta ja kuna asjas on peetud kaks kohtuistungit, siis oleks mõistlik õigusabikulu istungil osalemise eest samuti 1000 krooni, kokku seega 2000 krooni. Kohtunikuabi leidis, et 5000-kroonised õigusabikulud on siiski põhjendatud ja jäävad isegi tunduvalt allapoole lepingulise esindaja ja nõustaja kulude sissenõudmise piirmäärast, mis on 9500 krooni.

Küsimus, mis juhul on tegemist n-ö lihtsa ja mis juhul keeruka kohtuasjaga, peaks menetluskulude kindlaksmääramise menetluses olema keskse tähendusega. Kohtuasja keerukuse küsimus tekkis eelkõige kuni 11. septembrini 2008 kehtinud Vabariigi Valitsuse määruse¹⁶ § 2 kontekstis, sest selle kohaselt võis kohus asja keerukuse või mitme esindaja menetluses osalemise korral (näiteks kui menetluse käigus on esitatud määruskaebusi, asjas on toimunud tavalisest rohkem kohtuistungeid või aeganõudvaid menetlustoiminguid vms), samuti kui osa kuludest on põhjustatud menetluse venimisest

¹⁶ Vabariigi Valitsuse 15. detsembri 2005. a määrusega nr 306 kehtestatud "Lepingulise esindaja ja nõustaja kulude teistelt menetlusosalistelt sissenõudmise piirmäärad".

või menetlusõiguse kuritarvitamisest, rakendada kulude sissenõudmise kõrgendatud piirmäära, korrutades tsiviil-asja hinnale vastava piirmäära koefitsiendiga 1,3. Praegu kehtivas määruse redaktsioonis analoogset sätet ei ole ja koefitsiente enam kohaldada ei saa, kuid sellegipoolest **peaks menetluse keerukuse olema aluseks menetluskulude konkreetse suuruse kindlaksmääramisel**. Seetõttu pakuvad analüüsi autori arvates endiselt huvi ka kohtute kaalutlused, miks ühte või teist kohtuasja võiks pidada keskmisest keerukamaks.

Tsiviilasjas nr 2-07-2816 taotles kostja 46 343 krooni suuruste õigusabikulude väljamõistmist. Tegemist oli kohtuvaidlusega kindlustushüvitise nõudes. Kostjal oli menetluses kaks vandeadvokaadist esindajat. Kostja leidis, et vaatamata asjaolule, et hageja nõue ei olnud rahaliselt suur, oli tegemist keeruka tsiviilvaidlusega, mille käigus kostja esindajad koostasid mahukaid menetlusdokumente. Lisaks sellele tegid esindajad mitmeid järelepärimisi tõendite kogumiseks. Asjas toimus küll üks kohtuistung, kuid see kestis viis tundi ning selle käigus kuulati üle kuus tunnistajat. Seetõttu oli tsiviilkohtumenetluse spetsialistidest advokaatide menetluses osalemine kostja arvates hädavajalik. Hageja kui menetluskulude kandmiseks kohustatud isik seevastu leidis, et asja keerukuse hindamisel tuleb arvestada hoopis sellega, et asjas toimus ainult üks kohtuistung ja määruskaebusi ei esitatud. Erinevalt kostjast leidis hageja, et esitatud menetlusdokumendid ei olnud kuigi mahukad ning tegemist ei olnud õiguslikult keeruka vaidlusega (seda iseäranis kostja jaoks, kuna suur osa vaidlusest puudutas kostja enda väljatöötatud tüüpitingimusi). Hageja leidis, et kulu suurus oli põhjustatud kahe advokaadi kasutamisest menetluses, kuid kooskõlas TsMS § 175 lõikega 3 saab kahe esindaja kulude hüvitamine olla õigustatud ainult siis, kui kahe esindaja kasutamine oli tingitud asja keerukusest või esindaja vahetamise vajadusest.¹⁷ Kuna vaidlus ei saanud objektiivselt olla kostja jaoks kuigi keerukas ning esindajat menetluses ei vahetatud, ei ole kahe esindaja kulude hüvitamine põhjendatud. Harju Maakohtu 14. novembri 2008. a määruses nõustus kohtunikuabi kostja seisukohaga ja leidis, et tegemist oli tavapärasest keerukama kohtuvaidlusega, kuid menetluskulude väljamõistmisel kõrgendatud määra siiski ei

kohaldanud. Kohtunikuabi arvates olid mõistlikud ja vajalikud õigusabikulud 28 000 krooni, mis oli esindajakulude hüvitamise maksimaalne määr.

Kohtuasja keerukuse hindamise kriteeriume käsitles ka **Pärnu Maakohtu 9. septembri 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-07-4868**, milles kohus leidis, et *“tsiviil-asja keerukust ja mahukust ei hinnata ainult toimunud kohtuistungite kestvuse põhjal. Ühisvara jagamise nõude menetlemine on keeruline menetlus, mis on jõudnud käesolevas tsiviilasjas Riigikohtusse. Hageja esindaja poolt koostatud hagi, vastused ja seisukohad kohtutele on olnud väga põhjalikud, sisukad ja mahukad ning on tehtud ka kinnisvara hinna uuringuid.”*

Seega nähtub kohtupraktikast, et asja keerukuse hindamise kriteeriumiks peavad kohtud eelkõige vaidluses läbitud kohtuastmete arvu ja nõude olemust.

Veel ühe õigusliku probleemina võib menetluskulude kindlaksmääramise praktikas tuua esile küsimuse, kas väidetavast menetlusriski kandmisest tulenev esindajatasu saab olla menetluse kaotanud poole kantavaks kuluks. **Tsiviilasjas nr 2-06-25847** nõudis hageja kostjalt (kindlustusselts) 90 000 krooni suurust kindlustushüvitist. Kuna kostja kohtuistungile ei ilmunud, tegi Harju Maakohus 15. juunil 2007. a tagaseljaotsuse ja rahuldab hagi täies ulatuses. Menetluskulud jäeti kostja kanda. Pärast kohtuotsuse jõustumist esitas hageja kohtule avalduse, milles palus menetluskuluna välja mõista 4750 krooni riigilõivu ja 25 500 krooni õigusabikulusid. Kostja esitas hageja avaldusele vastuväite ja leidis, et esindajakulud tuleb jätta hageja enda kanda esiteks seetõttu, et hageja ja kostja esindajad leppisid kokku, et kui kostja esindaja tagaseljaotsuse peale kaja ei esita, siis jääb advokaaditasu hageja kanda. Kostja tagaseljaotsuse peale kaja ei esitanud, seega peab hageja täitma ka endale võetud kohustuse ja mitte nõudma õigusabikulusid. Teiseks leidis kostja, et **25 500 krooni suurune õigusabikulude nõue ei ole põhjendatud ja vajalik, arvestades advokaadi tegelikult tehtud tööd**. Menetluse kulgu silmas pidades ei ole põhjendatud õigusabikulude maksimaalmäära rakendamine, kuivõrd esindaja töötundide arv ei vasta nõutavate kulude suurusele. Hageja vaidles vastu ja märkis, et ka tunnitasu järgi arvestatuna ei olnud tema taotletavad õigusabikulud põhjendamatu

¹⁷ Seisuga 1. jaanuar 2009 kehtib viidatud säte samas redaktsioonis.

suured ja lisa, et õigusabikulude suuruse osas oli tal esindajaga kokkulepe tulemustasu peale ja esindaja kandis menetlusrisi (mida õigusabitasi ka sisaldas).

Kohtunikuabi nõustus põhimõtteliselt hageja taotlusega ja asus seisukohale, et 25 500 krooni on mõistlikud ja vajalikud õigusabikulud,¹⁸ kuna need ei ületa määruses sätestatud piirmäära. Sisuliselt aktsepteeris kohtunikuabi võimalust, et lepingulise esindaja tasu, mida on kaotanud poolelt võimalik mõistlike ja vajalike kuludena välja nõuda, võib sisaldada ka menetlusrisi kandmist ja tulemustasu. Analüüsi autor sellise seisukohaga ei nõustu. **Menetlusrisi kandmise tasu ei tohiks kuuluda väljamõistetavate kulude hulka, sest seda ei saa pidada põhjendatud ja vajalikuks kuluks** TsMS § 175 lõike 1 mõttes. Lisaks on väga küsitav, kas tagaseljaotsuse puhul võib õigusabikulusid üldse välja mõista maksimummääras. Lepingulise esindaja kulu väljamõistmine maksimummääras peaks olema pigem erand kui reegel. Analüüsi käigus uuritud määrustest nähtus, et nn masshagejad (EMT, pangad jmt isikud), kelle nõuded on keskmisega võrreldes rohkem standardiseeritud, nõuavad tagaseljaotsuste puhul enamasti kuni 2000-krooniseid õigusabikulusid, kuid esineb ka juhtumeid, kus taotletakse vaid riigilõivu väljamõistmist.

30

♦ ♦ ♦ ♦ ♦

5.2. Õigusabikulude suurus ja Vabariigi Valitsuse määrusega kehtestatud piirmäär

Üheks sagedamini esinevaks argumendiks, mille alusel määratakse kindlaks väljamõistetavate esindajakulude suurus, on nõutava summa vastavus Vabariigi Valitsuse kehtestatud piirmäärale.¹⁹ **Tartu Maakohus on 21. veebruari 2008. a määruses tsiviilasjas nr 2-06-8856** asunud koguni seisukohale, et olukorras, kus pool esitab kohtule avalduse, millega taotleb lepingulise esindaja kulude väljamõistmist piirmäärast oluliselt väiksemas

määras, puudub üldse vajadus hinnata kostja ja tema esindaja vahelise õigusabilepingu ja arvete kohta esitatud vastuväiteid.

Arvestada tuleb sellega, et alates 12. septembrist 2008 kehtivad uued piirmäärad, analüüsitavares lahendites on aga enamasti aluseks olnud varasema määrusega sätestatud määrad. Määruse uues redaktsioonis on kulude tabelis vähem astmeid, mis peaks suunama kohtuid selle poole, et iga juhtumi korral kaalutaks, kui suured on asjas mõistlikud ja vajalikud esindajakulud. Varasema praktika kohaselt on aga väljamõistetava kulu suuruse määramise ainsaks või peamiseks argumendiks see, et taotletav summa ei ületa määrusega kehtestatud piirmäära. Analüüsi autori arvates ei saa niisugust praktikat pidada õigeks just olukorras, kus vastuväidetes välja toodud asjaoludele tuginedes saab kohus kulude mõistlikku suurust hinnata.

Advokaadi poolt menetluse jooksul produtseeritud lehekülgede mehaanilise kokkulugemise tulemus ei tohiks kindlasti olla kohtuasja keerukuse hindamise peamine kriteerium, kuigi menetluses koostatud materjalide maht võib olla üheks asja keerukust kajastavaks asjaoluks. Seda, kui keerukas oli kohtuasi, teab tegelikult kõige paremini asja sisuliselt lahendanud kohtunik, kuid sageli ei osale tema selles menetlusstaadiumis enam otsustamises.

Kohtupraktika näitab, et üldjuhul arvestatakse kohtuasja iseärasusi õigusabikulude kindlaksmääramisel vaid vähesel määral. Siiski esines analüüsi objektiks olnud lahendite hulgas ka neid, milles pooled edukalt kasutasid ühe argumendina kohtuasja keerukust. Näiteks **tsiviilasjas nr 2-07-47166** leidis kostja, et hageja taotletavad õigusabikulud (49 000 krooni) on ülemäära suured, kuna hagi oli primitiivne võlaõiguslik nõue, millele kostja sisuliselt vastu ei vaielnud. **Pärnu Maakohus mõistis 3. novembri 2008. a määrusega** õigusabikulude katteks välja 7000 krooni ja märkis, et lihtsa võlaõigusliku vaidluse korral, kus kostja sisuliselt ei vaidle hageja nõudele vastu (puudub keerulisem õigusvaidlus), ei ole põhjendatud kohaldada Vabariigi Valitsuse kehtestatud lepingulise esindaja ja nõustaja kulude sissenõudmise maksimaalset määra.

¹⁸ See summa vastab võimalikule väljamõistetavale maksimummäärale.

¹⁹ Näiteks Tallinna Ringkonnakohtu 31. oktoobri 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-06-35835, aga ka Harju Maakohu 14. novembri 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-07-2816, 5. augusti 2008. a määrus tsiviilasjas nr 2-06-21190, 2. mai 2008. a määrused tsiviilasjas nr 2-07-14684 ja tsiviilasjas nr 2-06-3266 jt.

6. Menetluskulude jätmine menetluse venimise põhjustanud poole kanda (TsMS § 169 lõige 1)

Menetluskulude jätmine poole kanda, kellest tingitud asjaolu on olnud menetluse venimise põhjuseks, puudutab mitte niivõrd menetluskulude kindlaksmääramise menetlust, kuivõrd just menetluskulude jaotust. Siiski on nimetatud küsimust käesoleva analüüsi raames peetud vajalikuks uurida, kuna menetluse ebamõistlikku venimist pooltest tulenevate asjaolude tõttu on pidanud probleemiks nii kohtud kui ka menetlusosalised.

Tuleb tõdeda, et praktikas ei esine veel väga sageli juhtumeid, kus poole kanda jäetakse temast tingitud menetluse venimisega seotud menetluskulud, kuid analüüsitud lahenditest nähtub, et see praktika hakkab siiski juba kujunema. Ühe näitena, kus kohus sellist võimalust hageja taotlusel kaalus, võib tuua **tsiviilasja nr 2-06-25255**. Menetluse kestel arutasid pooled kompromissi sõlmimise võimalust, kuid kuna kokkuleppele ei jõutud, tegi kohus lõpuks sisulise lahendi. Hageja esitas Tallinna Ringkonnakohtule taotluse, milles palus jätta kahest ringkonnakohtu istungist tulenevad menetluskulud TsMS § 169 lõike 1 alusel kostja kanda, kuna kostja väidetavalt venitas menetlust ilmse kavatsuseta pidada läbirääkimisi kompromissi sõlmimiseks. **Ringkonnakohus märkis 19. mai 2008. a otsuses**, et viidatud menetluskulude kostja kanda jätmiseks puudub alus, kuna lisadokumente (arvuti andmebaasi salvestatud tabeleid), mida hageja soovis kompromissi sõlmimiseks, ei olnud võimalik tehnilistel põhjustel kohe esitada. Kohus leidis, et kuna kostja teatas takistusest, siis ei ole ta käitunud viisil, mis annaks alust TsMS § 169 lõike 1 kohaldamiseks.

Tsiviilasjas nr 2-08-2911 taotles kostja kohtuistungil edasilükkamisest tulenevate menetluskulude jätmist hageja kanda. Istungi edasilükkamise põhjustas hageja, kuna ta ei olnud nõus kohtu pakutava vene keele tõlgiga ning ei esitanud tõendeid selle kohta, et tema soovitud tõlk on haigestunud. **Harju Maakohus rahuldas 14. mai 2008. a otsusega** hagi põhiosas täielikult ja muutis vaid väljamõistetavate kõrvalnõuete suurust. Lisaks pidas kohus põhjendatuks jätta TsMS § 169 lõikest 1 tulenevalt hageja menetluskuludest 10% tema enda kanda.

Ülejäänud menetluskulud jättis kohus kostja kanda.²⁰

Tartu Ringkonnakohus leidis 11. aprilli 2008. a otsuses tsiviilasjas nr 2-07-2783, et kohtul puudub alus jätta omal algatusel (st juhul, kui seda ei taotle pool, kellele edasilükkamisega asjatuid kulutusi põhjustati) poolele istungi edasilükkamisega põhjustatud menetluskulu edasilükkamise põhjustanud menetlusosalise kanda. TsMS § 169 lõike 1 esimese lause sõnastusest selline tõlgendus siiski otseselt ei tulene, sest selle kohaselt **kannab** menetlustoimingu tegemise tähtaja mööda lasknud või vastuväite või tõendi hilisema esitamisega või muul viisil menetlustoimingu aja muutmise, asja arutamise edasilükkamise või **tähtaja pikendamise põhjustanud menetlusosaline**²¹ sellest tulenevad täiendavad menetluskulud.

Tsiviilasjas nr 2-06-25314 taotles hageja 4. juunil 2007. aastal 5. juuniks ehk järgmiseks päevaks määratud eelistungi edasilükkamist. Kohus rahuldas hageja taotluse ning lükkas eelistungi edasi, andes pooltele muu hulgas ka aega kompromissi saavutamiseks. 5. juunil 2007. a toimunud eelistungil osalesid üksnes kostja esindajad, kes selgitasid, et nad ei ole eelistungi edasilükkamise taotlust ega ka kohtu teadet taotluse rahuldamise kohta kätte saanud. Menetluskulude jaotuse kindlaksmääramisel leidis kohus, et hageja oleks pidanud esitama istungi edasilükkamise taotluse varem ning seepärast tuleb kostja 5. juuni 2007. a eelistungil osalemise kulud jätta hageja kanda.²²

Kokkuvõte

Analüüs näitas, et enamasti ei kaalu kohtunikuabid menetluskulude kindlaksmääramisel kohtuasja keerukust ega advokaadi tegelikult tehtud tööd. Menetluskulude väljamõistmise täielikku formaliseerimist ei saa aga pidada reformi eesmärgiks. Menetluskulude kindlak-

²⁰ Tallinna Ringkonnakohus vaatas selle asja läbi ka apellatsioonimenetluses ja jättis 20. oktoobri 2008. a otsusega maakohtu otsuse muutmata.

²¹ Kuni 1. jaanuarini 2009 kehtinud TsMS § 169 lõike 1 redaktsioon erines kehtivast vaid selle poolest, et sõna *menetlusosaline* asemel sisaldas normis sõna *pool*.

²² Tartu Maakohtu otsus selles kohtuasjas on tehtu 8. novembril 2007. a. 9. juunil 2008. a tegi asjas otsuse ka Tartu Ringkonnakohus ja jättis maakohtu otsuse muutmata.

määramise üleandmine kohtunikuabidele on eelduslikult tõesti võimaldanud kohtunike tööd lihtsustada. Teisest küljest on menetlusosaliste jaoks sageli oluliste rahaliste kohustuste üle otsustamine nüüd ametnike pädevuses, kes, olles põhimenetlusest eemal, kasutavad kulu põhjendatuse hindamisel põhikriteeriumina Vabariigi Valitsuse määrusega kinnitatud piirmäärade tabelit. Kuid kui hageja nõue on näiteks 300 000 krooni ja tegemist on tavapärase võlanõudega, siis miks peaks hageja kandma kaotuse korral riski, et ta peab igal juhul hüvitama teise poole esindajakuludest 100 000 krooni ja seda üksnes põhjusel, et advokaat, kelle kostja valis, esitab nii suure arve? Kohtupraktika kohaselt on lahtine küsimus, milline on keskmine kohtuasi ja milline võiks olla mõistlike ja vajalike esindajakulude suuruse ning Vabariigi Valitsuse kehtestatud piirmäärade omavaheline suhe. Ka kõrgemate kohtute praktika ei anna praegu sellele küsimusele täpset vastust.

Analüüsis ilmnis veel üks probleem. Nimelt paljudel juhtudel vaieldi ka menetluskulude kindlaksmääramisel selle üle, kas menetluskulude panemine ühele või teisele poolele on põhjendatud ja õiglane. Menetlusosalistelt eeldatakse, et nad teeksid selget vahet, kas tegemist on menetluskulude jaotuse kindlaksmääramisega või jaotuse raames konkreetse menetluskulu summalise kindlaksmääramisega. Kui menetluskulude jaotust sisaldavat algset kohtulahendit ei vaidlustatud, siis puudub menetluskulude konkreetse summalise kindlaksmääramise üle toimivas vaidluses võimalus tugineda kulude jaotuse vastuväidetele. Kohtud küll märgivad niisuguses olukorras määruuses, et kulude jaotust selles menetluses enam vaidlustada ei saa, sest need küsimused lahendatakse kohtuotsusega, kuid samas on näha, et sageli tekivad kulude õigluse-ebaõigluse küsimused siiski vaid koos nende suurusega.²³ See puudutab just õigusabikuluid, mis ei ole menetlusosaliste jaoks praegu kuigi etteaimatavad. Eelneva põhjal tekib küsimus iseseisva menetluse eesmärgipärasusest – pool, kelle kanda jäävad otsuse alusel menetluskulud, võib küll teada riigilõivu suurust, kuid mitte teise poole õigusabikulude suurust, mistõttu tal võib olla raske võtta vastu asjakohast menetluslikku otsust apellatsioonkaebuse esitamise vajaduse kohta.

Reformi eesmärgiks oli eelnõu seletuskirja kohaselt põhimenetluse vabastamine aeganõudvast kulude arvutamisest. Samas on menetluskulud tsiviilkohtumenetluses sageli poolte jaoks üsna tundlik teema. Riigilõivumäärad on kõrged ja advokaadi abi kallis. Kohtumenetlus ei ole odav, mistõttu on võitnud poole huviks lisaks oma õiguspositsiooni tunnustamisele ka menetluskulude hüvitamine. Analüüsi käigus uuriti pisteliselt, kui kiiresti määratakse kohtuotsuse jõustumise järel kindlaks menetluskulud. Selgus, et tavaliseks tähtjaks võib menetluskulude kindlaksmääramisel pidada ühte aastat arvates kohtulahendi jõustumisest. Probleemsed on menetluskulude väljamõistmise menetluse tähtjad eelkõige suurtes kohtumajades (näiteks Harju Maakohu kohtumajades, osaliselt ka Tartu Maakohu Tartu kohtumajas), kuid menetluse venimist esineb ka väiksemates kohtumajades.²⁴

Ikka ja jälle on olnud päevakorral küsimus, kuivõrd peaksid üksteisest erineva menetlusseadustikud ja menetluspõhimõtted (eelkõige tsiviil- ja halduskohtumenetluses). Ühtpidi on mõistetav, et juba era- ja avalik-õigusliku vaidluse erineva olemuse tõttu on menetluse sisu ja kohtu roll selles mõnevõrra erinev. Samas esineb menetlusliikide sees valdkondi, mis oma olemuselt on võrdlemisi sarnased ja mille põhjendamatud erinevused tekitavad probleeme menetlusosalistele ja sageli ka kohtutele. Seejuures on näiteks tehtud ettepanekuid, et ka halduskohtumenetluses peaks menetluskulude kindlaksmääramine olema sisulisest menetlusest lahutatud. Praegu kehtiva HKMS § 93 lõike 1 kohaselt tuleb kohtukulude nimekiri ja kuludokumendid endiselt esitada kohtule juba enne kohtuvaidlusi. Nende esitamata jätmise korral menetluskulusid välja ei mõisteta. Võrreldes tsiviilkohtumenetlusega on see kord väga jäik ega arvesta piisavalt menetlusosaliste huvidega, sest enne kohtuistungit ei pruugi pooltele olla mõistlike ja vajalike õigusabikulude suurus ettenähtav. Lisaks on HKMS-i ja TsMS-i kui esimese suhtes täiendava regulatsiooni foonil kohtupraktikas esinenud ka juhtumeid, kus halduskohus on jätnud kohtuotsuses menetluskulude küsimuse

²³ Vt näiteks Tallinna Ringkonnakohtu 1. detsembri 2008. a otsus tsiviil-asjas nr 2-07-4868.

²⁴ Näiteks tsiviilasjas nr 2-07-13578 tegi Viru Maakohus 6. augustil 2007 tagaseljaotsuse, see jõustus 18. oktoobril 2007, hageja esitas menetluskulude kindlaksmääramise avalduse 12. novembril 2007, kohus edastas aga avalduse kostjale alles 4. novembril 2008. Menetluskulude kindlaksmääramise määruse tegi kohtunikuabi selles asjas 20. jaanuaril käesoleval aastal.

lahendamata, märkides, et “menetluskulude küsimus otsustatakse eraldi määrusega” ja teinud hiljem täiendava otsuse.²⁵

Kokkuvõtteks võib märkida, et menetluskulude väljamõistmise põhimõtete reform on toonud kaasa mitmeid uusi õiguslikke probleeme, samas on osa probleemidest püütud lahendada ka seadust täiendades, seega tuleb esmalt oodata muudatuste rakendumise mõjusid ning seejärel selle valdkonna sätete põhjendatust uuesti hinnata. Küll aga tuleb tõdeda, et menetluskulude kindlaksmääramise menetlus on poolte jaoks kujunenud menetluslikuks lisakoormuseks ning võtab ebamõistlikult kaua aega.

²⁵ Vt Tallinna Halduskohtu 28. mai 2007. a otsus haldusasjas nr 3-07-43. Selles asjas on ilmselt segadust põhjustanud küsimus, kas 2006. a muudatuste järgne menetluskulude kindlaksmääramise reeglistik on kohaldatav ka halduskohtumenetluses.

Sirje Kaljumäe

Riigikohtu halduskollegiumi nõunik

Menetluskulud halduskohtumenetluses

34

Käesoleva ülevaate peamine eesmärk on tutvustada menetluskulusid puudutavaid probleeme halduskohtumenetluses. Kuna halduskohtumenetluses menetluskuludega seotud arenguid (eelkõige 2007. a kohtupraktikat) kajastas ülevaatlikult muude aktuaalsete halduskohtumenetluse probleemide kõrval ka „Kohtute aastaraamat 2007“¹, käsitletakse järgnevalt eelkõige Riigikohtu halduskollegiumi 2008. a lahendites väljendatud seisukohti koos viidetega asjakohasele varasemale praktikale, et markeerida kollegiumi järjekindlat arvamust mõnedel menetluskuludega seotud teemadel ning juhtida tähelepanu paarile seadusemuudatustest tekkinud ning kohtupraktikas seni veel lahenduseta küsimusele.

1. Menetluskulude mõiste

Halduskohtumenetluse seadustik (HKMS) näeb alates 1. septembrist 2006 kehtivas redaktsioonis ette menetluskulude jagunemise kohtukuludeks ja kohtuvälisteks

kuludeks. Seadustiku varasem sõnastus sellist jaotust ei sätestanud, vaid kasutas üksnes mõistet kohtukulud, millena mõisteti riigilõivu, asja läbivaatamise kulusid ja kautsjonit,² täpsustamata seejuures, mis on asja läbivaatamise kulud.

Samamoodi on kohtukulud määratletud ka kehtivas halduskohtumenetluse seadustikus (HKMS § 83 lg 2), kus on siiski täpsustatud, et asja läbivaatamise kuludeks on tunnistaja-, eksperdi- ja tõlgikulud, dokumentaalse tööndi ja asitööndi saamise kulud, vaatluse kulud, muu hulgas sellega seotud vajalikud kohtu sõidukulud, menetluskulude kohtutäituri vahendusel ning välisriigis ja eksterritoriaalsetele Eesti Vabariigi kodanikele kättetoimetamise ja edastamise ning menetluskulude väljastamise kulud ning väljaandes Ametlikud Teadaanded või ajalehes kutse või teate avaldamise kulud (HKMS § 83 lg 3). Kohtuväliste kulude all mõeldakse menetlusosaliste esindajate ja nõustajate kulusid, menetlusosaliste sõidukulusid, menetlusosaliste saamata jäänud töötasu või muud

¹ Kohtute aastaraamat 2007, lk 73–75.

² HKMS § 83 enne 1. septembrist 2006 kehtinud redaktsioonis.

püsiivat sissetulekut ning menetluskulude kandmisel menetlusabi taotlemise avalduse menetlemise kulusid (HKMS § 83 lg 4).

Võttes alates 1. septembrist 2006 halduskohtumenetluses kasutusele termini *menetluskulud* ei olnud seadusandja siiski järjekindel. Nii kasutatakse halduskohtumenetluse seadustiku mõnedes sätetes³ terminit *kohtukulud* kontekstis, mis võimaldab järeldada, et silmas peetakse siiski menetluskulusid tervikuna, mitte aga kohtukuluseid selle mõiste kitsas tähenduses. Riigikohtu halduskolleegium on jätkuvalt (viimati 7. mai 2008. a määruses haldusasjas nr 3-3-1-88-07⁴) rõhutanud, et kuigi halduskohtumenetluse seadustikus (konkreetsena näite puhul HKMS § 92 lg-s 5) on kasutatud terminit *kohtukulud*, tuleb see mõiste samastada HKMS § 83 lg-s 1 defineeritava mõistega *menetluskulud*. Mõneti sarnase sõnastusega HKMS § 92 lg 6 puhul leidis kolleegium juba 9. aprilli 2007. a määruses haldusasjas nr 3-3-1-92-06⁵, et on väheusutav, et seadusandja oleks taotluslikult silmas pidanud kohtukuluseid uues, kitsamas tähenduses, vaid mõistis selle all menetluskulusid laiemalt ning seda kinnitab ka halduskohtumenetluse seadustiku ja sellega seonduvate seaduste muutmise seaduse seletuskiri.⁶

2. Menetluskulude väljamõistmine

2.1. Menetluskulude tasumise tõendatus

HKMS § 92 lg 1 kohaselt kannab menetluskulud pool, kelle kahjuks otsus tehti. Riigikohtu halduskolleegium on järjekindlalt seisukohal, et halduskohtumenetluses on teise poole kasuks võimalik välja mõista üksnes need kulud, mille eest isik on juba tasunud.⁷ Kolleegium on tähelepanu juhtinud, et kuigi alates 1. septembrist 2006 kehtib HKMS § 93 lg 1 varasemast erinevas sõnastuses

ega seo menetluskulude väljamõistmist enam selgesõnaliselt menetluskulude kantusega,⁸ pole halduskohtumenetluse seadustikus sellest terminist loobutud.⁹ Näiteks peab kohus kehtiva HKMS § 83 lg 5 kohaselt igas kohtuastmes arvestust asjas kantud menetluskulude üle. Terminit *kantud kulud* kasutatakse veel HKMS § 92 lg-s 8 ja § 93 lg-s 2. Menetluskulude tasumise tõendatuse kohta on kolleegium korduvalt rõhutanud, et kui menetlusosaline ei ole esitanud dokumente, mis tõendaksid advokaadibüroo arve tasumist, ei ole võimalik menetluskulusid välja mõista. Ainuüksi advokaadi kinnitus (näiteks menetluskulude nimekirjas märgituna) selle kohta, et arve on tasutud, ei ole kolleegiumi arvates piisav tõend, mis kinnitaks menetluskulude tegelikku kantust.¹⁰

HKMS § 93 lg 1 kohaselt tuleb kohtukulude nimekiri ja kuludokumentid esitada kohtule enne kohtuvaidlusi ning nende esitamata jätmise korral menetluskulusid välja ei mõisteta. Ka kohtupraktikas on rõhutatud kuludokumentide tähtaegse esitamise olulisust. Nii on Riigikohus märkinud, et menetluskulude väljamõistmisel pole võimalik arvesse võtta õigusabikulude tasumist tõendavaid dokumente, mis on esitatud pärast kohtuistungit.¹¹

2.2. Menetluskulude väljamõistmine haldusorgani kasuks

Kuigi halduskohtumenetluse seadustik lähtub ka menetluskulude väljamõistmisel poolte võrdsuse põhimõttest, tuleneb kohtupraktikast järjekindlalt, et menetluskulude väljamõistmisel on haldusorgan siiski eraõiguslikust isikust vastaspoolega võrreldes erinevas seisundis.

Riigikohtu halduskolleegium on oma praktikas

³ Lisaks senises kohtupraktikas äramärgitud HKMS § 92 lg-tele 5 ja 6 ka HKMS § 92 lg-d 2 ja 8 ning § 93 lg-d 1 ja 4.

⁴ RKHKm 3-3-1-88-07, p 39.

⁵ RKHKm 3-3-1-92-06, p 13.

⁶ Arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=60660014&login=proov&password=&system=ems&server=ragne11>.

⁷ Vt kolleegiumi viimastest lahenditest, näiteks RKHKo 3-3-1-5-08, p 18; 3-3-1-52-08, p 18; 3-3-1-39-08, p 13; 3-3-1-47-08, p 28; 3-3-1-48-08, p 18.

⁸ Enne 1. septembrist 2006 kehtis HKMS § 93 lg 1 järgmises sõnastuses: "Poolele, kelle kasuks kohtulahend tehti, mõistetakse välja tema poolt kantud kohtukulud."

⁹ RKHKo 3-3-1-48-06, p 17.

¹⁰ Vt näiteks RKHKo 3-3-1-55-00, p 2. Uuematest lahenditest RKHKo 3-3-1-5-08, p 18; RKHKo 3-3-1-52-08, p 18; RKHKo 3-3-1-39-08, p 13; RKHKo 3-3-1-47-08, p 28; RKHKo 3-3-1-48-08, p 18.

¹¹ RKHKo 3-3-1-48-08, p 18.

korduvalt¹² väljendanud seisukohta, et haldusorganil ei ole küll keelatud halduskohtumenetluses kasutada välist õigusabi, kuid selleks, et õigustada halduskohtumenetluses kantud haldusvälise õigusabi teenuse kulude väljamõistmist, peab vaidlus üldjuhul haldusorgani igapäevasest põhitegevusest väljuma. Seetõttu võivad haldusorgani menetluskulud jääda tema kasuks välja mõistmata ka kaebuse rahuldamata jätmise korral. Seejuures ei ole siiski alati välistatud, et kaebajalt mõistetakse vastustajaks oleva haldusorgani kasuks välja välise õigusabi teenuse kasutamiseks kantud vajalikud ja põhjendatud kulud. Sellele võimalusele on Riigikohtu halduskolleegium osutanud juba näiteks 14. mai 2007. a otsuses asjas nr 3-3-1-16-07 (p 13) ja 15. oktoobri 2004. a otsuses asjas nr 3-3-1-49-04 (p 10). Riigikohus on kaebajalt haldusorgani kasuks menetluskulude väljamõistmist piiranud mitmete tingimustega. Nende hulgas tuleks märkida välise õigusabi vajalikkust haldusorgani jaoks, kooskõla proportsionaalsuse põhimõttega, haldusorgani enda ametnike või töötajate kvalifikatsiooni, kaebuse esitaja majanduslikku olukorda jne.¹³

Haldusasjas nr 3-3-1-62-08 (p 13) leidis halduskolleegium näiteks planeerimismenetlusest tekkinud vaidluse materiaal- ja menetlusõiguslikku keerukust hinnates, et menetluskulude väljamõistmist haldusorgani kasuks ei õigusta asjaolu, et vallavalitsuses ei ole koosseisulist juristi. Kohus nõustus kassaatoriga selles, et menetletav planeerimisvaidlus ei välju kohaliku omavalitsuse üksuse igapäevasest põhitegevusest. Kolleegium ei pidanud asja ka materiaal- ega menetlusõiguslikult sedavõrd keerukaks, et teised kohaliku omavalitsuse üksuse ametnikud peale koosseisulise juristi ei oleks olnud suutelised halduskohtus vaidlustatud haldusmenetluse toimingute tegemise aluseks olnud kaalutlusi kohtus põhjendama.

Õigusabikulude väljamõistmist haldusorgani kasuks ei saa kolleegiumi hinnangul iseseisvalt õigustada ka asjaolu, et advokaadikulud ei ole suured ning kaebuse esitaja on juriidiline isik, kelle majanduslik olukord on hea, vaid väljamõistmine peab alati olema esmajärje-

korras põhjendatud sisuliselt. Taotletavate õigusabikulude suurus ja kaebaja majanduslik seisund võiksid olla aluseks väljamõisttavate õigusabikulude piiramisel või nende välja mõistmata jätmisel üksnes olukorras, kus kohtuvaidluse olemust ja keerukust arvestades olnuks haldusorgani kasuks advokaadikulude väljamõistmine põhjendatud.¹⁴

2.3. Väljamõisttavate kulude jaotus, suurus ja koosseis

Kaebuse osalise rahuldamise korral jagatakse menetluskulud proportsionaalselt kaebuse rahuldamisega (HKMS § 92 lg 2). HKMS § 92 lg 10 kohaselt võib kohus jätta kulud täielikult või osaliselt poolte endi kanda, kui vastaspoole kulude väljamõistmine poolelt, kelle kahjuks otsus tehti, oleks tema suhtes äärmiselt ebaõiglane või ebamõistlik. HKMS § 93 lg 5 kohaselt mõistab kohus välja üksnes vajalikud ja põhjendatud menetluskulud.

Väljamõistmisele kuuluva menetluskulude osa kindlaksmääramisel võib kõrvuti Riigikohtu lahenditega, kus kohus põhjendab kulude osalist väljamõistmist või väljamõisttavate kulude vähendamist küll kaebuse osalise rahuldamisega, kuid ei too selgelt välja rahuldatud osa suurust ega põhjenda üksikasjalikumalt, kuidas väljamõistatud summa kujuneb, tuua terve hulga näiteid, kus kohus on rahuldatud osa suuruse määranud täpselt, näiteks esitanud selle suhtarvuna. Kohtuasjas, kus neljast taotlusest kolm rahuldati, on kohus märkinud, et kaebus on rahuldatud kolmes neljandikus osas, ning lähtunud sellest ka menetluskulude väljamõistmisel.¹⁵ Kohus on kasutanud ka formuleeringut “kolleegiumi hinnangul moodustab vaidlus riigi omandisse jäetud maaüksuste sihtotstarbe üle [st kaebuse rahuldatud osa ulatus] 1/5 kogu kaebuse mahust”¹⁶ või on kaebus rahuldatud “ligikaudu pooles ulatuses”.¹⁷

Kassatsiooniaseme menetluskulude väljamõistmise taotluse lahendamisel on Riigikohus pidanud oluli-

¹⁴ Samas, p 16.

¹⁵ RKHKo 3-3-1-52-08, p 18.

¹⁶ RKHKo 3-3-1-25-08, p 26.

¹⁷ RKHKo 3-3-1-5-08, p 18.

¹² Viimati RKHKo 3-3-1-62-08, p 15.

¹³ RKHKo 3-3-1-62-08, p 13.

seks arvestada asjaolu, et menetlus Riigikohtus toimus kõnealusel juhul nii asjas vastustajaks oleva haldusorgani kui ka kolmandate isikute kassatsioonkaebuste alusel ning asjas kaebajaks oleva isiku taotlusest ei nähtu, et selles näidatud kulud oleksid seotud ainuüksi haldusorgani kassatsioonkaebuse menetlemisega. Juhindudes HKMS § 92 lg-st 10, rahuldab Riigikohus taotluse osaliselt ning mõistis välja kulud küll kassatsioonkaebuse esitanud haldusorganilt, kuid mitte eraisikutest kolmandatelt isikutelt.¹⁸ Väljamõistetavate menetluskulude jagamisel kahe haldusorganist vastustaja vahel on Riigikohus hinnanud, seda küll pikemalt põhjendamata, kahe erineva haldusorgani omavahel seotud aktide vaidlustamise proportsionaalsust ning rõhutanud, et üks vaidlustatud aktidest (põllumajandusministri käskkiri) oli teise akti (Maksu- ja Tolliameti maksuteade) aluseks.¹⁹

Tuginedes HKMS § 93 lg-le 5, mis näeb ette, et kohus mõistab välja üksnes vajalikud ja põhjendatud menetluskulud, on kolleegium jõudnud järeldusele, et Riigikohtul ei ole menetluskulude jaotuse otsustamisel võimalik arvesse võtta nõutust rohkem tasutud riigilõivu.²⁰

2.4. Menetluskulude väljamõistmise erisused riigihankevaidluste lahendamisel

Riigihankemenetlusest võrsunud vaidluste puhul on 1. maist 2007 kehtima hakanud riigihangete seadus tekitanud küsimuse, kas välja mõista saab ka õigusabikulused, mis on kantud Riigihangete Ameti juures asuva vaidlustuskomisjoni menetluses.

Uue riigihangete seadusega (RHS) sätestati riigihankevaidluste jaoks varasest erinev menetluskord. RHS § 129 lg 1 kohaselt ei ole halduskohus enam esimeses astmes pädev läbi vaatama kaebusi selle seaduse § 117 lg-tes 2 ja 3 nimetatud asjades. Riigihangete Ameti juures asuv vaidlustuskomisjon on seega neid vaidlusi lahendav esimene ja kohustuslik instants, kelle otsuste vaidlustamiseks esitatakse kaebus hankija

asukoha järgsele ringkonnakohtule. RHS § 126 lg 6 reguleerib küll vaidlustusmenetluses tasutud riigilõivu ja eksperditasu väljamõistmist menetluse lõppemise ning vaidlustuse või taotluse rahuldamise korral, kuid jätab tähelepanuta õigusabikulude väljamõistmise võimalikkuse.

Varem kehtinud seadus ei sätestanud sõnaselgelt, et enne halduskohtusse pöördumist tuleb vaidluse lahendamiseks esitada vaidlustus Riigihangete Ametile, ning kohtupraktikas hinnati seaduses sätestatud kohtuetsel vaidluste lahendamise korda vabatahtlikuks (vt Riigikohtu määrused haldusasjades nr 3-3-1-48-99 ja 3-3-1-63-02). Seega oli isikul võimalus otsustada, kas pöörduda kohe kaebusega halduskohtusse või kasutada enne oma õiguste kaitseks vaidluse kohtuvälise lahendamise võimalust. Ka õigusabikulude hüvitamine sõltus sellest, millise tee isik vaidluse lahendamiseks valis. Kolleegium on varem rõhutanud, et haldusmenetluses kantud kulud välja ei mõisteta,²¹ ning asunud seisukohale, et Riigihangete Ametile varem kehtinud riigihangete seaduse järgi esitatud vaidlustuse lahendamisel ei olnud võimalik hüvitada selles menetluses kantud õigusabikulused.²²

Käesoleva ülevaate koostamise ajaks on Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi menetlusse jõudnud riigihangete seaduse praegu kehtiva redaktsiooni alusel tekkinud vaidlus, mis hõlmab ka vaidlustuskomisjonis asja menetlemisega seotud õigusabikulude hüvitamise võimalikkust,²³ kuid veel pole selgunud kohtu seisukoht vaidlusaluse seaduse tõlgendamise ning põhiseaduspärasuse kohta.

3. Riigilõiv ja kautsjon

HKMS § 10 lg 6 ja § 32 lg 3 järgi tuleb kaebuse ja apellatsioonkaebuse esitamisel tasuda riigilõiv. Riigilõivumäärad sätestatakse riigilõivuseaduses.

1. jaanuaril 2009 jõustusid riigilõivuseaduse muudatused, mille järgi tuleb halduskohtule kaebuse

¹⁸ RKHKo 3-3-1-61-07, p 28.

¹⁹ RKHKm 3-3-1-86-07, p 53; RKHKm 3-3-1-87-07, p 47.

²⁰ RKHKo 3-3-1-5-08, p 18; vt ka RKHKm 3-3-1-41-07, p 14.

²¹ RKHKo 3-3-1-93-04.

²² RKHKm 3-3-1-78-07, p 16.

²³ Kohtuasi nr 3-4-1-7-08 (Tallinna Ringkonnakohtu taotlus tunnistada põhiseadusega vastuolus olevaks riigihangete seaduse § 129 lg 2).

esitamisel tasuda riigilõivu senise 80 krooni asemel 250 krooni (välja arvatud sama paragrahvi lõigetes 9 ja 11–15 sätestatud juhtudel).²⁴ Seetõttu võib eeldada kohtute töömahu suurenemist, kuna lahendada tuleb riigilõivu tasumisest osalise või täieliku vabastamise taotlusi ning määruskaebusi. Samuti lisandus uus säte (RLS § 56 lg 18¹), mis sätestab haldusasjas esialgse õiguskaitse taotluse esitamisel ning haldusasjas tehtud kohtumääruse peale määruskaebuse esitamisel tasutava riigilõivu määraks 200 krooni. Seejuures jäi aga muutmata kujul kehtima HKMS § 32 lg 3, mille kohaselt on määruskaebus lõivuvaba. Seega on seadusandja loonud nii kohtunike kui ka määruskaebusega esimese astme halduskohtu määruse peale kohtusse pöördujate jaoks ebaselge olukorra, millele peab seni, kuni nimetatud sätted ühel ajal muutmata sõnastuses kehtivad, leidma lahenduse kohtupraktika.²⁵ Isegi kui RLS § 56 lg 18¹ sõnastust (“Haldusasjas esialgse õiguskaitse taotluse esitamisel, samuti haldusasjas tehtud kohtumääruse peale määruskaebuse esitamisel tasutakse riigilõivu 200 krooni”) mõista selliselt, et osundatud sätest tuleb kohustus tasuda riigilõivu vaid esialgse õiguskaitse taotluse lahendamiseks tehtud määruste vaidlustamisel, poleks tegemist selge ja üheselt arusaadava normiga.

Riigilõivuseaduse §-st 56 tulenevalt sõltub riigilõivu suurus halduskohtusse esitatava kaebuse liigist. RLS § 56 lg 11 kohaselt tasutakse halduskohtule kahju hüvitamiseks kaebuse esitamisel riigilõivu vastavalt summale, mille väljamõistmist taotletakse. Sama paragrahvi lg-st 17 tuleneb, et kui kaebuses on esitatud mitu alternatiivset nõuet, tasutakse riigilõivu lähtuvalt sellest nõudest, mille esitamise eest on ette nähtud suurima riigilõivu tasumine. Haldusasjas nr 3-3-1-29-08 rõhutas halduskollegium, kuivõrd oluline on õige riigilõivumäära väljaselgitamiseks korrektselt määrata esitatud kaebuse liik. Nimetatud kohtuasjas märkis kollegium, et pelgalt asjaolu, et kaebaja palub vastustajalt välja mõista konkreetse summa (üks omavalitsusüksus nõuab teistelt omavalitsusüksuselt koolituskulude

väljamõistmist), ei muuda nõuet veel kahju hüvitamise nõudeks.²⁶

HKMS § 84 lg 4 p 1 alusel saab riigilõivu tasuja taotleda enam tasutud riigilõivu tagastamist. Kollegium on leidnud, et Riigikohus, kellele taotlus varasemas kohtumenetluses enam makstud riigilõivu tagastamiseks esitati määruskaebuse menetluse raames, ei saanud seda taotlust lahendada, kuna ta ei olnud riigilõivu võtja riigilõivuseaduse § 6 tähenduses.²⁷

Selgitades riigilõivu ja kaitsjoni olemuslikku erinevust, on Riigikohus märkinud, et menetlus Riigikohus on lõivuvaba.²⁸ Alates 1. jaanuarist 2009 kehtiv RLS § 56 lg 18¹ sätestab aga uudse kohustuse, et riigilõivu tuleb tasuda esialgse õiguskaitse taotluse esitamisel. Kuna esialgse õiguskaitse kohaldamist saab nõuda ka Riigikohtult, võib viidatud sätest järeldada, et sellisel juhul tuleb erandlikult tasuda riigilõivu ka Riigikohtusse pöördumisel.

HKMS § 90 lg 1 sätestab, et kassatsioonkaebuse, määruskaebuse või teistmisavalduse esitamisel tasutakse 400 krooni kaitsjoni Riigikohtu²⁹ kontole. Kaitsjon tasutakse iga kassatsioon- ja määruskaebuse ning teistmisavalduse esitamisel. Kui ühe kassatsioonkaebuse esitavad mitu kassaatorit koos, tasub igaüks neist eraldi ka kaitsjoni.³⁰

Riigikohus on märkinud, et kassatsiooniastmes tasutav kaitsjon ei ole erinevalt esimeses ja teises kohtuastmes tasutavast riigilõivust mitte riigi rahaline nõue kohtutoimingute tegemise eest, vaid tagatisraha, mis peaks ära hoidma põhjendamatu kaebamise.³¹ Kaitsjoni tasumine ja tagastamine on seotud üksnes kassatsioonkaebuse ja selle rahuldamisega ega olene esialgse kaebuse sisulisest rahuldamisest või rahuldamata jätmisest.³²

²⁶ RKHKm 3-3-1-29-08.

²⁷ RKHKm 3-3-1-41-07, p 14; RKHko 3-3-1-5-08, p 18.

²⁸ RKHko 3-3-1-69-07, p 15.

²⁹ Kuigi halduskohtumenetluse seadustiku sõnastusest võib välja lugeda, nagu tuleks kaitsjon tasuda Riigikohtu kontole, tasutakse kaitsjon selleks ette nähtud Rahandusministeeriumi kontodele. See informatsioon on kättesaadav Riigikohtu veebilehel <http://www.riigikohus.ee/?id=10>.

³⁰ Vt ka RKHKm 3-3-1-53-08, p 9.

³¹ RKHko 3-3-1-69-07, p 15.

³² Samas.

²⁴ RLS §56 lg 10.

²⁵ Käesoleva ülevaate koostamise ajaks on Riigikohtuni jõudnud Tallinna Ringkonnakohtu taotlus tunnistada RLS § 56 lg 181 põhiseadusega vastuolus olevaks osas, milles see näeb ette kohustuse tasuda haldusasjas tehtud kohtumääruse peale määruskaebuse esitamisel 200 krooni riigilõivu (põhiseaduslikkuse järelevalve asi nr 3-4-1-6-09).

Kassatsioonkaebuse täieliku või osalise rahuldamise korral tagastatakse kaitsjon HKMS § 90 lg 2 järgi Riigikohtu otsuse või määruse alusel. Tasutud kaitsjonit ei mõisteta välja vastaspoolelt.³³ Kassatsioon- või määruskaebuse või teistmisavalduse rahuldamata jätmise korral arvatakse kaitsjon riigituludesse. Riigituludesse arvatakse kaitsjon ka siis, kui kassatsioonkaebust, määruskaebust või teistmisavaldust ei võetud menetlusse.

³³ Vt näiteks RKHKo 3-3-1-87-08, p 24.

Eerik Kergandberg

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi kohtunik

Kriminaalmenetluse menetluskuludest nii avaramalt (sotsiaal-õiguslikkuse poole püüeldes) kui ka kitsamalt (ütlemes siis kirjatäheõiguslikult)

I

40

Nii pika ja pretensioonika pealkirja inspireerijaks üsnagi tagasihoidlikku eesmärki teenivale kirjutisele on olnud Kenti ülikooli (Canterbury, Suurbritannia) vanemlektor Anneli Albi, täpsemalt tema artikkel möödunud aasta *Juridica* seitsmendas numbris.¹ Tuleb rõõmustades tõdeda, et selle artikli puhul on tegemist meie ainsa õigusajakirja läbi aegade ehk kõige intrigeerivama kirjutisega. Ilmselt siiski ei paigutu see artikkel meil valitseva tavaarusaama kohaselt parimate õiguslaste kirjutiste edetabelisse. See edetabel ei tohiks A. Albit eriti huvitadagi, sest kajastab ju tema veendumuste kohaselt vaid pigem tagurlikku nn kirjatäheõigust.² Tulevik aga kuulub kindlasti ingliskeelsele õigusteaduse sotsiaal-õiguslikule suunale, kinnitab A. Albi veendunult. Ta tunnistab siiski, et isegi sotsiaal-õigusliku õigusteaduse oletatavalt põlisel ja põhilisel pesitsusalal, nagu seda on Suurbritannia, „on õigushariduse maastik kujunenud selliselt, et peamised

traditsioonilised ülikoolid nagu Oxford, Cambridge ja *University College London* on jäänud üldjoontes kindlaks kirjatäheõiguse suunale. Samas kui mitmed teised ülikoolid (nt Leeds, Cardiff ja [mõistetavalt – E. K.] Kenti ülikool, aga ka *London School of Economics*), arendavad peamiselt sotsiaalsete ja interdistsiplinaarsete õigusuringute suunda.”³ Sellisest lühiteabest ei julgeks küll järeldada, et liisk oleks juba lootusetult langenud, progress tagatud ja kirjatäheõiguslikud tagurlased igavesse unustusse määratud.

See selleks. Jätkem äärmushinnangud kõrvale ja püüelgem kuldse kesktee suunas! Minu arvates ei ole A. Albi kõnealune artikkel meie praegusel õigusmaastikul mitte üksnes kõige intrigeerivam, vaid ka väga vajalik ning ülimalt õigeaegne. Olen nimelt algul üllatunud, kuid seejärel pigem rõõmuga kogenud, kuidas see artikkel on ärritanud mitmeid Eesti tublisid ja tõsimeelseid juriste. Näiteks neid, kes ongi enda eluülesannet näinud Saksa õiguse võimalikult ehedas transportimises Eestisse. Ilmselt peab olema väga

¹ A. Albi. Eesti õigusteadus, globaliseeruv maailm ja äärmusliberaalne majandusideoloogia. – *Juridica* 2008/7, lk 443–461.

² Mõõnan, et A. Albi ei kasuta sõna *tagurlik*. Sisuliselt just sellist hinnangut ei ole aga artiklis püütudki varjata.

³ A. Albi (viide 1), lk 444.

silmakirjalik, eitamaks seda, et (ka) Eesti taasiseseisvumisjärgset õigusteadust iseloomustab tõepoolest eeskätt see, mida A. Albi nimetab kirjataheõiguslikuks ning mis tähendab analüüsidest keskendumist kitsalt vaid õigussüsteemile.

Vahemärkusena ehk siiski seda, et vähe, vähemalt ühe inimpõlve hoomatavas ulatuses, on siin maailmas midagi päris uut! Loodetavasti ei ole poliitiliselt väga taunitav siinjuures märkida, et isegi nõukogudeaegse õigusteadusliku kirjanduse üldiselt kahtlemata nn kirjataheõiguslikul maastikul kostus aeg-ajalt umbes sedalaadi hüüatusi: „Sõbrad õigusteadlased, tõstkem korraks pilku punktidel, lõigetelt ja paragrahvideltki ning vaadake tegelikku õiguslikku elu koos inimeste ja nende igapäevamuredega!” Muide, mõneti konkretiseerivalt küsiti tolleaegses õiguskirjanduses ka seda, et kui karistusõiguse arenguks on kriminoloogia näol olemas vähemalt mingisugunegi empiiriline baas, siis kuidas küll suudab karistusõiguseväline õigusteadus, mis ei lähtu mingisugustest tegelikkuseuuringutest, pimeduses teed leida.⁴

Sellelt minevikuliselt kõrvalteelt naastes aga tahaks veelkord öelda, et minu arvates võiks praeguses Eestis igati teretulnult kõlada A. Albi üleskutse meie õigusteadlastele uurida, kas ja kuidas aitab õigus kaasa indiviidi elukvaliteedi, sotsiaalse õigluse ja muude väärtuste edendamisele. Samas ei ole ma päris kindel, kas need kaks A. Albi näidet, mis peaksid vist kuidagi toonitama sotsiaalõiguslike uuringute vältimatut vajalikkust, on ikka ka meie oludes päris asjakohased ja teenivad soovivat eesmärki. „Üheks klassikaliseks näiteks on, et kohtunikeks on enamasti enamusrahvusest kesk- ja kõrgklassist pärit mehed, kes pealtnäha neutraalsete kohtuotsuste langetamisel [silmas peetakse ilmselt kohtuotsuste tegemist – E. K.]

⁴ Seda, et õiguslikult reguleeritud maastikul on kõige pikaajalisemate traditsioonidega ja kõige süstemaatilisemaid empiirilisi uuringuid korraldanud just kriminoloogid, ei suudaks vist eitada ei kirjataheõiguslased ega ka sotsiaalõiguslased. Miks on see nii? Miks kuritegude suunas vaadates lakkavad kirjataheõiguslased olemast kuiivad õigusedogmaatikud ja on nõus kulutama raha, saamaks teada, mis selles valdkonnas tegelikult toimub (iseasi, kui võrd siis on teada saadud)? Kas sotsiaalses alateadvuses võib valitseda umbes selline arusaam, et kui üldjuhul on õiguslikku maastikku võimalik parandada lihtsalt seadusandlust täiustades (tuginevalt eelnevale õigusedogmaatilisele analüüsile ja sellest väljakasvatavate *de lege ferenda* ettepanekutele), siis kuritegude kohta tegelikult eriti ei usuta, et puhtalt ja ainult seadusemuudatustega (eeskätt siis karistusõiguslike novellidega) saaks midagi paremaks muuta? Ehk nimetatud, aga ka teised võimalikud sedalaadi küsimused aitavad paremini mõista seda, miks kirjataheõigus on skeptiline sotsiaalõigusliku totaalsuse suhtes?

tegelikult esindavad privilegeeritud päritolu ja tagapõhijaga seotud väärtusi ja ideoloogiaid. Teine tüüpiline väide on, et klassikaline õigusmenetlus kehastab individuaalse õiguse mudelit, samas kui sotsiaalse õigluse ja tõhusa õigusmenetluse tagamisel võiksid paremini kaasa aidata ühishagid (*class action*) ja lepitusmenetlus ning õigusabi laialdane kättesaadavus.⁵ Esimese näite puhul ei sobi mul meessoost Eesti kohtunikuna vist eriti vaidlustesse laskuda. No aga samas ei saa kuidagi jätta küsimata, et kas tõesti juba mõneaastane eemalolek avardab sedavõrd maailmavaadet ja võimaldab väita, et ka Eesti kohtunikud (nagu seda on ilmselt vaieldamatult Suurbritannia ametikaaslased) on enamasti kõrg- ja keskklassist mehed, kes liiatigi teevad vaid pealtnäha neutraalseid kohtuotsuseid. Ei! Rohkem ei vaidle, sest mis saab siis, kui üks täpne ja usaldusväärne empiiriline uuring kinnitabki sellise väite õigsust.

Teise A. Albi näite puhul ei tahaks esmalt hästi uskuda, et tema arvates on ka tegelikult üdini tagurlik üksi hagiga kohtusse tulla ja et üksnes ühishagid tagavad tõhusa õigusmenetluse. Mis puudutab aga lepitusmenetluste (usun, et siin peetakse silmas laiemalet igasuguseid rohkem või vähem oportuuniteedipõhimõttest kantud nn kärbitud menetlusi) kasutamisevõimaluste avardamist, samuti õigusabi kättesaadavuse parandamist, siis neid püüdlusi tuleb kindlasti toetada ka Eestis. Iseküsimus, kas sedalaadi püüdlused jäävad kirjataheõiguse jaoks täiesti hoomamatuteks ja saavutamatuks. Mina nii ei arva.

A. Albi artikli sisusse ei tahaks siinjuures põhjalikumalt süüvida. Paar lauset ehk siiski. Ka artiklit teist korda lugedes ei tundnud ma, et autor oleks ka ise uskunud, et sotsiaalõigusliku suuna võidukäiku võiksid lähitulevikus pühitseda Euroopa Liidu õiguse spetsialistid. Kõnealuse artikli teine põhiteema – äärmusliberaalse majandusideoloogia (minu arvates igati põhjendatud) kriitika – tekkitab vältimatult kiusliku küsimuse, et kui nüüd võrrelda, siis kas kokkuvõttes ei ole mitte nii, et sotsiaalõiguslik suund on äärmusliberaalse majandusideoloogiaga tunduvalt tihedamalt seotud kui kirjataheõigus.

Nüüd on viimane aeg sissejuhatava osa kokkuvõtteks.

⁵ A. Albi (viide 1), lk 444.

Olen igati nõus sellega, et nii meie praegune õigus kui ka õigusteadus vajaksid senisest enam sotsiaalmõõtmelist lähenemist ehk nagu A. Albi ütleb: konteksti arvestavat käsitlemist. Mõelgem vaid sellele, et A. Kasemets on õigusaktide mõju käsitledes juba kümme aastat tagasi märkinud, et Eesti taasiseseisvumise järgses õigusloomes ei ole enamasti analüüsitud uute seaduste võimalikke sotsiaalseid, psühholoogilisi, majanduslikke, välis- ja julgeolekupoliitilisi, institutsiooniökonomilisi, kultuurilisi jms mõjusid ning tagajärgi.⁶ Iseküsimus on, kuidas sedavõrd väikeses riigis koos kõigi sellest tulenevate probleemidega (millele osutab ka A. Albi) laiendada seni valitsevat paradigmaatilist arusaama õigusteaduse piiridest. Ma ei saa siinjuures jätta väljendamata enda kauaaegset veendumust. Olen nimelt seda meelt, et see väidetava kirjatäheõiguse alustala – klassikaline õigusdogmaatiline analüüs – ei saa ühe mis tahes õiguse rakendaja jaoks kunagi olla täielikult elimineeritav, hukule määratud. Minu jaoks on ikka olnud tõsiselt kummastav, kuidas kolleegid, kel tuleb ehk saatuse kurval tahtel puutuda kokku suuresti vaid inimõigustega, on oma hoiakutelt muutunud ekstreemseteks aktivistideks⁷ ja väidavad täiesti tõsimeelselt, et eranditult kõik õigusmaastikul esile kerkivad probleemid on tegelikult lahendatavad kümnekonna printsibi toel ja kes nii lihtsate lahendustega ei nõustu, see on lihtsalt õnnetu positivist. Tunnen lausa isiklikult mitmeid sedalaadi positivistide, kellel on tõsiselt kahju nendest negativistidest (vabandust: üliphastest loomuõiguslastest), kes on väärarusaama toimel end vabatahtlikult ilma jätnud klassikalistest positiivse õiguse analüüsi ja kohaldamise võludest.⁸ Seega, para-

fraseerides Tammsaaret, haarakem juurde empiirikale tuginevat sotsiaalset mõõdet, kuid jäägem sellegipoolest ka klassikalisteks juristideks!

II

Tunnistan, et ei tea, kas sotsiaal-õigusliku uurimissuuna esindajaile võiksid menetluskulud olla n-ö *a priori* huvipakkuvad (samal ajal kui kirjatäheõiguslikus plaanis saab neid küsimusi vist küll vaid väga suure tahtepingutusega paigutada õigusteoreetiliselt huvitavate küsimuste esikümnesse). Võiks ju siiski oletada, et päris külmaks sotsiaal-õiguslik lähenemine selle teema puhul siiski jääda ei tohiks, ja seda allpool esitatud kaalutlustel.

1. Esiteks saab kohtukuludega seotud tegelikkust kindlasti paremini kui mõnda muud õigusvaldkonda uurida ja käsitleda üsnagi interdistsiplinaarselt, laenates „meetodeid, mis on kasutusel teistes sotsiaalteenustes, nagu näiteks küsitlus, intervjuu ja andmete kvalitatiivne analüüs.”⁹ On nimelt põhjust arvata, et menetluskulude õigusdogmaatiline analüüs puudutab vaid jäämäe veepealset osa ega kajasta ei tegelike menetluskulude suurust, nende põhjendatust ega täiel määral ka nende liikumist. Selliseks hüpoteesiks annavad aluse kas või kriminaalmenetlustes aeg-ajalt kostuvad süüdistatavate ütlused, et kaitsjad olvat neilt nõutavat kaitsjatasu suurust põhjendanud vältimatu vajadusega jagada seda summat ka menetlejatega. Kuivõrd intervjuud ja küsitlused aitavad siin absoluutse tõeni jõuda, on mõistetavalt vaieldav. Õigusdogmaatiliselt ei saa kohe kindlasti kohtumenetluste korruptiivsuse süüdistusi kummutada. Heameel on tõdeda, et (üsna suurt ja olulist) osa menetluskuludega seotud tegelikkusest on püütud selgitada Justiitsministeeriumi ja Riigikohtu 2007. aastal korraldatud ühisuuringuga, mis oli pühendatud määratud kaitse efektiivsusele, muu hulgas ka määratud kaitse kulude problemaatikale.¹⁰

ja stalinlikul režiimil, ei olnud kindlasti mitte õiguspositivism. M. Luts-Sootaki kokkuvõte kõlab järgmiselt: “Vaatomata kogu kriitika-le on õiguspositivism seninähtud alternatiividest osutunud ikkagi kõige kindlamaks garantiiks õigusriigi, sellega koos ka üksikisiku põhiõiguste ja -vabaduste püsimisele.” Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/733/RKkonverents_M.Luts-Sootaku%20ettekanne.pdf.

⁹ A. Albi (viide 1), lk 444.

¹⁰ Arvutivõrgus: <http://www.riigikohus.ee/?id=799>. Lühikokkuvõtte sellest uuringust võib leida 2007. aasta Kohtute aastaraamatu lk-delt 33–41.

⁶ A. Kasemets. Mõttevalik seaduseelnõude sotsiaalsete, majanduslike, institutsionaalsete jm mõjude analüüsimise teemal. Tallinn, Riigikogu kantselei 1997, lk 3. Refereeritud allika vahendusel: K. Merusk, M. Kiviorg jt. Õigusriigi printsip ja normitehnika. Tartu: Eesti Õiguskeskus 1999, lk 34.

⁷ Kohtuliku aktivismi kohta vt: B. Aaviksoo. Kohtuliku aktivismi kontseptsioon. Kohtulik aktivism Eesti Vabariigi Riigikohtu põhiseaduslik-ke järelevalve praktikas 1993–2004. Magistritöö. Tartu 2005.

⁸ Pole miskit parata. Tajun seda, et kirjatäheõigusele kestvat eluõigust taotledes võib väga kergelt ära teenida nn positivismisüüdistuse, mis, nagu mulle paiguti tundub, võib mõne kolleegi arvates ikka veel olla üks Eesti juristi suuremaid pattusid. Arvan siiski seda, et positivism-loomuõiguslus ja nn kirjatäheõigus-sotsiaalõiguslus ei ole päris samastatavad mõistepaarid, vaid esindavad mõnevõrra erinevaid lähenemisi. Samas ei saa jätta märkimata, et minu arvates on näiteks Marju Luts-Sootak vägagi veenvalt näidanud, kui populistlikult eksitav ja väga konkreetseid poliitilisi huve teeniv on väide, nagu ei tohiks positivismil õigusriigis kohta olla. Tema kui õigusajaloolase põhisonum on väga lihtne: selle õiguskäsitluse nimi, mis aitas kujundada ja kesta hitlerlikul

2. Eeldatavasti peaks menetluskulud puudutav olema sotsiaal-õiguslikule suunale eriti huvipakkuv siis, kui me (vabandust: sotsiaal-õigusliku kerguse ja elegant-siga) laiendaksime menetluskulude mõistet (ja seega ka uurimisobjekti) määral, mis võimaldaks arutleda riigis kohtumenetlustele (kohtuvõimule) tehtavate kulutuste suuruse optimaalsuse üle.¹¹ Kujutan ette, et sedalaadi uuringutega võiks püüda selgitada esmalt seda, milline oleks võimalikult üldistatud sotsioloogiline „pilt” meie kohtumenetluslikust tegelikkusest ja kuivõrd võiks või tuleks seda muuta, lähtudes esiteks kaasaegsetest arusaamadest selle kohta, milliseid sotsiaalseid eesmärke peaks järgima kohtumenetluste kujundamisel,¹² ning teiseks lähtudes ka elanikkonna ootustest.¹³ Nimetagem järgnevalt veel mõned küsi-

mused, millele võiks empiirikat appi võttes püüda vastuseid leida. Pikka aega on Eesti juristkonna hulgas olnud diskussiooniteemaks küsimus sellest, kas meie üldjuhul kolmeastmeline kohtusüsteem ei ole mitte liiga kallis. Üldtuntud fakt on see, et meie kohtumenetluse erinevad harud on üsnagi lahku kasvanud nii põhiprintsiipide (võistlev kriminaalmenetlus *versus* eeskätt uurimisprintsipi väärtustav halduskohtumenetlus – kui tuua vaid üks näide), mõisteparaadi kui ka nn regulatsiooni tiheduse poolest.¹⁴ Peaks ju olema õigustatud uurida, et kas need erinevused on ikka põhjendatud ja kas unifikatsioon ei aitaks kaasa kokkuhoiule. Sedalaadi küsimusi võiks loetleda teisigi.

3. Ehk pole ka see päris kohane võrdlus, kuid kohtukuludest sotsiaal-õiguslikult mõelda püüdes meenub Riigikohtu delegatsiooni nii umbes kuue aasta tagune külaskäik Mecklenburg-Vorpommerni liidumaa ülemkohtusse. Püüdsime külalistena selgust saada, milles näeb enda missiooni selle kõrge kohtu esimees. Ta ütles, et riigi kulude vähendamises. Ta väitis nimelt, et kohtutes tiirleb tuhandeid dokumente ja muud teavet üsnagi süsteemitult ja keegi ei teadvat täpselt, kuivõrd oleks võimalik neid teabevoogusid kuidagi optimeerida. Et seda teada saada, olid nad juurutanud väga laiaulatusliku ja suurele täpsusele pretendeeriva nn enesepildistamise programmi. Mäletan, et paljudele meist näis see sel ajal kuidagi elukauge (kas siis midagi tähtsat ja kõrgelennulisemat ei suuda üks kõrgema kohtu esimees välja mõelda!). Arvan siiski, et praegu võiks meile olla üsnagi huvipakkuv Saksa kolleegidelt küsida, kui kaugele nad omal ajal sellise omalaadse sotsiaal-õigusliku uuringuga jõudsid. Ehk on Eestis kui ühes edumeelses riigis kõik nimetatud mured murtavad sedalaadi sammudega nagu üleminekuga e-toimiku süsteemile?

¹¹ Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu (CCJE) 2001. a soovitus vaadates peaks see küsimus olema elementaarselt lihtne. Selle soovitus p-s 5 on nimelt märgitud, et CCJE on üksmeelel, et kuigi rahalised eraldised kohtutele moodustavad osa riigi eelarvest, mille rahandusministeerium parlamendile esitab, ei tohiks kohtute rahastamine sõltuda poliitilistest muutustest. Ehkki rahastamise tase, mida riik oma kohtutele lubada saab, on poliitiline otsustus, tuleb võimude lahususele rajanevas süsteemis alati hoolega jälgida, et täitevõim ega seadusandlik võim ei saaks kohtutele nende eelarvet paika pannes survet avaldada. Kohtutele raha eraldamise otsused tuleb teha kohtute sõltumatust rangelt austades. Arvutivõrgus: <http://www.riigikohus.ee/vfs/486/CCJE%282001%29op2.pdf>.

Tegelikkuses, seda ka Eestis, on seda soovitus mõistetavalt väga raske täita. CCJE arvamuse p-s 10 on nimetatud ka ühte konkreetset ja iseenesestmõistetavat mehhanismi kohtute nõutava rahastamise tagamiseks – kohtute teatud määral siduvat osalemist eelarve koostamise protsessis. Skeptilisus just selle mehhanismi realiseeritavuse kohta Eesti oludes on paljusküsi tinginud kohtunikukonna vastuseisu kohtute haldamist põhimõtteliselt muutvale uuele kohtute seaduse eelnõule. Ehk võiks olla huvipakkuv siia lisada, et Riigikohtu koostatud ja enne justiitsministrile saatmist KHN-i 13. märtsi 2009. a istungile arutamiseks esitatud dokumendi kavandi kohaselt on Riigikohtu ühe lahendi hinnad järgmised: põhiseaduslikkuse järelevalve asjas 100 864 krooni, tsiviilasjas 114 714 krooni, haldusasjas 137 518 krooni ja kriminaalasjas 157 714 krooni. Mõistetavalt võib omaette arutlusteemaks olla nende summade saamise meetodika. Siiski võib öelda, et summad on mõtlemapanevad.

¹² Seejuures tuleks muu hulgas vastata küsimusele, kas kohtumenetlusi kujundatakse näiteks „tõe tootmiseks”, võimu legitimeerimiseks, õigusrahu saavutamiseks või hoopis mingite komplekse märkide saavutamiseks.

¹³ Loodetavasti ei ole 2006. aastal Riigikohtu tellimisel korraldatud Saar-Polli uuring veel liiga vana, et siinjuures meenutada sellest lähtuvaid mõningaid tõdemusi. Nimelt näitas uuring muu hulgas seda, et suurem osa Eesti elanikest leiab, et kohtupidamist võib kirjeldada selliste sõnadega nagu usaldusväärne ja õiglane. Kohtupidamine seotub Eesti elanikel aga kõige rohkem siiski selliste sõnadega nagu kallis, keeruline, aeglane ja bürokraatlik. Kui inimese enda õigusi rikutaks, siis suurem osa inimestest üritaks kõigepealt leida kohtuvälisest lahendust ning kui seda ei leitaks, siis pöörduks kohtusse. Küllalt suur osa inimestest (umbes viiendik) lööks kohtuvälise lahendi ebaõnnestumise korral asjale käega. Veidi vähem kui viiendik inimestest klaariks arved ise. Veelgi vähem, umbes kümnendik inimestest, pöörduks oma õiguste rikkumise korral otse kohtusse. Arvutivõrgus: <http://www.riigikohus.ee/vfs/503/ldsuse%20suhtumine%20kohtusse%20-%20uuringu%20aruanne.pdf>.

¹⁴ Eesti erinevate kohtumenetluste võrdluspildi võib leida raamatust: E. Kergandberg, A. Kangur jt. Kohtumenetlus. Tallinn.: Juura 2008, lk 150–440.

III

Jätkates kirjatäheõiguslikult ja kriminaalmenetluslikult, peab käesolevate ridade autor kordama varem öeldut, et kriminaalmenetluse kulud on sätestatud KrMS-s raskepäraselt, ebaülevaatlikult ja kohati ka vastuoluliselt. Samas tuleb tõdeda, et Riigikohtu praktikas (ja oletatavasti ka teiste kohtute praktikas) on vaidlusi kriminaalmenetluslike menetluskulude üle suhteliselt harva. Seda ilmselt ka põhjusel, et meie kriminaalmenetluses ei tunta selliseid tsiviilkohtumenetluslike kohtukulude alaliike nagu riigilõiv ja kautsjon ning et ka mahult on kriminaalmenetluses väljamõistetavad kohtukulud oluliselt väiksemad kui tsiviilkohtumenetluses. Kui kautsjoni taasjuurutamine kriminaalmenetlusse ei näi hetkel olevat eriti aktuaalne teema, siis riigilõivu juurutamise võimalus võiks kohtupraktika arenguid arvestades vähemalt arutlusteemaks muutuda. Pean silmas meie uusimas kriminaalkohtu praktikas üha enam ja üha sagedamini tajutavat suundumust kaotada igasugused erinevused tsiviilhagi lahendamisel sõltuvalt selles, kas tegemist on tsiviilkohtumenetluse või kriminaalmenetlusega.¹⁵ Selliste suundumuste kontekstis (ja eriti siis, kui kohtukulude lahendamine muutub eraldiseisvaks erimenetluseks) oleks ilmselt väga raske argumenteerida riigilõivude kriminaalmenetlusse „tungimise” vastu.

Konkreetsemalt võiks kriminaalmenetluslike kohtukulude regulatsiooni ja sellealase olulisima kohtupraktika kohta märkida järgmist.

1. Esmalt mõne sõnaga terminoloogiast. Kahetsusväärset, kuid samas ootuspäraselt ei ole erinevate kohtumenetluste kujundajad ka selles küsimuses suutnud terminoloogilist ühtsust saavutada. Nimelt on meie tsiviil- ja halduskohtumenetluse spetsialistid olnud veendunud, et kõige üldmõisteks peaks selles valdkonnas olema menetluskulud ja et need jagunevad kohtukuludeks ning kohtuvälisteks kuludeks. KrMS § 173 lg-s 1 sätestatu kohaselt aga jagunevad kriminaalmenetluse kulud (üldmõiste) menetluskuludeks, erikuludeks ja lisakuludeks, kusjuures sellises terminikasutuses ei ole seadusandja olnud kahjuks järjekindel. Nii näiteks on KrMS 7. peatüki 2. jao

pealkiri „Kriminaalmenetluse kulude hüvitamine”. Sellesse jakku paigutuvatest paragrahvidest vaid viimases (KrMS § 188) käsitletakse tõepoolest kriminaalmenetluse kulusid tervikuna, samal ajal kui kõigis ülejäänud paragrahvides kasutatakse terminit *menetluskulud*.

2. Ilmselt kõige lihtsamini saab seadusest ettekujutuse sellest, mida on soovitud käsitada erikuludena (ebamääraseks võib küll jääda terminikasutus: mille poolest on need kulud siis erilised?). KrMS § 176 võrdlemisi selge teksti kohaselt on erikuludeks kas menetlusosalise ilmumata jäämisest tingitud kohtuistungis edasilükkamise või (ja) ilmumata jäänud menetlusosalise sundtoomise kulud. Sellised, sisuliselt ju menetluse venitamise kulud hüvitab mõistetavalt venitaja – õigeks ajaks ilmumata jäänud menetlusosaline (vt KrMS § 173 lg 3 ja § 190 p 2). Vabariigi Valitsuse 22. juuli 2004. a määrusega nr 258 kehtestatud kriminaalmenetluse erikulude suuruse ja arvestamise kord¹⁶ näib olevat üldiselt piisavalt õigusselge ja puuduvad ka andmed erikuludega seotud kohtuvaidlustest. Heas mõttes tähelepanuväärne on see, et kõnealuse korra § 7 lg-s 3 ning §-s 8 sätestatu kohaselt peab erikulude arvestus olema arusaadav, õige, läbipaistev, detailne ja järjepidev. Erikulusid arvestatakse kooskõlas kehtivate õigusaktidega ning hea raamatupidamistavaga ja neid kajastatakse raamatupidamisdokumentides. Mis kõige olulisem: erikulude arvestus ei või olla suunatud kasumi saamisele. Siin on aga siiski ka vähemalt üks probleem. Nimelt võidakse ju menetlusosalise tähtjaks ilmumata jäämise korral lisaks sundtoomisele kohaldada ka tagaotsimist. Selle menetlustoimingu kulud on seadusandja tahte kohaselt (KrMS § 177 p 5 ja § 173 lg 4) aga millegipärast (ilmselt) paigutatavad lisakulude hulka.
3. Samavõrd nagu paneb õlgu kehtitama, et miks erikulused nimetatakse just erikuludeks, ei ole üheselt selge ka see, miks seaduse kohaselt lisakuludega hõlmamatvat nimetatakse just lisakuludeks (lisa võrreldes millega? – tahaks ju küsida). Leppigem siis taas terminoloogia kokkuleppelisusega. Lisakulud

¹⁵ Vt näiteks Riigikohtu 28. jaanuari 2008. a otsuse asjas nr 3-1-1-47-07 p-d 35–39.

¹⁶ RT I 2004, 60, 427.

jäävad KrMS § 173 lg 4 kohaselt selle isiku kanda, kellel need on tekkinud. KrMS §-s 177 sisalduvat lisakulude loetelu silmitsedes võiks arvata, et kõik lisakulud jäävad riigi kanda. Üldjuhul ongi see nii, kuid siiski mitte alati ja arvestama peab siinjuures järgmiste nüanssidega.

3.1. Lisakulude loetelu kolmes esimeses punktis silmaspeetavad kulud (tasu, mis makstakse menetlusvälisele isikule tõendamiseseme asjaolude kohta saadud teabe eest; kahtlustatava või süüdistatava vahi all pidamise kulud; tõlgile KrMS § 178 järgi makstavad summad) näivad olevat sellised, mis jäävad tööpoolest alati ja ilma igasuguste nüanssideta riigi kanda. Eraldi käsitlemist väärib ja samas mitmeid vastuseta jäävaid küsimusi tekitab kahtlemata esimesena nimetatud. Alustuseks oleks huvipakkuv teada, keda peetakse siinjuures silmas menetlusvälise isiku all ja kas selleks võib olla ka hilisem tunnistaja või näiteks ekspert. Loodetavasti siiski mitte. Jaatav vastus eelmisele küsimusele tähendaks aga põhimõtteliselt tõendite kokkuostmise sarnast tegevust ja see sunniks kriminaalmenetluse õigusriiklikkuse huvides küsima vähemalt seda, milliseid summasid meie riigis näiteks aasta jooksul kulutatakse KrMS § 177 p-s 1 nimetatud lisakuludeks. Mainida võiks veel seda, et kõnealuseks menetlusväliseks isikuks ei saa ilmselt olla salajasse jälitustegevusse kaasatu, sest tema tõise panuse heastamisel lähtutakse jälitustegevuse seadusest. Ehk on eelnimetatud kahtlused alusetud ja KrMS § 177 p-s 1 sätestatu näol on meil tegemist täiesti tühja regulatsiooniga?

3.2. Esmapilgul võiks arvata, et ka riigi poolt isikule alusetu vabaduse võtmisega tekitatud kahju (KrMS § 177 p 4) saab jääda üksnes riigi kanda. Tegelikuses on aga ka siin võimalikud erandid. Nimelt on riigi poolt isikule alusetult vabaduse võtmisega tekitatud kahju hüvitamise seaduse (AVVKHS)¹⁷ § 1 lg-3 sätestatud, et alusetult võetud vabaduse eest ei maksta hüvitist sellele isikule, kes kas eneserõõnaga või muu tahtliku või raskest ettevaatamatusest tingitud tegevusega põhjustas ise endalt vabaduse alusetult võtmise; kes hoidus kriminaalasja

kohtulikust või kohtueelsest menetlusest kõrvale või rikkus tõkendist tulenevat kohustust mitte lahkuda vastava ametiisiku või kohtu loata oma elukohast või põgenes või läks pakku või kelle suhtes lõpetati kriminaalmenetlus kriminaalmenetluse seadustiku § 201 lg 2 ja §-de 202–205 alusel. Sedalaadi erandite (riik rikub isiku ühte põhiõigust – võtab temalt alusetult vabaduse – ja keeldub siis seda hüvitamast!) põhiseaduslikkuse küsimuse tõstatas kassaator kohtuasjas, mille Riigikohtu üldkogu lahendas 1. veebruaril 2008. a asjas nr 3-3-1-15-07 tehtud otsusega. Üldkogu ei näinud erandites midagi põhiseadusvastast ega alustanud põhiseaduslikkuse järelevalve menetlust. Sellegipoolest kumab käesolevate ridade kirjutaja arvates sellest kohtuotsusest seaduse kitsendava tõlgendamise tulemina läbi tauniv hoiak nendesse eranditesse. Üldkogu tõlgendas nimelt seadust selliselt, et kui õigeksmõistvas otsuses on jäetud õigeksmõistetud vahi all pidamine käsitlemata, siis hilisema vigade parandamisega saab küll fikseerida, kaua isik vahi all viibis, mitte aga neid AVVKHS § 1 lg-3 nimetatud asjaolusid, mis välistavad kahju heastamise. Riigikohtu kriminaalkolleegium jäi selles küsimuses täies koosseisus eriarvamusele ja leidis lühidalt öeldes seda, et kui AVVKHS § 1 lg 3 ei ole põhiseaduse vastane (nagu üldkogu enne sedastas), siis ei ole mingit alust seadust kitsendavalt tõlgendada ja üksnes piiratud ulatuses vigade parandamist aktsepteerida.¹⁸

¹⁸ Olen seda meelt, et küsimus, milliseid negatiivseid tagajärgi (sealhulgas ka kahju) põhjustatakse isikule alusetute süütoemenetlustega ning kas ja kuidas on võimalik siin midagi heastada, väärib Eestis nii senisest põhjalikumalt kirjatäheõiguslikku käsitlust kui ka sotsiaal-õiguslikku lähenemist. On piisavalt alust väiteks, et alusetute süütoemenetlustega isikule põhjustatud kahju ei piirdu mitte pelgalt nn alusetu vabaduse võtmisega. Idee kohaselt peaks õigeksmõistetud kõigi muude kahjude heastamiseks otsima abi riigivastutuse seadusest (RVastS). Teadupärast on kõnealusel isikul võimalus sellest seadusest abi leida väga ja väga piiratud tulenevalt RVastS § 15 lg-1 sätestatust (ehk Eesti riigi tahtest), mille kohaselt võib ta nõuda kohtumenetluse käigus, sealhulgas kohtulahendiga tekitatud kahju hüvitamist üksnes juhul, kui kohtunik on kohtumenetluse käigus toime pannud kuriteo. Tõsi: Eesti riik oli sunnitud 2006. aastal täiendama RVastS § 15 teksti loikega 3¹, mis võimaldab lisaks kohtuniku kuriteo tuvastatuse juhtudele taotleda RVastS alusel kahju hüvitamist ka pärast seda, kui EIK on sedastanud isiku põhiõiguste rikkumise. Samas saab RVastS §15 lg- ga 3¹ hõlmata moodustada vaid väga marginaalse osa kõigist alusetute süütoemenetlustega kahju tekitamise juhtudest ega kõrvalda küsimust, kas seaduslikud võimalused Eesti riigis nõuda alusetute süütoemenetlustega tekitatud kahju heastamist on kooskõlas PS §-s 25 sätestatuga. Selle joonealuse jutu lõpetuseks veel niipalju, et väga hea ülevaate riigivastutuse seaduse kohaldamise kohtupraktikast on 2008. aastal koostanud Riigikohtu analüütik Liina Kanger (arvuti-võrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/775/Analysys%20Riigivastutus%28L_Kanger%29.pdf).

¹⁷ RT I 1997, 48, 775; 2001, 47, 260; 2002, 56, 350; 61, 375; 2004, 46, 329.

3.3. KrMS § 177 p 5 kohaselt on lisakuludeks ka KrMS § 175 lg 1 p-des 1 ja 10 nimetatata riigi ja omavalitsuse kuld. Nende lisakulu alaliikide sisustamine ei kuulu kergete kirjatäheõiguslike ülesannete kilda.

3.3.1. KrMS § 175 lg 1 p-s 1 on juttu valitud kaitsjale või esindajale makstud mõistliku suurusega tasust või menetlusosalise muust vajalikust kulutusest. Õigeksmõistva kohtuotsuse tegemisel hüvitab need mõistlikud ja vajalikud kulud riik. Samas aga – ja see ongi ehk KrMS § 177 p 5 üks mõtteid – ei hüvita riik valitud kaitsjale või esindajale makstud ebamõistliku suurusega tasu ega menetlusosalise (menetluseks) ebavajalikke kulutusi. Seadusandja tahe ongi ehk olnud selline, et ebamõistlik kulu loetaksegi lisakuludeks ja see jääb ebamõistliku kulutuse teinud süüdistatava või muu menetlusosalise enese kanda. Arusaamatuks jääb siiski see, kuidas saab süüdistatava valitud kaitsjale juba makstud rahasumma, mis tunnistatakse hiljem ebamõistlikuks, olla riigi või omavalitsuse kuluks, nagu seda märgitakse KrMS § 177 p-s 5.

3.3.2. Midagi täiesti ehtsalt tautoloogilist ja arusaamatut näib aga tekkivat siis, kui püüda mõista, kuidas saab lisakuludeks olla KrMS § 175 lg 1 p-s 10 nimetatata riigi ja omavalitsuse kulu. Selles sättes räägitakse nimelt muudest menetlejal tekkinud kuludest, välja arvatud need, mis kriminaalmenetluse seadustiku järgi loetakse eri- või lisakuludeks.

4. Erikulude ja lisakulude kõrval on kriminaalmenetluse kulude põhiliseks alaliigiks siiski KrMS § 175 lg-s 1 loetletud menetluskulud, mille peaks KrMS § 173 lg 2 kohaselt hüvitama kriminaalmenetluse seadustiku järgi kohustatud isik menetleja määratud ulatuses. Selliseks kohustatud isikuks on:

4.1. Õigeksmõistva kohtuotsuse ning kriminaalmenetluse lõpetamise korral – alati ja täielikult ning seejuures ka tsiviilhagi tagamisest tingitud kulude osas (vt § 182 lg 4) – üldjuhul riik. KrMS § 181 lg 2 kohaselt siiski võidakse erandlikult panna õigeksmõistetule kanda menetluskulud, mis on tingitud kas tema eneserõhnast või oma kohustuste süülisest täitmata jätmisest. Eneserõhnast tingitud menetluskulude õigeksmõistetule kanda jätmisel on pigem küsitav

diskretsiooni (võidakse panna) põhjendatus. Samas, kas seisukoht, et eneserõhnaga põhjustatud kulud peaks alati kandma eneserõhnaja ise, ei tähendaks nende kulude paigutamist erikulude hulka? Raske on ette kujutada seda, milliste kohustuste süülist (!) täitmata jätmist võiks süüdistatavale (kui endisele õigeksmõistetule) veel ette heita peale nende, mida on nimetatud KrMS § 176 lg-s 1. Kui midagi enam ei saagi ette heita, siis tulekski ilmselt KrMS § 181 lg-s 2 märkida, et õigeksmõistetule saab küll panna erikulude hüvitamise kohustust, mitte aga menetluskulude hüvitamise kohustust;

4.2. Süüdimõistva kohtuotsuse korral – kõigi muude menetluskulude osas peale tsiviilhagi tagamise kulude – üldjuhul süüdimõistetule, kui riik kooskõlas § 180 lg-s 3 sätestatuga ei võta mõningaid menetluskulusid enda kanda. Tsiviilhagi tagamisega seotud menetluskulude hüvitamise kohustust võidakse aga sõltuvalt tsiviilhagi otsustamise tulemist KrMS §-s 180 sätestatu kohaselt panna kannatanule (tsiviilhagi rahuldamata jätmisel); süüdimõistetule ja tsiviilkostjale (tsiviilhagi täielikult rahuldamisel); nii kannatanule kui ka süüdistatavale ja tsiviilkostjale (tsiviilhagi osalisel rahuldamisel) ning tsiviilhagi läbivaatamata jätmisel ka riigile;

4.3. Kohe pärast kriminaalmenetluse seadustiku vastuvõtmist ilmnis (ja on seega juba viis aastat ilmenud) vastuolu ja segadus KrMS §-des 185 ja 186 sätestatus. Nimelt nähakse neis paragrahvides ette põhjendamtult täiesti erinev menetluskulude hüvitamise kord ühelt poolt apellatsioonimenetluse ja teiselt poolt kassatsiooni- ning teistmismenetluste tarbeks. Olukorda peaks nähtavasti saama parandada, kui asendada § 185 lg-s 2 sõnad „selle isiku kanda, kellel need on tekkinud” sõnadega „apellatsiooni esitaja kanda” ja mis eriti oluline: kui asendada § 186 lg 1 tekstis sõnad „selle isiku kanda, kellel need on tekkinud” sõnadega „riigi kanda”. Praktikas ei ole siiski minu teada lastud end seaduse väärtekstist segada ja on lähtunud arusaamast, et prokuratuuri kui kaebaja menetluskulud kannab alati riik nii põhjendatud kui ka põhjendamata kaebamise korral, teiste kaebajate menetluskulud kannab aga riik vaid siis, kui kaebusega kas või mingit edu saavutatakse ja vaidlustatud lahendit mingilgi määral muudetakse.

5. Konkreetsemalt võiks KrMS §-s 175 loetletud menetluskulude mõnede alaliikide kohta märkida järgmist.
- 5.1. KrMS § 175 lg 1 p 1 kohaselt on menetluskuludest esikohale asetatud valitud kaitsjale või esindajale makstud mõistliku suurusega tasu ja muud menetlusosalise vajalikud kulud, mis on tekkinud kriminaalmenetluse tõttu. Nende kulude mõistlikkus või mittemõistlikkus on üldjuhul menetleja hinnangu küsimus. Riigikohtu kriminaalkolleegium on asjas nr 3-1-1-125-04 tehtud kohtumääruses (RT III 2005, 3, 18) pidanud õigeks valitud kaitsja tasu suuruse mõistlikkuse hindamisel lähtumist kriminaalasja keerukusest, kohtuistungitel osalemiseks ja asja ettevalmistamiseks kulutatud ajast, aga ka asjaolust, kuidas see tasu, arvestades tehtud töö mahtu, suhestub sama töömahu täitnud määratud kaitsjale hüvitatava tasuga, samuti vabariigi statistiliselt keskmise kuu-töötasuga. Kuuldavasti ei ole aga kaitsjad tahtnud kuidagi nõustuda seisukohaga, mis on esitatud Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 14. jaanuari 2005. a otsuses asjas nr 3-1-1-131-04 ja mille kohaselt õigusabikulusid, mis ületavad oluliselt trahvisummat, ei saa väärteomenetluses, hoolimata väärteoasja keerukusest, lugeda mõistlikeks ega neid menetlusalusele isikule täielikult hüvitada. Mõistlikuks saab lugeda tasu, mis jääb samasse suurusjärku väärteo eest füüsilisele isikule mõistetava maksimaalse rahatrahviga. Autorile pole kohtupraktikast teada juhtumeid, mil menetluskulude hulka oleks arvatud muid menetlusosalise vajalikke kulusid, mis on tekkinud kriminaalmenetluse tõttu. Arusaamatuks jääb, kas seadusandja on eranditult kõiki KrMS § 175 lg 1 p-s 1 nimetatud kulutusi (seega ka neid muid menetlusosalise vajalikke kulutusi) soovinud siduda valitud kaitsja või esindajaga. Jaatava vastuse korral peaks väga täpselt olema kokku lepitud, milliseid kaitsjale makstavaid summasid, mis ei ole millegipärast kaitsjatasuga hõlmata, tuleks aktsepteerida menetluskuluna. Eitava vastuse korral aga jääb arusaamatuks, kuidas suhestuvad omavahel KrMS § 175 lg 1 p-des 1 ja 10 nimetatud muud kulud.
- 5.2. KrMS § 175 lg 1 p-des 6 ja 7 nimetatud menetluskulusid (asitõendite hoiutasu, saate- ja hävitamiskulud;

konfiskeeritud vara hoiu-, võõrandamis- ning hävitamiskulud) on käsitletud Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 9. veebruari 2006. a otsuses asjas nr 3-1-1-108-05. Selles otsuses märgiti, et riik ei saa süüdimõistetult nõuda asitõendite hoidmisel tehtud ebamõistlike kulutuste hüvitamist. Kolleegium juhtis tähelepanu asjaolule, et võttes süüdimõistetult välja mõistetava asitõendite hoiukulu kindlaksmääramisel aluseks üksnes hoiulevõtja poolt riigilt taotletava hoiutasu suuruse, tekib juhul, kui hoiulevõtja nõue riigi vastu osutub hiljem osaliselt põhjendamatuks, olukord, kus süüdimõistetult väljamõistetav hoiukulu ületab riigi tegelikku kulu. Vältimaks sellise olukorra teket, saab süüdimõistetult väljamõistetava asitõendite hoiukulu suuruse tuvastamisel arvestada üksnes selliseid hoiulevõtja nõudeid, mida riik on hoiuleandjana tunnustanud või mis on jõustunud kohtuotsusega rahuldatud. Edasi märkis kolleegium, et taotluse süüdimõistetult asitõendite hoiukulu väljamõistmiseks ning tõendid, mis kinnitavad riigi tegeliku hoiukulu suurust, peab kohtule esitama prokuratuur kui kohtumenetluse pool. Asitõendite tegelikku hoiukulu on võimalik tõendada eeskätt hoiulevõtja esitatud hoiutasu arvetega, mida hoiuleandja ei ole vaidlustanud. Osal juhtudel ei pruugi kriminaalasjas kohtuotsuse tegemise ajaks asitõendite hoiukulu suurus olla veel täpselt teada. See on nii näiteks juhul, kui riik ja asitõendite hoiulevõtja vaidlevad hoiutasu suuruse üle ning see vaidlus ei ole kriminaalasjas kohtuotsuse tegemise ajaks veel lahendatud. Samuti võib osa asitõendi hoidmise kuludest tekkida kohtuotsuse tegemisele ja jõustumisele järgneval ajal. Ulatuses, milles asitõendite hoiukulu ei ole kohtuotsuse tegemise ajaks teada, tuleb kohtuotsuses KrMS § 306 lg 1 p 14 ja § 190 p 1 alusel määrata, millise osa menetluskulust peab iga süüdimõistetu hüvitama, arvestades seejuures KrMS § 180 lg-tes 2 ja 3 sätestatud. Alles pärast menetluskulu täpse suuruse selgumist määrab kohus (enamasti täitmiskohtunik) menetlusosalise või prokuratuuri taotlusel KrMS § 192 lg 2 p 3 alusel kindlaks igalt süüdimõistetult väljamõistetava kuluhüvitise absoluutsumma. Süüdimõistetult asitõendite hoiukulu väljamõistmisel tuleb kohtul pärast riigi tegeliku hoiukulu suuruse kindlakstegetmist hinnata ka hoiukulu põhjendatust, sealhulgas

sedagi, kas asitõendite säilitamise maht ja kestus on olnud kriminaalmenetluse huvides vajalik. Riik ei saa süüdimõistetult nõuda asitõendite hoidmisel tehtud ebamõistlike kulutuste hüvitamist. Riigikohtu kriminaalkolleegium ei nõustunud kassaatori seisukohaga, et süüdimõistetutelt on võimalik nõuda asitõendite hoiukulude hüvitamist üksnes aja eest, mis järgnes hoitava objekti KrMK § 62 lg 1 alusel asitõendiks tunnistamise määruse koostamisele. Vajadusest säilitada objekti, mis võib olla kasutatav tõendamiseseme asjaolude selgitamisel, saab rääkida alates hetkest, mil äravõetud objektile tekib faktiline seos konkreetse kriminaalmenetlusega. Ehkki enne vastava määruse koostamist ei olnud potentsiaalselt tõendusteavet kandev objekt kriminaalmenetluse koodeksi kehtivusaajal tõenduslikust aspektist käsitatav asitõendina, kattus selle hoidmise eesmärk asitõendi hoidmise eesmärgiga. Kui objekt tunnistati hiljem kriminaalasjas asitõendiks, võib see anda aluse nõuda süüdimõistetult ka nende kulude hüvitamist, mis tekkisid kriminaalmenetluse vältel objekti hoidmise tõttu enne selle asitõendiks tunnistamist. Lisaks juhtis Riigikohtu kriminaalkolleegium tähelepanu sellele, et nii linnakohus kui ka ringkonnakohus olid jätnud põhistamata oma otsuse hävitada kriminaalasjas asitõendiks tunnistatud 132 vaati piiritust. Kriminaalmenetluse koodeks, mille alusel menetles kriminaalasja linnakohus, sätestas asitõendite ja erikonfiskeeritud vara suhtes kohaldatavad meetmed §-s 63. Selle paragrahvi punkt 5 lubas hävitada üksnes esemed ja ained, millel ei ole väärtust ja mida ei saa kasutada. Kohtuotsustest aga ei selgu, kas kõnealused 132 vaati piiritust vastasid KrMK § 63 p-s 5 ja KrMS § 126 lg 3 p-s 4 sätestatud tingimustele või mitte. Pidades silmas riigi ressursside säästliku kasutamise nõuet, tuleb kohtul materiaalse väärtusega asitõendi hävitamist iga kord põhistada, välja arvatud siis, kui asitõendiks oleva eseme või aine hävitamise kohustus tuleneb otseselt seadusest (näiteks autoriõiguse seaduse § 85 lg 5). Ka viimati nimetatud juhul tuleb näidata asitõendi hävitamise õiguslik alus.

5.3. Üsnagi kestvaks diskussiooniobjektiks on vabariigi juristkonna hulgas olnud KrMS § 175 lg 1 p-s 9 nimetatud süüdimõistva kohtuotsusega kaasnev sund-

raha menetluskulude alaliigina. Kohtuotsuses asjas nr 3-1-1-63-05 on Riigikohtu kriminaalkolleegium selgitanud, et sundraha instituudi kaudu nõutakse süüdimõistetutelt sisse kriminaalmenetluse üldised kulud. Otsuses märgitakse, et sundraha eesmärk on see, et just menetluse põhjustanud isik kompenseeriks osa kulutustest, mida riik kannab oma üldise avalik-õigusliku ülesande tõttu tagada kriminaalmenetluse toimimine ja kuriteo tagajärgede heastamine. Samuti leitakse, et sundraha instituut ei kanna mitte karistuslikku, vaid kompensatoorset eesmärki ning et sundraha suuruse sõltuvus Vabariigi Valitsuse poolt PaLS § 2 lg 7 alusel kehtestatavast palga alammäärast ei ole põhiseaduse vastane. Raske oleks siiski loota, et see Riigikohtu otsus lahendaks kõik sundrahaga seotud probleemid, sealhulgas ka põhiseaduslikud. Siinjuures oleks sobiv märkida, et sõjaeelse Eesti Vabariigi kriminaalmenetluses tunnistati ausalt ja avameelselt, et eristada tuleb kohtumakse ja kohtukulusid. Lisaks kautsjonile erasüüdistusasjas, kautsjonile vaide töstmise puhul süüdistusakti vastu, kassatsioonikautsjonile ja kohtulõivule oli veel nn eriline kohtumaks, mis oli olemuslikult meie praeguse sundrahaga väga sarnane. „Eriline kohtumaks on maks, mille paneb kohus süüdimõistetud kohtualusele. Selle maksu suurus on ringkonnakohtule alluvais asjus 5-100 krooni ja jaoskonnakohtunikule alluvais asjus 2-25 kr., olenedes kohtu suvast. Seda maksu on õigustatud võtma esimene ja apellatsiooniasjas. Kumbki määrab maksu eraldi. Maksu võetakse vaatamata sellele, millises süüdistamise korras asju jälitati (§ 716, 882).”¹⁹ Olen seda meelt, et sundraha ongi sisuliselt maks. Kui see ongi nii, siis vääraks kindlasti eraldi arutamist, kas see maks on kehtestatud kooskõlas põhiseadusega.

6. KrMS 7. peatüki 3. jaos sätestatu kohaselt peab meneteleja kriminaalmenetluse igas staadiumis tegema kriminaalmenetluse kulude hüvitamise otsuse, märkides selles ära menetluskulude ja erikulude suuruse ning isiku, kes peab need hüvitama. Kriminaalmenetluse lõpetamisel või isiku õigeksmõistmisel tuleb kulude hüvitamise otsuses ära näidata ka alusetult vahi all

¹⁹ R. Räägo. Kriminaalprotsessi õpperaamat. Tartu: Akadeemilise kooperatiivi kirjastus 1937, lk 415.

viibitud päevade arv, selle eest hüvitise saamise põhjendatus ja alused (KrMS § 190). Seega nõuab seadus kriminaalmenetluses mitmete kriminaalmenetluse kulude hüvitamise otsuste tegemist. Eelnevast lähtuvalt on loogiline, et ka iga sellist otsust saab eraldi vaidlustada (KrMS § 189 lg 3 ja § 191). Kokkuvõttes on aga kogu seda süsteemi raske pidada loogiliseks eeskätt põhjusel, et see ei arvesta, vähemalt mitte piisaval määral kriminaalasja kui terviku menetlemise loogikaga. Selle loogika kohaselt võidakse igas kriminaalmenetluse staadiumis tehtud menetlusotsust (ja seega sisuliselt ka sellega kaasnevat kriminaalmenetluse kulude hüvitamise otsust) kriminaalmenetluse järgmistes staadiumites muuta. See omakorda tähendab, et tegelikult oleks igati loogiline hoopis ettepanek, mille on käesoleva kogumiku ühe artikli kokkuvõttena ettevaatlikult esitanud Margit Vutt halduskohtumenetluse arendajaile,²⁰ kuid mis kindlasti sobib ka kriminaalmenetluse reformijaile: kriminaalmenetluskulude kindlaksmääramine peaks toimuma sisulisest menetlusest lahutatud erimenetluses pärast seda, kui sisulises küsimuses tehtud kohtulahend või kriminaalmenetluse lõpetamise määrus on jõustunud. See peaks tähendama, et kriminaalmenetluse iga staadiumi lõpus pannakse taotluste või kuludokumentide alusel kirja väidetavalt tehtud (uute) kulutuste suurus. Loodetavasti võimaldab meie uus ja progressiivne e-toimiku süsteem ka selles osas menetlejaid efektiivselt abistada. Vaidlused nende kulutuste üle aga peetakse siis, kui seda on tõepoolest võimalik pidada: siis, kui kriminaalmenetlus on jõudnud eeldatavalt õigusrahulise tulemuseni. Praegusest kohtupraktikast lähtudes võiks aga kriminaalmenetluse kuude hüvitamise kohta märkida järgmist.

6.1. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 30. detsembri 2008. a määruses asjas nr 3-1-1-70-08 on senist kohtupraktikat täpsustavalt märgitud, et kriminaalkolleegium jääb senises praktikas omaks võetud seisukohtade juurde ja leiab, et KrMS § 189 lg 2 ning § 306 lg 1 p 14 järgi tuleb taotlus valitud kaitsjale makstud tasu hüvitamiseks esitada enne kohtu siirdumist nõupidamistuppa. Esmalt tuleneb eeltoo-

dud järeldus asjaolust, et KrMS § 306 lg 1 p-s 14 loetletud küsimuste lahendamine kohtuotsuse või määrusega eeldab taotluse ja kuludokumentide esitamist süüdistatava või tema kaitsja poolt. Vastasel korral ei oleks kohtul võimalik teha otsust, millised on õigeksmõistetul tekkinud kriminaalmenetluse kulud ja kelle kanda need jäävad. Sellist taotlust on aga KrMS § 306 lg 1 p-s 14 sätestatu kohaselt võimalik esitada üksnes kohtumenetluse raames asja sisulise arutamise käigus. Arvestada tuleb sedagi, et kohtul on õigus küsida taotluse põhjendatuse kohta prokuröri ja menetlusosaliste arvamust, lahendamaks küsimust KrMS § 175 lg 1 p-s 1 sätestatud menetluskulude suuruse mõistlikkusest ja vajalikkusest. Pärast kohtu lahkumist nõupidamistuppa selline võimalus kohtulikku uurimist uuendamata puudub. Teise põhjusena on oluline märkida, et ka KrMS § 189 lg 2 kohaselt peab otsus kriminaalmenetluse kulude hüvitamise kohta olema tehtud kohtumenetluse käigus. Kolleegium nõustus prokuröri vastuses märgituga, et kohtuotsuse jõustumisega loetakse kohtumenetlus lõpenuks, mille tõttu puudub kohtuotsuse jõustumise järgselt võimalus KrMS § 189 lg 2 rakendamiseks. Kaitsja seisukohtadega nõustumise korral jääks aga muu hulgas ebaselgeks, millise tähtaja jooksul pärast kohtuotsuse jõustumist tuleb taotlus menetluskulude hüvitamiseks esitada, sest menetlusseadus vastavat tähtaega ega korda ei sätesta. Taotluse esitamise aega silmas pidades ei muuda kolleegiumi arvates midagi ka kaitsja väide, et määrus, millega kuluhüvitis kindlaks määratakse, on vaidlustatav kohtuotsusest eraldi KrMS 15. peatükis sätestatud korras. Seda põhjusel, et kohtupraktikas valitseva arusaama kohaselt tuleb selline määrus KrMS § 189 lg 2 ja § 306 lg 1 p 14 järgi teha kohtumenetluse raames.

6.2. Seda, et kriminaalmenetluse seadustikus sisalduv kohtukulude hüvitamise süsteem ei pruugi tegelikult elus olla otsekohaldatav, vaid vajab korrigeerimist, peaks demonstreerima Riigikohtu 11. juuni 2007. a lahend asjas nr 3-1-1-21-07. Selles on kokkuvõttelt märgitud järgmist. Kriminaalmenetluse seadustiku § 185 lg 2 kohaselt võib süüdistataval tekkinud apellatsioonimenetluse kulud jätta tema kanda üksnes juhul, kui apellatsioonimenetluses tehakse

²⁰ Vaata aastaraamatus lk 32.

KrMS § 337 lg 1 p-s 1 nimetatud lahend (s.o jäetakse esimese astme kohtu otsus muutmata ja apellatsioon rahuldamata). Siis, kui apellatsioonimenetluses tehakse üks KrMS § 337 lg 1 p-des 2–4 või lg-s 2 nimetatud lahend, kannab apellatsioonimenetluse kulud tulenevalt KrMS § 185 lg-st 1 riik. Kui Riigikohus leiab, et ringkonnakohus on ekslikult teinud asjas KrMS § 337 lg 1 p-s 1 nimetatud lahendi, on ühtlasi ära langenud ka õiguslik alus (KrMS § 185 lg 2), mis võimaldaks jätta apellatsioonimenetluse kulud süüdistatava kanda. Samas aga siis, kui ringkonnakohus on jätnud maakohtu otsuse muutmata ja süüdistatava või tema kaitsja apellatsiooni rahuldamata ning seega ka apellatsioonimenetluse kulud süüdistatava kanda, kuid Riigikohus tühistab hiljem tervikuna või osaliselt ringkonnakohtu otsuse, tuleb apellatsioonimenetluse kulud jätta KrMS § 185 lg 1 alusel riigi kanda.

6.3. Lõpetuseks veel üks Riigikohtu lahend, milles käsitletakse seaduses otseselt lahendamata küsimust. Nimelt on 1. detsembril 2008. a tehtud kohtuotsuses asjas nr 3-1-1-61-08 muu hulgas märgitud, et õigeksmõistmisel või kriminaalmenetluse lõpetamisel kriminaalmenetluse kulude hüvitamist puudutavaid sätteid tuleb kohaldada ka isiku osalisel õigeksmõistmisel või kriminaalmenetluse osalisel lõpetamisel. See tähendab, et süüdistatava osalisel õigeksmõistmisel või kriminaalmenetluse osalisel lõpetamisel jäävad riigi kanda kriminaalmenetluse kulud, mis on tekkinud süüdistuse selle osa menetlemisel, milles isik õigeks mõistetakse või tema vastu algatatud kriminaalmenetlus lõpetatakse. Vastasel korral satuks mingis teos õigeksmõistetud isiku võimalus nõuda selle teo menetlemisel tekkinud kriminaalmenetluse kulude hüvitamist sõltuvusse sellest, kas tegu menetleti eraldi kriminaalasjas või koos mõne teise teoga, milles isik süüdi tunnistatakse. See, kas mitut kuritegu menetletakse ühe ja sama või mitme erineva kriminaalasja raames, ei ole mõistlik põhjus (osaliselt) õigeksmõistetud isikute erinevaks kohtlemiseks kriminaalmenetluse kulude hüvitamisel.

Rutt Teeveer
Tartu Maakohtu kohtunik

Enesekriitiliselt kohtulahendite kvaliteedist¹

2008. a juunis kogunes Tartus Euroopa Nõukogu Kohtunike Konsultatiivnõukogu (CCJE), arutlemaks kohtuotsuste kvaliteedi üle. Eesti kohtunikud said samal teemal sõna sekka öelda konsultatiivnõukogu presidendi riigikohtunik Julia Laffranque'i eestvedamisel korraldatud konverentsil. Ettekandjate arvamused kohtuotsuste kvaliteedi ja selle hindamise meetodika kohta olid erinevad, kuid seisukohti läbis arusaamine, et kohtuotsuste kvaliteet sõltub suures osas kohtuniku professionaalsusest, täpsemalt tema teadmistest, kogemusest ja sellest, kui hästi ollakse kursis õiguskirjanduses avaldatuga.

Euroopa Nõukogu Kohtunike Konsultatiivnõukogu valmistas Tartus ette arvamuse nr 11 kohtuotsuse kvaliteedi ja selle hindamise kohta ning kiitis dokumendi heaks 2008. a lõpus Strasbourgis.² Arvamuses tuuakse välja kriteeriumid, millest sõltub kvaliteetne otsus: seadusandluse tase, kohtute rahastamine, kohtunike koolitus, õiguskaitseorganite töö, kohtunike professionaalsus, kohtumenetluse kulg, sealhulgas istungite pidamine, protsessiosaliste kohtlemine, kohtuotsuste arusaadavus ja põhjendamine, kohtunike eriarvamusele jäämise võimalus, otsuste täidetavus.

¹ Artikkel kajastab autori isiklikke seisukohti.

² Vt lähemalt arvvutivõrgus: <http://www.coe.int/ccje>.

Käesolevas artiklis püüan anda oma nägemuse Eesti kohtunike kohtulahendite kvaliteedist ja puudutada ilmnunud probleeme. Kuivõrd olen viimastel aastatel tegelenud valdavalt karistusõigusega, siis saan oma seisukohti avaldada kriminaal- ja väärteoasjade lahenditest lähtudes.

Milline on Eesti kohtunike kohtulahendite kvaliteet? Kvaliteedi hindamine on üldjuhul alati keerulisem kui kvantiteedi hindamine. Tõsiselt võetavate järelduste tegemiseks tuleks läbi töötada enamik viimaste aastate kohtulahenditeid ja määrata kindlaks konkreetsed hindamise kriteeriumid. Praegu ei ole minule teadaolevalt Eestis keegi sellelaadset analüüsi teinud. Esimesed katsed kohtulahendite sisulisel analüüsimisel on teinud Riigikohtu analüütikud, kuid nende töö otseseks eesmärgiks ei ole olnud lahendite kvaliteedi hindamine, kuigi kaudselt puudutavad nende järeldused ka kohtulahendite kvaliteeti. Loomulikult ei saanud ka mina endale püstitada ülesannet läbi töötada sisuliseks analüüsiks vajalikku kohtulahendite hulka, seetõttu piirdun arutlusega selle informatsiooni põhjal, mille sain kohtute infosüsteemi kasutades ja poole aasta jooksul Riigikohtu kriminaal-kollegiumi koosseisuvälise nõunikuna töötades. Muu hulgas vaatasin enesekriitiliselt üle enda viimaste aastate

lahendid. Kohtute infosüsteemis olevate kohtulahenditega tutvusin eesmärgil hinnata lahendite ülesehitust ja põhjendatust, süüvimata seejuures konkreetsetesse õiguslikesse küsimustesse. Riigikohtu menetluses olevate kriminaalasjade puhul oli võimalik hinnata ka kohtulahendite õiguslikku põhjendatust.

Milline pilt mulle avanes? Pilt oli kirju. Enamikule lahenditest saaks hindeks panna rahuldava. Vähe oli lahendeid, millega sai igati rahul olla. Enesekriitiliselt tuleb sama tunnistada ka enda lahendite kohta. Silma jäid mõned väga hea ülesehituse ja selge ning loogilise põhistusega lahendid, mille lugemine oli tõeline nauding. Hulk lahendeid kannavad aga ilmse kiirustamise või vähese süvenemise pitsereid. Nii mõnestki lahendist peegeldub kas teadmiste või tõendite analüüsi puudulikkus. Üldistades võib öelda, et kohtulahendid, millega ei tohiks rahul olla, on enamasti nii puuduliku põhistuse kui ka kehva struktuuriga. Lubamatult palju on kohtuotsuseid, kus kohtuniku siseveendumuse kujunemine on kas üldse kajastamata või tuleb see kohtuotsuse eri osades olevatest üksikutest lausetest kokku sobitada. Tõendamiseseme asjaolude hulka kuuluvad nii kuriteokoosseis kui ka kuriteo toimepannud isiku süü, mistõttu peab kohtuotsus kajastama kohtu seisukohta tõendamiseseme asjaolude esinemise või puudumise kohta. Kahjuks piirduvad nii mõnedki kohtunikud otsuses tõendite loetlemisega, mida ei saa kuidagi pidada kohtuotsuse põhistuseks. Samuti jäi silma asjaolu, et mitme süüdistatavaga kriminaalasjades ei nähtu tihti kohtuotsusest, millise tõendi alusel loeb kohus tõendatuks igale üksikule süüdistatavale omistatud eraldi-seisvad kuriteod. Analüüsides maakohtute lahendeid väärteoasjades, ilmneb, et olukord pole siingi parem, pigem isegi hullem.

Käesolevas artiklis sai juba puudutatud kohtuotsuse põhistatuse olulisust kohtulahendi kvaliteedi näitajana, kuid samuti on kohtulahendi hindamisel vaja käsitleda ka kohtulahendi arusaadavust. Küsimusele, kas kohtulahend peab olema arusaadav vaid menetlusosalistele ja juriidiliste teadmistega isikutele või peab lahendis avaldatu olema mõistetav ka õigusteadmisteta isikule, saab tõenäoliselt vastata erinevalt. Mina olen seisukohal, et hea kohtulahend peab olema arusaadav nii neile, kellele see lahend on suunatud, kui ka neile, kellel on

huvi või vajadus lahendiga tutvuda, sõltumata isikute õigusteadmistest. Seega peaks hea kohtuotsus olema kirjutatud heas eesti keeles ja sellises sõnastuses, mis on arusaadav ka inimesele, kellel ei ole õigusteadmisi. Samuti peab kohtuotsus kajastama kõiki neid faktilisi asjaolusid, millel on asja lahendamisel tähtsust. Kahjuks tuleb tõdeda, et paljud kohtulahendid ei ole kirjutatud heas eesti keeles ja ei kajasta vajalikul määral olulisi faktilisi asjaolusid.

Kõrvaltvaatajaile võib tunduda, et hea kohtulahendi kirjutamine pole kuigi keeruline, kuid iga kohtunik teab, et see kujutus on ekslik. Kvaliteetse kohtulahendi tegemine eeldab esmalt menetlusnormide järgimist kohtumenetluses, seejärel aega tõendite hindamiseks ja analüüsimiseks ning lõpuks piisavat aega faktide ja järelduste kirjapanemiseks.

Millised on komistuskivid kohtulahendi valmimise teel? Kui lähtuda Riigikohtu lahenditest, siis liigagi tihti ei järgi kohtud kas kohtulikul uurimisel või kohtuotsuse tegemisel menetlusnorme. Lugesdes 2008. a kohtulahendeid, tekkis mul kahtlus, et nii mõnigi kohtunik ei ole kursis Riigikohtu kriminaalkolleegiumi seisukohtadega menetlusõiguslikes küsimustes. Samuti hämmastas mind asjaolu, et üha enam kohtuotsuseid koostatakse arvutiprogrammi kopeeri-kleebi meetodit kasutades. Kohtuotsusesse lükitakse üksteise otsa löike süüdistusakti tõendeid käsitlevast osast ja kohtuistungite protokollide ütlusi kajastavatest osadest. Otsustes kirjeldatakse pikalt-laialt tunnistajate ja kannatanute öeldut, kuid jäetakse välja toomata tõenduslikult olulised asjaolud. Kohtulahendid on sellise metoodika kasutamise tõttu pikad ja lohisevad, kusjuures kohtu seisukohad on laiali mööda otsust või halvemal juhul puuduvad üldse. Selliseid otsuseid lugedes tekib mulje, et eesmärgiks on olnud pigem otsuse pikkus kui selle sisukus. Tegelikult on tehtud mõttetut tööd, mille tulemuseks on tihti kohtuotsuse tühistamine ja sellest tulenevalt kolleegide töökoormuse suurendamine. Tuleb tunnistada, et mõnestki kohtulahendist paistab välja kohtuniku teadmiste puudumine või õiguslikesse küsimustesse süüvimata jätmine. Ära tuleb märkida ka asjaolu, et paljudes lahendites on vajaliku tähelepanuta jäänud tsiviilhagi puudutavate tõendite hindamine ja välja on toomata õigusnormid, mis moodustavad nõude

rahuldamise materiaaõigusliku aluse. Karistuse põhjendus oli samuti mõnes otsuses nii napp, et mahtus ära kolme-nelja trafaretsesse lausesse. Põhjendatuks sellisel moel mõistetud karistust minu meelest pidada ei saa. Kokkuvõtlikult tuleb nentida, et kohtulahendite kvaliteet on ebaühtlane, kuid lubamatult palju on puudustega lahendeid.

Eestis hinnatakse kohtuniku töö tulemust kahel viisil. Apelleeritud või kasseeritud otsuste järgi hindab kõrgema astme kohus seda, kas madalama astme kohus on õigesti kohaldanud materiaaõiguse norme ja menetlusõigust. Teisalt pannakse kohtud ja kohtunikud ritta statistiliste andmete põhjal nii edasikaevatud asjade protsendist kui ka näiteks teatud ajavahemikul lahendatud asjade arvust tulenevalt. Kui vaadata kohtuotsuste kvaliteeti tervikuna, siis on edasikaevatud otsuse tühistamine vaid üks näitaja otsuse hindamisel. Kindlasti on see üks oluline kohtuniku kvalifikatsiooni iseloomustav näitaja, kuid mitte ainuke.

Kohtunikonnas teenis õigustatult suure meelepaha 20. oktoobri 2008. a ajalehes „Postimees“ avaldatud maa- ja halduskohtunike pingerida, mis järjestas kohtunikud 2007. aastal ringkonnakohtutes muutmata jäänud kohtulahendite protsendi järgi.³ Raske on siinjuures mõista Justiitsministeeriumi tegevust, sest statistiline materjal anti meedia kasutusse ilma vajalike selgitusteta. Ma ei taha öelda, et Justiitsministeeriumi hallatav statistika peaks olema vaid ametkondlikuks kasutamiseks, kuid statistilise materjali avamine ilma vajalike teadmiste ja taustainformatsioonita ei pruugi tegelikkust õigesti peegeldada. „Postimehes“ avaldatu seda ei teinudki, sest apelleeritud kohtuotsuste muutmise või tühistamise protsent ilma samal ajavahemikul kohtuniku lahendatud kohtuasjade arvu äranäitamiseta ei kajasta ühe kohtuniku töö tegelikku kvaliteeti. Ajakirjandusele statistilisi andmeid andes oleks Justiitsministeerium pidanud ette nägema kahju, mida sellisel kujul statistika avaldamine kohtute ja kohtunike mainele kaasa toob. Ma ei ole arvamusel, et kohtute ja kohtunike tööd puudutav on tabu, mida kritiseerida ei tohi, kuid edasiviiv on vaid konstruktiivne ja asjako-

hane kriitika. Ajakirjanduses avaldatu tulemuseks oli aga raske hoop kohtunike usaldusväärsele. Arvamata seda, et kohtusüsteemis on kõik heas korras, ei saa nõus olla meedias avaldatud poliitikute ja kodanike seisukohtadega, et kohtunike töö tulemuseks on valdavalt praak. Pigem tuleb enesekriitiliselt tõdeda, et kohtulahendite meepotis on lubamatult palju tõrvatilku, kuid mett on siiski potis oluliselt rohkem kui tõrva. Kuidas saada lahti meepotis olevatest tõrvatilkadest, see on raske küsimus ja väärib käsitlemist teistes auditooriumides ja artiklites.

Kohtuotsuse kvaliteediga seostub paratamatult kohtulahendite kvantiteet. Kas üheks üsna oluliseks komistuskiviks kvaliteetse kohtulahendi loomise teel pole siiski asjaolu, et siiani on hinnatud kohtuniku töö tulemust valdavalt tehtud töö kvantiteedi järgi? Praegu võrreldakse Eestis kohtuid ja kohtunikke statistiliselt selle järgi, kui palju kohtuasju on jõutud mingil ajavahemikul menetleda lõpplahendini ja milline on lahendamata kohtuasjade jääk. Sõnum, mis sellise statistika analüüsimisel kohtunikonnani on jõudnud, väljendub seisukohas, et kohtunik peaks oma tööd tegema veel ökonoomsemalt ja tegema oma tööaja piires veelgi rohkem kohtulahendeid. Kohtunikutöö on eelkõige tõsine mõttetöö, see ei saa muutuda liini- või käsitööks halvas mõttes. Seega ei saa olla kiirus ja ökonoomsus eesmärk iseenesest. Menetletavate asjade arvu pideval suurenemisel ja vajalike tugistruktuuride samaks jäämisel või isegi võimalikul vähenemisel, samuti tugistruktuuri töötajatele makstava palga vähendamisel, pingestuvad suhted kohtutes veelgi. Sellises olukorras võib osutada raskeks hoida praegust kiirust ja põhjalikkust. Kas me ei maksa juba praegu kohtulahendite kvantiteediga lõivu kvaliteedile? Kohtunikud on viimastel aastatel korduvalt erinevatel foorumitel rõhutanud, et töötatakse võimete piiril, kuid seda seisukohta ei ole minu meelest kohtusüsteemist väljaspool kuigi tõsiselt võetud. Seadusandliku võimu vastu võetud seadusemuudatused viitavad pigem tendentsile, et kohtuniku roll kaalutud ja õiglase otsuse langetamisel on muutumas võrreldes menetluse ökonoomiaga teisejärguliseks. Samuti on täitevvõim seadnud eesmärgiks suurema hulga kohtuasjade lahendamise väiksema arvu kohtunikega. Ilmne suund kohtunikonna vähendamisele avaldub ka kohtute seaduse eelnõus.

³ V. Koorits. Nõrgimad kohtunikud töötavad Virumaal. – Postimees, 20. oktoober 2008. Arvutivõrgus: <http://www.postimees.ee/?id=42090> (04.03.09).

Lõpetuseks tahan veelkord rõhutada, et kohtuasja menetlemise ökonoomsuse kõrval peab kohtulahendi kvaliteedi tõstmine olema kindlasti üheks Eesti kohtusüsteemi arengu eesmärgiks. Kas seejuures saab lootma jääda kohtunikkonna enda kohusetundele ja enesearendamise soovile? Kas kohtunikkonnas on piisavalt jõudu mitte arutult alluda kvantiteedi suurendamise survele? Kas kohtunikku peaks motiveerima piltlikult väljendudes kuklas vihisev piits või hea töö eest lubatav präänik? Nendel teemadel tuleks tõsiselt arutleda.

Sooviksin oma artikli lõpetada mõttega, et iga kohtunik saab sammukese kvaliteetsema kohtulahendi loomise teel astuda enesetäiendamisega. Enesetäiendamise võimalusi on kindlasti erinevaid. Ise kogesin poole aasta jooksul Riigikohtus nõunikuna töötades, et ka selline töö on väga hea viis enesetäiendamiseks ja mõttemaailma avardamiseks. Miks mitte vaadelda seda omamoodi prääniku või piitsana, kuidas kellelegi?

Margit Vutt
Riigikohtu eraõiguse analüütik

Merle Heitur
Riigikohtu õigusteabe osakonna juhataja

Pilk kohtumenetluse korraldusele Ülevaade kohtumenetluse korralduse töögrupi tegevusest

Töögrupi loomisest

Kohtute haldamise nõukoda (KHN) arutas advokaatuuri algatusel kohtumenetluses esinevate probleemide põhjalikuma uurimise vajadust juba 2007. aastal ja asus 14. detsembri 2007. a istungil seisukohale, et Justiitsministeerium koostöös prokuratuuri ja advokaatuuriga peaks korraldama selle kohta ankeetküsitluse. KHN-i 23. mai 2008. a otsusega anti uuringu korraldamise ülesanne üle Riigikohtule. Uuringu ettevalmistamiseks kokku kutsutud kohtunike, advokaatide ja prokuröride esindajad – Kersti Kerstna-Vaks, Andrus Lillo ja Kaire Hänilene – leidsid, et uuringuga mis tahes vormis edasimineku eeldab esmalt kohtumenetluses osalejatelt arvamuse küsimist ja selle väljaselgitamist, milliseid probleeme näevad kohtumenetluse korralduses kohtunikud, advokaadid ja prokurörid. Leiti, et oleks vaja moodustada kohtumenetluse korralduse töögrupp, kus osaleksid kohtunikud erinevatest kohtuastmetest ja kohtumajadest ning kuhu kuuluksid ka advokaatide ja prokuröride esindajad.

Samal ajal kohtukorralduse töögrupi moodustamise ettevalmistustööga pöörduiti advokaatide, prokurö-

ride ja kohtunike poole palvega kirjeldada, milliseid probleeme kohtukorralduses nende hinnangul esineb. Augustist kuni septembrini 2008 laekunud vastustest kogunes mitmekesine materjal, mille põhjalikumaks uurimiseks moodustati Riigikohtu esimehe käskkirjaga 17. novembril 2008. a töögrupp.

Küsitlusest selgus, et probleeme on teisigi peale istungiaegade kooskõlastamise erineva praktika, millele advokaatuuri juhatuse esimees KHN-is tähelepanu juhtis. Advokaatide probleemidele lisandusid prokuröride probleemid, samuti ei olnud kohtunikud ise rahul kohtu tugistruktuuride tegevusega ja tegid etteheiteid kantselai tööle ning istungisekretäride oskustele. Probleemina märgiti ära ka puudujäägid kohtunikke abistama mõeldud infosüsteemide toimimises.

On selge, et kohtukorralduse töögrupp ei saa lahendada kõiki esilekerkinud probleeme, täita seaduselinki ega korrigeerida väärtpraktikaid, mis on kujunenud 15 aasta jooksul, mil on toiminud meie kolmeastmeline kohtusüsteem. Seaduste ühetaolisele kohaldamisele ei ole

kaasa aidanud ka nende pidev muutumine. Küll on aga töögrupi eesmärgiks probleeme kindlaks teha, valida neist välja sisulised ja olulised, selgitada välja parimad lahendused ja koostada abinõude plaan esitamiseks Riigikohtu esimehele ja KHN-ile.

Töögrupi koosseis

Töögrupi juht: Kersti Kerstna-Vaks (Kohtunike Ühing).

Töögrupi liikmed: Kaire Hänilene (Lõuna Ringkonna-prokuratuur), Iris Kangur-Gont arov (Viru Maakohus), Ago Kutsar (Tartu Ringkonnakohus), Lea Kuuse (Tallinna Halduskohus), Roby Koik (Tartu Halduskohus), Lea Laarmaa (Riigikohus), Andrus Lillo (Eesti Advokaatuur), Mare Merimaa (Tallinna Ringkonnakohus), Ülle Raag (Tartu Maakohus), Orvi Tali (Harju Maakohus), Rein Talvik (Harju Maakohus/Justiitsministeerium), Anu Tammeniit (Pärnu Maakohus), Merle Heitur (Riigikohus), Liina Kanger (Riigikohus), Piret Raadom (Riigikohus), Timo Reinthal (Riigikohus), Margit Vutt (Riigikohus).

Küsitluse käigus laekunud materjali süstematiseerimiseks jagunes töögrupp omakorda kolmeks teemagrupid:

- ♦ Efektiivne kohtumenetlus (kohtuistungide aegade planeerimine, kohtuistung, kohtuistungide protokoll)
- ♦ Menetlusdokumentide kättetoimetamine ja edastamine
- ♦ Kohtukantselei ja kohtuteenistujate töö ning kohtuinfosüsteem

Teemagruppide kaupa tegeldi järgmiste küsimustega:

Efektiivne kohtumenetlus:

- ♦ Kohtuistungide aegade planeerimise ja menetlusosalistega kooskõlastamise erinevused kohtutes
- ♦ Kohtuistungide protokollide puudujäägid: protokollide valmistamise viibimine ja sisulised ebatäpsused
- ♦ Kohtuistungide protokollide valmistamise aja ja protokollide elektroonilise edastamise erinevused kohtutes

- ♦ Istungi helisalvestamise tehnilised võimalused eri kohtutes
- ♦ Menetlusosalistele trahvimise ja trahvihoiatuse piiratud kasutamise võimalus ja praktika erinevused kohtutes

Menetlusdokumentide kättetoimetamine ja edastamine:

- ♦ Probleemid kostja tagaotsimisel tsiviilasjades
- ♦ Kohtukordnike töö vähenemine tulemuslikkuse menetlusdokumentide kättetoimetamisel
- ♦ Kättetoimetamise erinevad võimalused ja nende kombineerimise erinev praktika (muu hulgas oli töögrupis põgusalt arutlusele tsiviilkohtute juurde eraldi kättetoimetamisega tegeleva ametikoha või kohtuosakonna loomise ettepanek)

Kohtukantselei ja kohtuteenistujate töö ning kohtuinfosüsteem:

- ♦ Kohtute töökoormuse kasv KIS-i täitmise tõttu
- ♦ KIS-i täitmise kvaliteedi probleemid
- ♦ Kohtuistungide protokollide KIS-i lisamise erinev aeg
- ♦ Kantseleitöötajate koolitusvajadus kohtu töös spetsiifiliste oskuste parandamiseks, eriti menetlusõiguse valdkonnas
- ♦ Ebatõhus kohtusisene koostöö ja järelevalve

Teemagruppide töö tulemuste arutamiseks kogunes kogu töögrupp 26. jaanuaril käesoleval aastal ehk vahetult enne kohtunike korralise täiskogu toimumist. Kokkusaamisel peeti järgmiseks eesmärgiks täiskogule töögrupi tegevuse ja kohtumenetluse korraldusega seotud probleemide kohta vahekokkuvõtte esitamist. Leiti, et täiskogul võiks toimuda arutelu, mille käigus kohtunikud saaksid avaldada arvamust nii töögrupi senise kui ka edasise tegevuse kohta. Samuti arutati kohtumisel mitmeid ettepanekuid uuritud probleemidele lahenduse leidmiseks, näiteks avaldati protokollide ja istungi helisalvestamise problemaatika kohta arvamust, et tuleks reguleerida helisalvestise õiguslikku tähendust (lubada see asendada protokollidega). Kostja leidmise probleemile pakuti lahendusena kostja tagaotsimise riigilõivustamist olukorras, kus kostjat ei õnnestu hageja näidatud

andmetele tuginedes leida. Kohtukordnike töö tulemuslikumaks muutmiseks pakuti lahendusena tulemustasu rakendamise täpsustamist.

Töögrupi ettepanekud võimalike edasiste tegevuste ja väljundite kohta

Töögrupp arutas erinevaid abinõusid välja selgitatud probleemide lahendamiseks ja leidis, et põhimõtteliselt võiksid võimalikud praktika suunamise ja parandamise meetmed olla koolitused ja ümarlauad, ettepanekud seadusmuudatusteks, kohtupraktika ning tööjõu voolavuse analüüsid, kohtupidamise hea tava väljatöötamine ja järelevalve tõhustamine ning tehniliste võimaluste parandamine.

Töögrupi arvates aitaks väljaselgitatud probleeme kõige paremini lahendada koolitus. Töögrupp leidis, et äärmiselt oluline oleks integreerida kohtunike ja kohtunikega koos töötavate kohtuametnike (nt istungisekretärid, kantseleitöötajad ja kordnikud) koolitus. Praegu tegeleb kohtunike koolitusega Riigikohus, kohtuametnike koolitusega aga Justiitsministeerium. Leiti, et oleks väga vajalik taastada kohtuametnike süstemaatiline koolitus.

Koolituse sisulise külje kohta leiti, et kohtuametnikele on kindlasti vaja koolitusi menetlusseadustike muudatuste kohta, asjaajamise ja dokumendihalduse valdkonnas, psühholoogiakoolitusi ning õigusemõistmist ja kohtukorraldust tutvustavat üldkoolitust. Vajalikuks peeti ka uuele töötajale mõeldud väljaõppepakme rakendamist.

Näidetena võimalikest koolitusteamadest pakkus töögrupp esialgu välja kohtunike koolituse teemal “Menetluse venitamise vastu võitlemise taktika”, kohtunike ümarlaua teemal “KRM § 268¹ tõlgendamispraktika ühtlustamine kriminaalmenetluses”, istungisekretäride koolituse protokollide koostamise oskuste täiustamiseks ning kantseleitöötajate ja kohtunike ühise ümarlaua menetlusseadustike muudatuste teemal.

Koolituse vormilise külje kohta nenditi, et juba mitu aastat on ümarlauad ja seal koostatud juhendmaterjalid olnud olulised vahendid menetluspraktika üht-

lustamiseks, mistõttu tuleb ümarlaudade korraldamist kindlasti jätkata. Menetlusdokumentide kättetoimetamise probleeme uurinud teemagrupp tegigi ettepaneku ümarlauaks, kus osaleksid lisaks kohtunikele, kohtukantseleide töötajatele, istungisekretäridele ja teistele kohtuametnikele ka kohtutäiturid ning Justiitsministeeriumi ja Eesti Posti esindajad.

Töögrupp leidis, et koolitamist puudutavates küsimustes tuleb edaspidi kindlasti teha koostööd koolitusnõukoga. Asuti seisukohale, et vajadusel tuleks koolitusnõukogu esindaja kaasata töögrupi tegevusse.

Töögrupis jäi kajama ka mõte, et mitmete probleemide lahendamiseks, näiteks parema koostöö tagamiseks kohtunike ja kohtukantselei vahel, menetlusdokumentide kättetoimetamise üldiste juhiste andmiseks jmt küsimustes, oleks mõistlik korraldada kohtutes sisekoolitusi ja ümarlaudu. See oleks praegust kriisiaega arvestades ka igati ökonoomne.

Oluliseks teemaks oli töögrupis ka **kohtupidamise hea tava** kirjapaneku vajadus. Arutelude käigus leidsid töögrupi liikmed, et menetlusseadustikud sisaldavad juba väga põhjalikke reegleid, mistõttu jääb selgusetuks, mida saaks hea tava üldse reguleerida. Tõdeti, et lisaks menetlusseadustikele on olemas veel ka kohtunike eetikakoodeks, kus on samuti väljendatud mitmeid olulisi põhimõtteid, millest kohtunikud oma töös peavad juhinduma. Näiteks sätestab kohtunike eetikakoodeksi p 13, et kohtunik on kannatlik ja viisakas kõigi protsessiosaliste, kolleegide ja kohtutöötajate vastu, taotleb samasugust suhtumist ka teistelt. Eetikakoodeksi p 15 näeb ette, et kohtunik lahendab kohtuasjad mõistliku aja jooksul, vältides kiirustamist ja pealiskaudsust ning hoidudes otsustamise edasilükkamisest formaalsetel ja ebamõistlikel alustel, ja et kohtunik ei luba protsessiosalistel oma õigusi kuritarvitada ega protsessi venitada.

Seega on enamik küsimustest ühel või teisel viisil juba reguleeritud ning selles ulatuses, milles neid küsimusi ei ole reguleeritud, peaks kohtunikele jääma oma töö vaba korraldamise õigus. Kahtlemata kuulub kohtupidamise hea tava juurde näiteks see, et istungid algavad täpselt väljakuulutatud ajal ja et otsused avalikustatakse siis, kui sellest on teatatud. Kui erandlikult tõepoolest istungi algus viibib või otsus ei valmi algselt välja kuulutatud

tähtajal, peab ootajatele teada andma, millal kohtuistung tegelikult algab või otsus kuulutatakse. Samas leidis töögrupp, et on küsitav, kas selle põhimõtte kirjalik kinnitamine hea tava nime all lahendaks probleemi.

Kohtuistungite aegade kooskõlastamise kohta tõdeti küll, et kohtute töökorralduses leidub erinevusi – nt kas kooskõlastatakse istungiajad enne menetlusosalisega või saadetakse kohe välja kirjalik kutse, kas ja kuivõrd arvestatakse laekuvate taotlustega –, kuid üldiselt oldi arvamusel, et kohtunikke ei saa kohustada erinevates kohtutes väljakujunenud töökorraldust muutma.

Töögrupp leidis, et mitmed uuringu käigus kindlaks tehtud kohtukorralduse probleemid on kas üksnes personaalset laadi või üksikjuhtumid, mis oleksid lahendatavad parema järelevalve kaudu. Sellisteks kitsaskohtadeks on näiteks eelnimetatud olukord, kus menetlusosalisi ei teavitata kohtuotsuse kuulutamise edasilükkamisest, samuti toimikute kohtust prokuratuuri liikumise või kohtuniku kohatu käitumise probleemid. Niisuguste küsimuste lahendamiseks tuleks tõhustada kohtu esimeeste tehtavat järelevalvet.

Mis puudutab ettepanekute tegemist seaduse muutmiseks, siis seda ei pidanud töögrupp oma prioriteediks.

58

♦ ♦ ♦ ♦ ♦

Täiskogu sõnavõttud ja vastukaja

Täiskogul pidas põhiettekande Kersti Kerstna-Vaks, kaasettekannetega esinesid Ülle Raag, Iris Kangur-Gontarov, Andrus Lillo ja Kaire Hänilene.

Täiskogul ei võetud kohtukorralduse küsimuses küll vastu otsust, kuid leiti, et erinevaid koolitusettepanekuid tuleb igati toetada ning kohtukorraldusega edasi tegelemine on õigustatud. Sten Lind märkis, et kohtupidamise hea tava ei ole normatiivse dokumendina vajalik, pigem vajaks kohtunikond ja ka menetlusosalised menetlusseadustike kommentaare, mis käsitleksid välja kujunenud seisukohti ja praktikat. Tambet Tampuu rõhutas kohtutes toimuva koolituse tähtsust ja viitas võimalusele korraldada neid sisemiste reservide arvel. Samuti toetas ta S. Linnu ettepanekut koostada menetlusseadustike kommentaarid ja lisas, et sama vajalikud oleksid ka artiklid ja analüüsid, mis aitaksid õiguselast

diskussiooni edasi viia. Kohtupidamise hea tava kohta märkisid kohtunikud ka veel seda, et kohus peaks arvestama teiste, nii kohtunike kui ka menetlusosaliste tööaegade ja et hea tava on muu hulgas see, et istungid algavad õigel ajal.

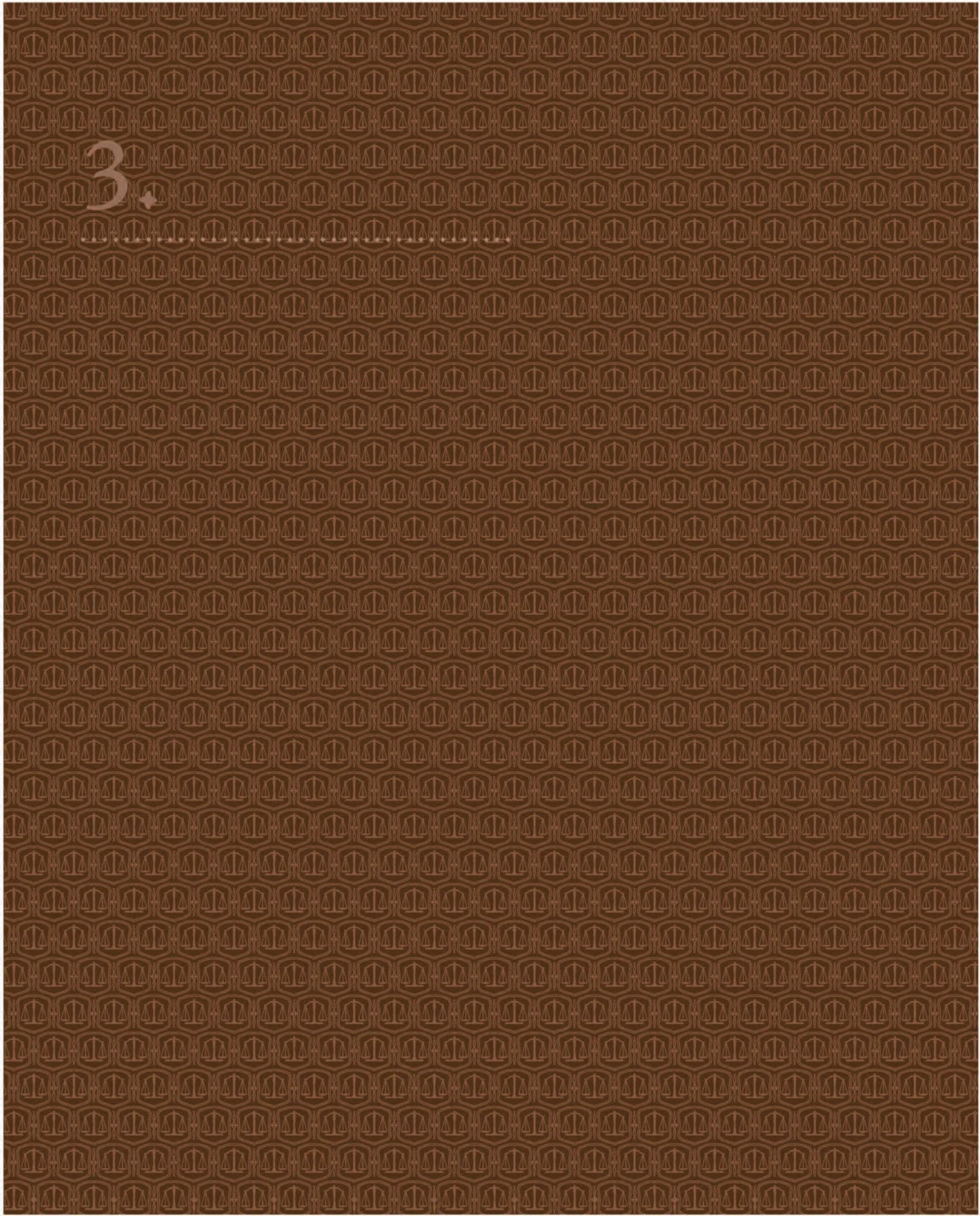
Kuidas edasi?

Üheks oluliseks edasiseks eesmärgiks on töögrupi jaoks kohtukorralduse kohta juba olemasoleva ja kättesaadava teabe kogumine. Kohtukorralduse tõhustamise eesmärgil varem koostatud materjalide koondamine annaks ülevaate sellest oskusteabest, mis juba olemas on, ja väldiks dubleerivate uuringute tegemist. Samuti tegeldakse edasi koolitusettepanekute kogumisega ning analüüsitakse kohtuteenistujate koolituse korraldust.

Mõni probleem on aga praeguseks juba ka lahenenud – näiteks on töögrupi tegevuse tulemusel Riigikohtu kodulehel avalikustatud Riigikohtu menetluses olevad taotlused põhiseaduslikkuse järelevalve asjades. Sellise uuenduse eesmärgiks on anda kohtutele teavet selle kohta, millised asjad on põhiseaduslikkuse järelevalve menetluses, et nad saaksid oma töös sellega arvestada.

3.

3. Välisvaatlus: teised meist

Allar Jõks
Õiguskantsler aastatel 2001–2008

Õiguskantsler ja kohtunik

Kirjutada kohtute aastaraamatule välisvaatluse rubriigis ei olegi nii kerge, kui nõusolekut andes paistis. Kümme aastat kohtunikuna ja seitse aastat õiguskantslerina kohtusüsteemi kõrval oldud aeg ei võimalda mul olla ehk piisavalt erapooletu.

Kindlasti on teine amet ja teisenenud vaatenurk muutnud mu arusaamu Eesti õigusemõistmise sõlmküsimustest. Käesolevas kirjutises püüan need sõnastada ja olulisema kokku võtta.

Õiguskantsleri ja kohtute vahelistest kokkupuutepunktidest võib olulisemana välja tuua järgmised: kohtunike distsiplinaarmenetlus, põhiseaduslikkuse järelevalve menetlus ja kohtute haldamise nõukoda.

Käesolev kirjatükk keskendub õiguskantsleri rollile kohtunike distsiplinaarmenetluses ja kohtute haldamise nõukojas ning põhineb õiguskantsleri kantselei menetlustel ja allakirjutanu isiklikel tähelepanekutel.

Õiguskantsler ja kohtunike distsiplinaarmenetlus

29. juulil 2002 jõustunud kohtute seaduse (KS) § 91 lg 2 p 2 näeb ette, et õiguskantsleril on õigus algatada distsiplinaarmenetlusi kõigi kohtunike vastu ehk kontrollida kolmandat riigivõimu haru – õigusemõistmist. Kuni selle

ajani sai õiguskantsler kontrollida üksnes seadusandjat ja täidesaatvat võimu.

Kohtute seaduse eelnõu algtekst ei näinud õiguskantslerit distsiplinaarmenetluse algatajana ja ainukese kohtusüsteemivälise isikuna oli selleks justiitsminister. Eelnõu menetluse käigus tehti põhiseaduskomisjoni ettepanekul muudatus, millega õiguskantslerile anti distsiplinaarmenetluse algatamise õigus kõigi kohtunike vastu.¹ Seetõttu puudub ka seaduse eelnõu seletuskirjas viide, miks justiitsminister asendati õiguskantsleriga. Ka Riigikogu stenogrammides ei ole selle kohta midagi öeldud.

Allakirjutanu mälestuste kohaselt eelnes muudatusele toonase justiitsministri ja õiguskantsleri vaheline kokkuleppe. Justiitsministri asendamine õiguskantsleriga pidi säilitama kohtusüsteemivälise võimaluse menetluse algatamiseks ja samas vähendama võimalikke süüdistusi kohtuvõimu mõjutamises.

Kahjuks pole kohtute seaduse distsiplinaarmenetlust reguleeriv osa kõige õnnestunud.

Kohtuniku distsiplinaarmenetluse käigus ja selle tulemusena võidakse riivata menetluses osalevate isikute põhiõigusi. Menetlus võib lõppeda kohtuniku ameti-

¹ Arvutivõrgus: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=021060022&login=proov&password=&system=ems&server=ragne11>.

palga vähendamise või tema ametist vabastamisega. Juba distsiplinaarmenetluse alustamine võib avaldada halba mõju kohtuniku mainele.

PS § 3 lg 1 esimesest lausest tulenevalt võib põhiõigusi piirata üksnes seaduse alusel. Seetõttu peab kohtute seadus piisava täpsusega sätestama distsiplinaarmenetluse korraldamise küsimused – menetlusosaliste õigused ja kohustused ning nende vastutuse.

Distsiplinaarmenetlus on karistusmenetlus ja seega peab kohtute seadus PS §-st 14 tulenevalt tagama menetlusalusele kohtunikule menetluslikud garantiid nii distsiplinaarmenetluse algatamisel kui ka distsiplinaararutamisel kohtuistungil. Kohtute seadus teeb seda vaid fragmentaarselt ja üldsõnaliselt.

Samuti võib KS § 93 lg-st 2 tulenevalt tekkida olukord, kus esimese astme kohtu kohtuniku vastu võivad samas küsimuses distsiplinaarmenetluse algatada mitu eri ametiisikut ilma vastastikuse teavitamiskohustuseta. Kõigil distsiplinaarmenetluse algatajatel on seejuures KS § 93 lg-st 3 tulenev õigus koguda tõendeid ja nõuda seletusi.

Olukord võib muutuda keeruliseks, kui distsiplinaarmenetluse algatamise õigusega isikud asuvad samadele tõenditele ja seletustele tuginedes vastandlikele seisukohtadele. Praegu vähendab sellise olukorra tekkimise tõenäolisust õiguskantsleri ja Riigikohtu esimehe vaheline kokkulepe, et distsiplinaarsüüteo tunnuste ilmnemisel küsib järelevalvealuselt kohtunikult seletusi kohtu esimees. Selline kokkulepe tagab kohtu esimehe teavitamise distsiplinaarmenetluse algatamise kavatsusest ja võimaldab vajadusel seda infot teiste menetluse algatamise õigust omavate isikutega jagada.

Õiguskantsler on alates 2003. aastast juhtinud justiitsministri tähelepanu asjaolule, et kohtute seaduse distsiplinaarmenetlust reguleerivad normid on üldsõnaliselt ja lünklikult. Nimetatud puudujääki ei ole seadusandja paraku siiani kõrvaldanud.

Kui palju on õiguskantsler kuue aasta jooksul kohtunike peale kaebusi saanud ja mis on olnud tulemus? Alltoodud tabel annab sellest ülevaate.²

Aasta	Avaldusi kohtuniku vastu distsiplinaarmenetluse algatamiseks	Kohtuniku vastu esitatud distsiplinaarsüüdistusi	Tulemus
2003	11	–	–
2004	16	1	Karistatud noomitusega.
2005	18	–	Kaks soovitud kohtule koos juhiseiga kohtukutse kättetoimetamise ³ ja kohtuotsuse kuulutamise ⁴ kohta.
2006	12	1	Õigeks mõistetud.
Kaks soovitud kohtule, mis puudutavad õigusemõistmist mõistliku aja jooksul.
2007	18	–	Neli soovitud kohtute töö parandamiseks.
2008	11	–	Viis soovitud kohtute töö parandamiseks.

² Kahjuks ei olnud allkirjutajale kättesaadav statistika teiste menetluse algatamise õigusega isikute osas selle kohta, kui mitu avaldust on kohtunike vastu distsiplinaarmenetluse algatamiseks esitatud, kui mitu süüdistust on esitatud ja milline on olnud tulem.

³ Arvutivõrgus: <http://www.oiguskantsler.ee/.files/130.pdf>, lk 349.

⁴ Arvutivõrgus: <http://www.oiguskantsler.ee/.files/130.pdf>, lk 347.

Nagu tabelist paistab, on avalduste arv püsinud enam-vähem samal tasemel, moodustades õiguskantslerile esitatud avalduste koguarvust 1–2%. Enamik avaldustest on seotud rahulolematusega kohtumenetluse venimise pärast.

Kas esitatud arvudest saab teha järelduse, et kohtusüsteem toimib veatult? Vaevalt küll.

Esiteks on õiguskantsler esitanud distsiplinaarsüüdistuse vaid juhul, kui kohtuniku toime pandud rikkumine on ilmselge ja raske ning rikkumise tagajärgi kõrvaldada või heastada ei ole korralise edasikaebe korras võimalik. Õiguskantsler on eelistanud kohtuniku võimaliku õigustavastase tegevuse puhul kohtusüsteemisest võimalike eksimuste korrigeerimist.

Selleks võib olla edasikaebevõimalus, aga ka kohtusüsteemisene distsiplinaarmenetlus.

Teiseks näitavad kaks kohtunikele esitatud süüdistust, et kohtunike süü distsiplinaarsüüteo toimepanemises pole teistel juhtude tuvastatud. See ei tähenda aga alati, et kohtusse pöörduja õigusi ei oleks rikutud. Seda juhul, kui kohtuasi on venima jäänud kohtunikust sõltumatutel asjaoludel, nagu seadusandja tegevusest tingitud kaebuste arvu erakordne suurenemine, aastate jooksul täitmata jäänud kohtunikukohad ja vaidluste keerukaks muutumine. Just sellistel juhtudel, kui isiku õigusi on kohtumenetluses rikutud, kuid puudub kohtuniku süü, on õiguskantsler andnud kohtutele ja justiitsministrile soovitusi ja üldisemat laadi juhiseid. Seda põhjusel, et riik ei saa oma tegemata jätmisi kohtusüsteemi ülesehitamisel ja rahastamisel ning menetlusnormide kujundamisel kuidagi õigustada. Seda on rõhutatud ka Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendites.⁵

Siinkohal võib küsida, et millisel õiguslikul alusel õiguskantsler annab kohtutele soovitusi hea halduse ja seaduslikkuse tagamiseks? Kuidas ühitada kohtuniku sõltumatuse põhimõte õiguskantsleri pädevusega kontrollida kogu avaliku sektori toimimist? Rootsi parlamendi *ombudsman* Mats Melin on sõnastanud selle dilemma järgmiselt: „Kas on võimalik ühitada vajadust sõltumatute kohtu järele vajadusega allutada nad tea-

tud järelevalvele ning vajadusega võtta kohtunikke oma võimupädevuse kuritarvitamise korral vastutusele. Jah, kohtunikud peaksid olema sõltumatud õiguse piires, kuid mitte mingil juhul ei tohi lasta neil tõusta õigusest kõrgemale.“⁶

Nõustun, et ainukeseks piiranguks kohtute tegevuse järelevalvel on keeld sekkuda õigusemõistmisse. Kohtuvõimu sõltumatuse tuumaks on, et mitte keegi ei tohi anda kohtunikule juhtnööre, kuidas kohtuasi lahendada. Kohtuniku tegevuse kritiseerimine pärast kohtuotsust, kui eesmärgiks on vältida vigade kordumist, ei saa kuidagi piirata kohtuniku sõltumatust.

Mille kohta on õiguskantsler kohtutele soovitusi andnud?

Õiguskantsler on edastanud Riigikohtule tähelepanekud selle kohta, et I ja II astme kohtud tõlgendavad ennetähtaegse vabastamise üle otsustamisel seadust väga erinevalt. Omaalgatuslikult juhtis õiguskantsler kohtuesimeeste tähelepanu puudustele kohtute infosüsteemis andmete avalikustamisel.⁷

Lisaks on õiguskantsler andnud kohtutele soovitusi kohtutoimikule juurdepääsu võimaldamise ja liikumist piiravate erivahendite kasutamise kohta, teinud ettepaneku kohtuesimehele vabandada avaldaja ees kohtuistungi venimise ja lapsendamissaladuse rikkumise tõttu.⁸

Õiguskantsler on Riigikohtule edastanud laekunud avalduse, paludes võtta seisukoht küsimuses, kas kohtuniku ametikitsenduste ja ametieetikaga on ühildatav kandideerimine kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel erakonna nimekirjas, osalemine kohaliku omavalitsuse volikogu komisjoni töös ning tegutsemine külavanemana.

Mida rangem ja järjepidevam on kohtunike enesekontroll, seda vähem on põhjust süüdistada kohtunikke ringkaitses ja väiksem on ka vajadus kohtusüsteemi kontrollida väljastpoolt.

⁵ Vt Euroopa Inimõiguste Kohtu 18.01.2007 otsus asjas nr 35062/03, *Shchiglitsov vs. Eesti*.

⁶ Arvutivõrgus: http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/02_Mats_Melin_-_Ombudsman_ja_j_relevalve_kohtute_tegevuse_le.pdf.

⁷ Arvutivõrgus: http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/_levaade_2006_e_k_L_PLIK.pdf, lk 381.

⁸ Arvutivõrgus: http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/Ylevaade_2007.pdf, lk 302.

Selles kontekstis on mõtlemapanev üks Riigikohtu distsiplinaarkolleegiumi 8. juuni 2006. aasta otsuse järelendus. Nimetatud otsusega mõisteti õigeks kohtunik, kes õiguskantsleri süüdistuse kohaselt ei vaadanud kohtuasja läbi mõistliku aja jooksul.

Käesolevas artiklis ei sea ma kahtluse alla distsiplinaarkolleegiumi otsuse lõppjäreldust, aga põhjenduste osa tekitab küsimusi.

Distsiplinaarkolleegiumi otsuse põhjendavas osas leiti, et kohtute seaduse §-de 36 ja 37 alusel on kohtu üldkogu pädevuses kinnitada kohtunike tööjaotusplaan ja jälgida, et asjade jaotamine tagaks kohtunike ühtlase töökoormuse, samuti anda kohtu esimehele soovitusi kohtu töökorralduslikes küsimustes. Sellest tulenevalt oli halduskohtu üldkogul pädevus kehtestada kohtuistungite arvuks ühe kohtuniku kohta 10 istungit kalendrikuus. Sellest otsusest lähtudes planeerisid kohtunikud oma istungite ajakava ja seega ka töökoormuse. Kuna süüdistatava kohtuniku keskmiseks istungite arvuks oli 10,4 istungit kuus, siis seega pidas kohtunik kinni kohtunike üldkogu kehtestatud töökoormuse piirnormist.

Kohtute seaduse §-d 36 ja 37 ei näe ette võimalust kehtestada kohtu üldkogul kohtuistungite arvu kohtuniku kohta. Tegemist võib olla vaid soovitusliku iseloomuga kohtusisese aktiga. Riigikohus on korduvalt rõhutanud, et internsetest aktidest ei saa isikutele tuleneda õigusi ega kohustusi. Kuna asutusesisestel aktidel ei saa olla asutusevälist mõju, ei tohiks need mõjutada ka isiku õigust, et tema kohtuasja arutatakse mõistliku aja jooksul.

Mis juhtuks, kui kohtu üldkogu kehtestaks kohtuistungite arvuks kohtuniku kohta kalendrikuus näiteks 5 või koguni 2? Kohtuniku tegevus õigusemõistmisel peab olema suunatud tulemusele, mitte aga tegevusele. Vastasel juhul on kohtunik täitnud ametiülesandeid kohuse-tundlikult juba siis, kui ta on ühes kuus 10 korda istungil käinud, aga sahtlis tolmub ligi aasta puutumamatult toimik. On vähe usutav, et Euroopa Inimõiguste Kohut veenaks sellisel juhul asjaolu, et kohtunik on nn normistungid ära istunud.

Kohtute töökoormus on vaieldamatult suur probleem, kuid töökoormuse taha ei tohi kohtunik oma saamatust peita.

Õiguskantsler ja kohtute haldamise nõukoda

Milline on õiguskantsleri rolli nõukojas? Kõige olulisemana võib välja tuua avalike huvide sõltumatu kaitsmise.

Avalike huvide sõltumatu kaitsja

Õiguskantslerile saabuvad kaebused kohtute toimimise, seaduste kohaldamise ja kohtunike käitumise üle annavad võimaluse teha üldistusi ja sõnastada Eesti kohtusüsteemi olulisemaid probleeme. Nõukoda on just see koht, kus õiguskantsler saab oma analüüsidele toetudes mõjutada otsuseid, mis puudutavad õiguskaitse kättesaadavust. Näiteks võib kohtumaja asukoha muutmine, kohtute või kohtunikukohtade vähendamine oluliselt mõjutada kohtuliku kaitse kättesaadavust.

Isiklikule kogemusele tuginedes väidan, et mitte alati ei ole ma nõukoja aruteludes tundnud läbimõeldud ja ühiskonna huvidest lähtuvat kaalutlust. On mõistetav, et väheste vahendite ümberjagamisel kohtute vahel ei ole olemas kõiki rahuldavaid lahendusi. Kuid see ei õigusta suhtumist, mida võib kokku võtta järgmiselt: kõik, mis on kasulik minu kohtule, on kasulik ka kogu kohtusüsteemile. Kui lisada veel asjaolu, et kohtuesimehed on Justiitsministeeriumist vähemal või rohkemal määral sõltuvad, siis saab vaid tervitada kohtunike täiskogu lähenemist, et nõukotta ei peaks valima kohtuesimehi.

Mõttekoda

Nõukoda, kuhu kuulub kohtunikke kõigist kohtuastmetest, lisaks seadusandja, advokatuuri ja prokuratuuri esindajaid, on sobiv koht õiguskantsleri erinevate menetlustulemuste tutvustamiseks. Nii on õiguskantsler juhtinud tähelepanu puudustele kohtulahendite registri pidamisel ja asjaolule, et päris pikka aega reguleeris Riigikohtu kodukord seadusvastaselt menetlusküsimusi.

Lisaks võiks nõukoda kujuneda kohaks, kus saaks arutleda õigusemõistmist puudutavate olulisemate küsimuste üle. Kui algusaastatel tegelesid Eesti tippjuristid ja Riigikogu liikmed nõukojas pikki tunde erinevate kodukordade sõnastamise ja redigeerimisega, siis viimastel aastatel on arutelud muutunud sisulisemaks ja tulevikku vaatavaks.

Millised on need pakilised õigusemõistmist puudutavad teemad, mida nõukojas arutada? Ma ei pea silmas mitte seda, et nõukoda peaks hakkama seisukohta kujundama avalikkuse õiglustundele mittevastavate kohtulahendite kohta. Jäägu see ajakirjanduse ja netikommentaatorite jaoks.

Kohtuniku roll riigi ja inimese vahelise kahekõne elavdamisel on suur. Õigus on keeruline ja seeläbi just kohtunikest sõltub, kuidas **mõistetakse õigust** ja kuidas **õigust mõistetakse**.

Nii õiguse kiire areng kui ka demokraatia ohud sunnivad küsima, kas meie juristid ja sealhulgas kohtunikud suudavad pakkuda 21. sajandi väljakutsetele 21. sajandi lahendusi. Mida teha, et meie õigusemõistmine suudaks kaasas käia oluliste sotsiaalsete, juriidiliste, tehnoloogiliste ja poliitiliste muutustega? Just põhiseaduslike vaidlustega on võimalik uuel tasemel lahti mõtestada põhiõigusi ja demokraatia sõlmküsimusi. Need küsimused puudutavad minu arvates ka kohtunikke, kes samuti on kaasvastutajad ühiskonna arengu eest.

Mida üldse tähendab kohtuniku vastutus ja milles see seisneb?

Viimastel aastatel on konstitutsioonilises õigusemõistmises märgata suundumusi, kus kohtunikud õiguse edasiarendamise asemel eelistavad peituda normi kaitsva sõnastuse taha. See on võrreldav pea liiva alla peitmisega.

Siit on vaid sammuke tagasi möödunud sajandisse, kus tõlgendamisel oli mõttest olulisemaks sõna. See polekski ju nii taunitav, kui sellega ei kaasneks põhiseaduslike väärtuste kaitsmise asemel nende ohverdamine. Erinevatel põhjustel sisuline ja konstruktiivne kriitika Riigikohtu kui põhiseaduslikkuse järelevalve kohtu lahendite ja nende mõju üle puudub ja nõukoda võiks kujuneda üheks arutelu kanaliks.

Tasakaalu tagamine

Ei maksa alahinnata õiguskantsleri rolli täitevvõimu ja kohtuvõimu tasakaalu tagamisel. Kui kohtuhalduse kaudu üritataks mõjutada õigusemõistmist, siis peab just õiguskantsler toimima vastandlike huvide tasakaalusta-

jana. Kuue ja poole aasta jooksul selliseid katseid näha ei olnud. Pigem võis ühe või teise Justiitsministeeriumi algatuse taga tunda kogenematust ja pealiskaudsust kui soovi õigusemõistmise sõltumatust piirata.

Siinkohal on sobilik küsida, kuidas kohtute haldamine senisel kujul on toimunud. Mäletatavasti oli kohtute haldamise nõukoda kompromiss kahe vastandliku kohtuhaldusmudeli vahel. Piisab, kui lugeda Riigikogu stenogramme, et mõista, kui kirglikud olid toonased vaidlused kohtute haldamise üle.

Olles jälginud viimased paar aastat arutelu Eesti kohtusüsteemi arengusuundade üle, võib küsida, kas kohtute haldamise nõukoda on ajale jalgu jäänud ja aeg on küps suuremate muudatuste järele?

Kõigepealt tuleb selgitada, kas oleme kasutanud kõiki nõukoja pakutavaid võimalusi? Enne olemasoleva süsteemi lammutamist tuleks kainelt kaalutleda, kas olemasolevat on võimalik arendada-parendada. Kas nõukoda mängib kohtute haldamisel juhtivat rolli või mitte? Ja kui mitte, siis miks? Kuueaastane osalemiskogemus sunnib vastama eitavalt. Nõukoda ei ole kujundanud visiooni kohtusüsteemist ega ole andnud Justiitsministeeriumile juhised. Pigem vastupidi.

Kes sõnastab kohtusüsteemi eesmärgid? Kes vastutab nende eesmärkide saavutamise eest ja milles see vastutus seisneb? Nagu seitse aastat tagasi on need küsimused praegugi vastuseta.

Rait Maruste

Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunik

Eesti kohtusüsteem ja õigusemõistmine eemalt vaadates

Arvatakse, et eestlastele läheb hirmsasti korda see, mida teised neist arvavad ja kuidas nad teistega võrreldes välja näevad. Ega see just paha suhtumine ole, sest annab otsivale vaimule ja kriitilisele mõttele tuge ning aitab teisalt üle saada ebalusest või ebakindlusest. Ma ei ole just see päris õige „teine”, aga enam mitte ka insaider. Püüan siiski alljärgnevalt esitada mõned tähelepanekud. Mul ei ole paraku ei aega ega võimalust teha sügavat ja kõikehõlmavat võrdlevat analüüsi. Kasutan kolme käepärasest allikast – Euroopa Nõukogu Kohtunike Konsultatiivnõukogu (CCJE) materjale,¹ Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK) praktikast ja lõpuks isiklike tähelepanekuid.

Pärast mõningast mõtlemist jõudsin järeldusele, et pean alustama tõdemusega, et ega võrdlemist-hindamist polegi lihtne teha, sest Eesti ei paista silma. Kui paistab, siis sellega, et temaga ei ole märkimisväärsed probleeme. On üks väike toimekas riik, kes on end põhjalikult uuendanud, kus asjad edenevad ja on kontrolli all, teisisõnu selles valdkonnas probleemidega silma ei paista. Eurohinnangud on aga enamasti probleemide, mitte saavutuste kohta.

Võrrelda saab võrreldavaid. Meie jaoks on võrreldavad riigid, kes on lähtunud samast või sarnasest stardipositsioonist ca 20 aastat tagasi, s.o endine idablokk.

Kõigepealt siis Eesti seisust EIK statistika põhjal.²

Eestist on 1. jaanuari 2009. a seisuga menetlusootel ca 400 pöördumist. Seda on absoluutarvudes ainult veidi vähem kui lähinaabritel Lätil ja Leedul, kelle elanikkond ja seega potentsiaalsete kaebajate arv aga hulga suurem. Kui võtta aluseks *per capita* pöördumiste arv, siis on Eestist kaebusi isegi rohkem kui naabritel (Eesti 1,22, Läti 1,01 ja Leedu 0,78 kaebust 10 000 elaniku kohta). See iseenesest ei näita veel kogupilti. Oluliselt erinev ja minu arvates kaalukam on kaebuste ja nende lahenduste tõsisus. Viimast näitavad kahte laadi andmed:

1) kaebuste vastuvõetavust otsustava koja menetluse vääriliseks kvalifitseerumine – neid oli 2007. a lõpus³ Eestil 17, Leedul 60 ja Lätil koguni 174. Enam-vähem

¹ Arvutivõrgus: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/Avis_en.asp.

² Lähema statistika leiab huviline EIK kodulehelt: <http://www.echr.coe.int/echr/Homepage>.

³ 2008. a lõplik statistika ei olnud kirjutamise ajal veel kättesaadav.

sama suhtarvu näitab ka vastuvõetavaks tunnistatud kaebuste arv – Eestil 1, Lätil 10 ja Leedul 13;

2) avalike istungite, suurkotta jõudmiste ja tehtud otsuste arv ja sisu. Ei hakka siin kogu võrdlusstatistikat esitama, märgin ainult seda, et Eesti asjades ei ole olnud veel ühtegi avalikku kuulamist, teisisõnu pole olnud nii tõsist asja, et seda ette võtta. Pole ka olnud ühtegi asja, mis oleks väärinud suurkoja tähelepanu ja otsust. Eesti puhul pole leitud ka ühtegi konventsiooni artiklite 2, 3 ja 9–11 rikkumist, mida ei saa öelda ei Läti ega Leedu kohta. Eriti palju suurkoja otsuseid on tehtud Läti kohta.

Eesti on olnud konventsiooniga seotud umbes 13 aastat ja selle aja jooksul on Eesti kohta langetatud 17 kohtuotsust.⁴ Neist 14 juhul on leitud, et Eesti Vabariik on konventsiooni rikkunud, 2 korral ei ole rikkumist tuvastatud ja ühel juhul lõppes menetlus sõbraliku kokkuleppega. 14 hindamisel olnud asja olid seotud kriminaalmenetlusega, 3 tsiviilmenetlusega. Kõik otsused peale ühe on olnud otseselt seotud kohtute tööga.

Eesti puhul ei saa ka parima tahtmise juures välja tuua mingit kohtute tööga seotud suurt probleemi – näiteks kohtumenetluste krooniline ja hulgaline venimine, kohtuotsuste hulgaline täitmata jätmine või löplike kohtuotsuste muutmine nn järelevalve korras, mis on omased nii mõnele teisele riigile (Venemaa, Ukraina). Siiski, seda märkinud, ei saa silmi sulgeda fakti ees, et 14 rikkumisest viis on seotud menetluste põhjendamatu venimisega (ja veel mõned sedalaadi kaebused on praegu töös). See fakt ning teadmine viitab, et Eesti õigussüsteem vajab tõhusat kaitseabinõud (*effective remedy*) selliste olukordade ärahoidmiseks ja neile reageerimiseks. Praegu seda ei ole, erinevalt paljudest teistest riikidest. Sellisele olukorrale on mitmesuguseid lahendusi, millest osale on EIK ka ühes oma hiljutises otsuses vihjanud, kuid see ei ole selle kirjutise teema. Arvestades, et Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu peab ajafaktorit ehk menetluste pikkust ja kooskõla konventsiooni artikliga 6 üheks kohtute töö kvaliteedi oluliseks näitajaks, peab sellele probleemile tõsist tähelepanu osutama.⁵

⁴ Jutt on kohtu lõplikust otsusest (*judgement*), mitmesuguseid muid otsuseid (*decision*) on tehtud rohkem.

⁵ Eestis kasutatakse kvaliteedi põhinäitaja – apellatsioonide arv ja muudetud või tühistatud otsuste arv –, mida ka mujal kasutatakse, on ka õigustatud, kuid selle võrdlevat väärtust ei maksa üle tähtsustada,

Teine probleem, mis rajaneb küll rohkem minu subjektiivsel hinnangul ja igapäevasel teiste riikide praktika nägemisel, on see, et Eesti kohtud annavad suhteliselt kergekäeliselt sanktsioone esmaseks pikaajaliseks vahi all pidamiseks (vahel kohe ja korraga 4–6 kuuks). Selline toimimine võib olla õigustatud ehk ainult erakordsetel juhtudel ning kohus peab selgelt ja veenvalt need erakordsed asjaolud ka oma otsustuses välja tooma ning mitte piirduma seaduse standardsõnastusega (mis muide on liialt üldsõnaline ja vähespetsiifiline ja vähe võimalusi pakkuv). Üldjuhul inimese ühe põhivabadusega – isikuvabadusega – nii kergekäeliselt ringi ei peaks käima. Selle probleemi teine aspekt on, et konventsiooni kohaselt on igalühel, kellelt on võetud vabadus, õigus taotleda selle otsuse perioodilist läbivaatamist. Eesti seadusjärgne periood, mille järel seda teha võib, on kriitiliselt pikk – 2 kuud (võiks olla lühem). Juhin tähelepanu sellele, et vahi all hoidmise pikendamisel ei saa üldjuhul enam kasutada esmase vahistamise üldsõnalist põhjendust, vaid tuleb näidata ära need uued ja erilised põhjused, miks jätkuv vahi all pidamine on vältimatult vajalik. Kui seda tehtud ei ole ja pikendatud on mitu korda ja ikka sama standardpõhjendusega, on suur oht, et EIK leiab sellise toimimisviisi konventsiooniga vastuolus olevat.

Kolmandaks märkus sellest, et konventsiooni menetlusartiklid (5 ja 6) on teatavasti rajatud menetluse võistlevale ehk *common law* mudelile. Sestap on mõistetav, et mõned selle parameetrid ja praktika on Eesti kohtunikele vähetuntud. Esmajoones pean siin silmas kohtualuse õigust kutsuda tunnistajaid (art. 6.3.d) ja neid küsitleda ning kohtu kohustust kaitse tunnistajaid kutsuda. Neid saab ainult erandjuhtudel kutsumata jätta ning selle kohta tehtud otsus peab olema veenvalt põhjendatud. Üldõigusdoktriin vaatab menetlust teatavasti vähem formaalsest ja rohkem sisulise õigluse ja poolte võrduse seisukohast. Seepärast näiteks väiksem formaalne seadusnõude riive ei sea veel kogu menetluse tulemust automaatselt kahtluse alla juhul, kui menetlus üldiselt, kogumis on olnud õiglane. Siit üldhinnanguna pole näiteks ka plaanitav tunnistaja eeluurimisel antavate ütluste deponeerimine iseenesest konventsiooniga vastuolus

sest selle hinnangu- ja näitajaväärtus sõltub edasikaebe alustest ja tingimustest, mis võivad olla riigiti väga erinevad, olles mõnel pool väga liberaalsed, teisel jälle konservatiivsed, mistõttu võib see näitaja olla sisulise tööga nõrgalt seotud.

juhul, kui kaitsel on neid võimalik süüdistusega võrdsel alusel vaidlustada, need ei ole ainukesed süüdimõistmise alused ning menetlus tervikuna vastab ausa ja õiglase õigusemõistmise põhitingimustele.

Lõpetuseks nõuanne, et juhul kui menetluses on tõstatatud õiguste ja vabaduste ning konventsiooniga kooskõla küsimus, siis poleks paha vaadata ka konventsiooni praktikat. Kuid igal juhul, mis iganes otsuse ka teete – põhjendage seda. Seda vähem ruumi ja võimalust jääb Strasbourgil sekkuda, sest siseriikliku õiguse interpreteerimise ja kohaldamise õigsuse hindamine pole subsidiaarsuse printsiibist lähtudes EIK pädevus ega ülesanne (niivõrd kui see ei ole selges vastuolus konventsiooni järgsete kohustuste ja doktriiniga).

Eelnimetatud soovitusel ühtib ka Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu arvamuses nr 11 (2008) kohtuotsuse kvaliteedi kohta väljendatud seisukoht, mille kohaselt kohtuniku professionaalsuse üheks tunnuseks on ka mitte ainult relevantse õigusnormistiku kohane kasutamine, vaid ka, ja siin ma tsiteerin: „vaidluse kontekstile oluliste mitteõiguslike kontseptsioonide ja reaalsuste, nagu näiteks eetika, sotsiaalsete või majanduslike kaalutluste arvestamine.”⁶

68

♦ ♦ ♦ ♦ ♦

Põhiseaduse kohaselt on iga Eesti kohtunik ka põhiseaduslikkuse järelevalve kohtunik ning Euroopa inimõiguste konventsioon on Eesti õigussüsteemi lahutamatu ja otsekohaldatav osa. Ometigi õiguste ja vabaduste, ka *ex officio* ja *propriu motu* ehk ametikoha järgi ja omal initsiatiivil käsitamist leiab otsustest väga harva. Eesti kohtulahendeid lugedes jääb vahel ka mulje, et asjad jõuavad Eestis kohtu ette liiga vara ja toorelt, mitte kohtuküpselt. See põhjustab omakorda kohtutele liigset tööd, asjade venimist ja toore ning ebapiisava materjali alusel otsustamist. Seda tendentsi ei saa otse ja ainult kohtutele süüks panna. Eeskätt eelmenetlusega peaks olema tagatud, et kõik, mis saab ette valmistada ja ära lahendada enne kohut ja ilma kohtuta, tehakse ära. Kohtusse jääb see, milles ilma kohtuta enam kuidagi ei saa. Kuid miski ei sega ka kohtunikke nõudlikum olemast ning toored asjad kohtu ukse taha jätmast. Lõpetuseks vast niigi teadaolev, kuid siiski kordamist väärt: iga esimese astme lahend peab olema oma ideelt juba lõplik, otsus-

tatud asi – *res judicata*. See oleks nii kohtuasja osaliste kui ka riigi huvides.

Minu subjektiivse mulje kohaselt ei ole Eesti kohtunikud just sagedased külalised Strasbourgis. Mõne teise riigi kohtunikke võib sagedamini kohata. Ei taha küll pealetükkiv olla, kuid ehk on selles veidi arenguruumi. Nii võiks ehk näiteks aasta parimale või parimatele kohtunikele anda preemiareisi või mis veelgi parem, seada eesmärgiks korraldada aastas ühe väikse grupi parimate külastuse koos seminariga korralikult ettevalmistatud teemade, küsimuste ja osavõtjatega.

⁶ Vt <https://wcd.coe.int>, osund. dok, § 22.

4

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

.....

4. Kohtumenetluse tänane ja tegelikkus: statistika ja analüüs

Margit Vutt

Riigikohtu eraõiguse analüütik

Kohtupraktika analüüs 2008. aastal

Kohtupraktikat analüüsitakse Riigikohtu õigusteabe osakonnas juba 2006. aastast ja praeguseks on analüüsitegevus muutunud igapäevaseks ülesandeks. Kokku on avaldatud 25 analüüsi eraõiguse, haldusõiguse, karistusõiguse ja põhiseaduslikkuse järelevalve valdkonnast (kättesaadavad Riigikohtu kodulehel: <http://www.riigikohus.ee/?id=799>).

Ka 2008. aastal jätkas Riigikohus kohtupraktika analüüsi, mida sel aastal iseloomustas valdkondade paljusus ja tihe koostöö teiste institutsioonidega.

Haldusõiguse valdkonnas valmisid 2008. aastal järgmised analüüsid:

- ♦ Kaebuse ilmselge põhjendamatus
- ♦ Ebaseadusliku riigis viibimise lõpetamine. Väljasaatmine
- ♦ Kahju hüvitamise nõue riigivastutuse seaduse alusel
- ♦ Maavanema järelevalve halduse üksikaktide ja nende koostamise seaduspärasuse üle

Kõige poleemilisemad olid viimase, maavanema järelevalvet puudutava analüüsi tulemused. Selgus, et kohtuvõim omistab maavanema VVS § 85 lg 4 alusel tehtud järelevalveotsusele (ettepanek viia halduse üksikakt seadusega kooskõlla) lahknevat õiguslikku tähendust,

käsitades järelevalveotsust kord vaidlustatava haldusakti, kord toiminguna, kord hoopis vaidlustamatu arvamuse. Arusaamu vaidlustatavuse eri võimalustest oli kokku kuus. Samas analüüsis tõdeti, et ka maavanema poolt haldusmenetluse käigus (järelevalve planeeringute koostamise üle) antud kooskõlastuse õiguslik iseloom ja vaidlustatavus seisavad juriidilise mõttevahetuse keskmes. Seadusest maavanema heakskiidu õiguslik olemus ei nähtu ja kohtupraktikas ühtset seisukohta selle mõju kohta lõppakti õiguspärasusele kuni Riigikohtu 19. mai 2008. a otsuseni nr 3-3-1-61-07 ei olnud. Ka maavanema kaasamine kohtuprotsessi juhul, kui ta on teinud järelevalvet juba haldusakti andmise ajal, osutus eba-järjepidevaks. Sellised ehmatavad tulemused ei ole aga sündinud tühjalt kohalt, vaid signaliseerivad seadusandlikule võimule järelevalvet puudutavate regulatsioonide täiendamise vajadust. Kõige suuremate probleemidena võib kehtivas õiguses välja tuua õigusaktide omavahe- lise seostamatuse (PlanS ja VVS), järelevalvemenetluse tähtaegade puudumise, järelevalvetulemuse õigusliku tähenduse ebaselguse ja järelevalvaja ebamäärase positsiooni halduskohtumenetluses, kuhu ta kaasatakse.

Ülejäänud analüüsid haldusõiguse valdkonnas pakkusid ühetaolisemat pilti. Ebaseadusliku riigis viibimise lõpetamise kaasuste lahendamisel oli võimalik tuvastada

kindel kaasuse lahendamise skeem ja kontrolliastmed, mida kohtud läbivad. Riigivastutuse huvitavamad ja veel lahenduseta probleemid puudutasid selle valdkonna eristamist deliktiõigusest.

Eraõiguse valdkonnas valmisid järgmised analüüsid:

- ◆ Lähenediskeelu kohaldamine tsiviilkohtumenetluses
- ◆ Pankrotimenetluse raugemise kohtupraktika
- ◆ Raske juhtimisvea analüüs
- ◆ Alusetu rikastumise õiguse kohaldamine ringkon-
nakohtute praktikas
- ◆ Äriregistri ning mittetulundusühingute ja sihtasutuste
registri praktika
- ◆ Kahju hüvitamise normide kohaldamine kriminaal-
asja lahendavas kohtus
- ◆ Kutsehaigusega tekitatud kahju hüvitamise praktika

Eraõiguses võib ühe olulisemana välja tuua pankrotime-
netluse raugemise analüüsi. Selle tulemused olid arutusel
ka kohtupraktika ühtlustamise eesmärgil kokku kutsutud
ümarlaual. Analüüsi käigus ilmnis kohtute erinev prak-
tika maksejõuetuse põhjuste tuvastamisel, ajutise halduri
tasu ja kulutuste kindlaksmääramisel ja väljamõistmisel,
samuti mitmetes menetluslikes küsimustes. Analüüsi
tulemustele tuginedes oli pankrotimenetlusega tegeval
ekspertigrupil võimalik teha ettepanek, et tuleks kehtes-
tada regulatsioon, mille kohaselt pankrotitoimkonnale
ei määrata tasu enne, kui kohus kinnitab jaotusettepa-
neku. Sellise ettepaneku eesmärgiks on edaspidi vältida
praktikas ette tulnud olukorda, kus kõigepealt makstakse
pankrotitoimkonnale välja tasu ja kohe seejärel pankrot
raugeb vara puudumise tõttu.

Samuti võib eraõiguse valdkonnas tähtsaks pidada kutse-
haigusega tekitatud kahju hüvitamise lahendite uurimist.
Nimetatud analüüs hõlmas kokkuvõtet Riigikohtu vara-
semast praktikast ja ülevaadet madalamate kohtuastmete
uueast praktikast. Kohtusse on jõudmas kaasused, kus
kahjuhüvitise väljamõistmisel kohaldatakse juba võla-
õigusseadust, ja on vaja ennetavalt omada ülevaadet,
kuivõrd saab ühelt normistikult teisele üleminekul kohal-
dada vanu lahendeid eeskujuna ja kuivõrd mitte. Sellel
teemal on kavas korraldada ka kohtunike koolitus.

Karistusõiguse valdkonnas valmis analüüs kriminaal-
menetluses rakendatava kokkuleppemenetluse praktika
kohta ja koostöös Justiitsministeeriumiga võrdleva karis-
tuspraktika mahukas analüüs. Projekti Cybex raames
alustati küberkuritegevuse analüüsi. Küberkuritegevuse
analüüs saab väljundi projektis osalevates maades kor-
raldatavatel seminaridel. Riigikohus korraldab sellise
seminari 2010. aasta mais.

Põhiseaduslikkuse järelevalve valdkonna analüütiku
peamised tööülesanded olid 2008. aastal seotud koh-
tute seaduse eelnõu ja Riigikohtu põhiseaduslikkuse
järelevalve 15 aasta praktikast sisaldava käsiraamatu
väljatöötamisega. Nimetatud kogumikus on sisu järgi
süsteemiseeritud väljavõtted Riigikohtu üldkogu ja
põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi lahenditest.

Oluliseks tuleb pidada ka analüüsitegevuse ja koolitus-
tegevuse järjest suurenevat integreeritust. Mitmes ana-
lüüsivaldkonnas korraldati kohtunike koolitus, näiteks
peeti tsiviilkohtunikele loenguid lähenediskeelu kohal-
damise teemal ning halduskohtunikele kahju hüvitamist
reguleerivate eraõiguse normide kohaldamise teemal.
Prokuröridele räägiti tsiviilhagist kriminaalmenetluses
ja karistuspraktika suundadest.

Analüütikud osalesid ka mitmetel ümarlaaaruteludel,
näiteks Tartu Halduskohtus 18. jaanuaril 2008 väljasaat-
mise teemal kohtunike ümarlaual ja Eesti Õiguskes-
kuses 31. märtsil 2008 pankrotimenetluse raugemise
praktikat käsitleval ümarlaual.

2008. aastal algas ka püsiv koostöö Riigikogu Toimetis-
tega, kus avati Riigikohtu analüüsise rubriik.

**2008. aastal ilmusid järgmised analüüsitulemusi kajas-
tavad artiklid:**

- ◆ L. Kanger. “Kaebuse ilmselge põhjendamatus.” Koh-
tute aastaraamat 2007, lk 81–88.
- ◆ L. Kanger. “Ekskursus seaduste keelekasutusse: sõnad
ilmselt ja ilmselgelt.” Õiguskeel 2008, nr 2. Kättesaa-
dav Justiitsministeeriumi kodulehelt: [http://www.
just.ee/35370](http://www.just.ee/35370). Artikkel on avaldatud ka aastaraama-
tus “Õiguskeel 2008”, Justiitsministeerium, kirjastus
Juura: Tallinna Raamatutrükikoda, lk 135–139.

- ♦ L. Kanger. “Kahju hüvitamise nõue riigivastutuse seaduse alusel.” Riigikogu Toimetised 2008, nr 2, lk 41–48.
- ♦ M. Vutt. “Mittevaralise kahju hüvitamine Eesti kohtutes: mida näitas kohtupraktika analüüs aastal 2007?” Juridica 2008, nr 5, lk 283–292.
- ♦ T. Reinthal, B. Tammiste. “Määratud kaitse efektiivsus ja kvaliteet kriminaalmenetluses.” Kohtute aastaraamat 2007, lk 33–41.

Külli Luha

Justiitsministeeriumi õigusloome ja arenduse talituse referent

Olulisemast 2008. aasta kohtustatistikas

74

1. Sissejuhatus

Artiklits on käsitletud esimese ja teise astme kohtute 2008. a menetlusstatistika olulisemaid aspekte, sh ennekoike saanud asjade arvu ja liigilist jaotust, kuna suures osas on just nimetatud näitajad esmased töökoormust mõjutavad tegurid. Samuti on käsitletud kohtute tööjõudlust asjade lahendamisel, aasta lõpuks menetlusse jäänud lahendamata asjade keskmist menetlusaega ning kohtutes ilma esmase lahendita olevaid vanu asju. Kõikides menetlusliikides on võrdluseks kasutatud 2007. aasta andmeid.

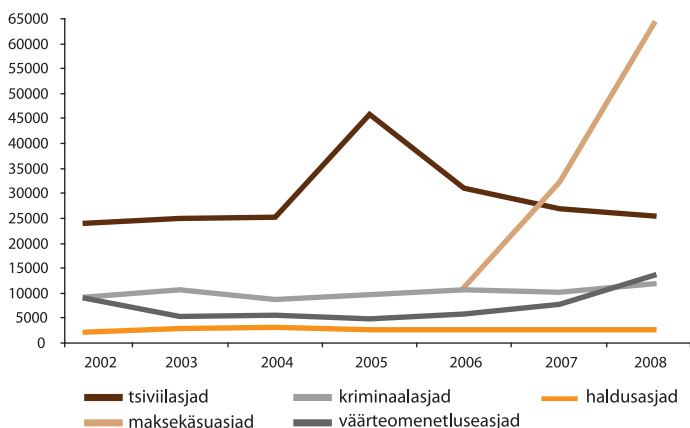
Kuna artikli kirjutamise ajal ei olnud kõikidest kohtutest saanud kommentaarid ja võimalikud täpsustused 2008. aasta menetlusstatistika kokkuvõttele, siis on võimalik, et mingis osas siinsed näitajad ei kattu JM veebis avaldatuga. Esimese ja teise astme kohtute statistiliste menetlusandmete 2008. aasta kokkuvõte on avaldatud aadressil: <http://www.kohus.ee/10925>.

2. Maakohtutesse saanud kriminaal- ja väärteomenetlusasjade ja tsiviilasjade arv ja struktuur, sh maksekäsu kiirmenetluse asjad

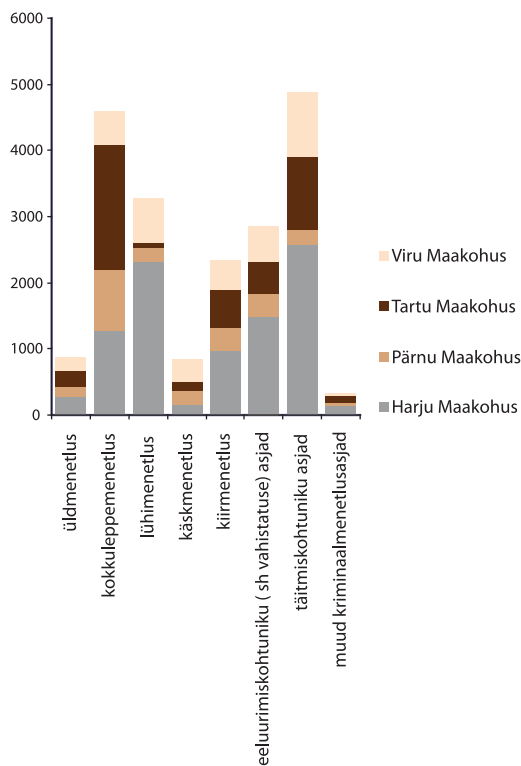
2008. aastal maakohtutesse lahendamiseks saanud kriminaalasjade arv oli viimase kuue aasta suurim (joonis nr 1). Kriminaalasju (üld- ja lihtmenetluses) saabus maakohtutesse kokku 11 929, st 16,4% rohkem kui 2007. aastal ja 11,7% rohkem kui 2003. aastal (eelmine kõrgpunkt). Kõige rohkem suurenes töökoormus Harju Maakohtus, kuhu saabus 2008. aastal 5030 kriminaalasja (31,6% rohkem kui 2007. aastal), Pärnu Maakohtusse saabus 1808 kriminaalasja (kasv 14,8%), Tartu Maakohtusse 2901 kriminaalasja (kasv 7,6%) ja Viru Maakohtusse 2190 kriminaalasja (kasv 1,8%).

Alates kohtute infosüsteemi rakendumisest 2006. aastal, on võimalik arvestust pidada kõikides kriminaalmenetluse asjades, st lisaks üld- ja lihtmenetluses saanud

Joonis 1. Saabunud kohtuasjade dünaamika I astme kohtutes aastatel 2002 - 2008

Joonis 2. 2008. a maakohtutesse saabunud kriminaalmenetlusasjade struktuur

kriminaalasjadele ka eeluurimis- ja täitmiskohtumiku asjades ning muudes kriminaalmenetlusasjades. 2008. aastal saabus nimetatud asju maakohtutesse kokku 19 984, st 9,7% rohkem kui võrreldaval perioodil. Viru Maakohtusse saabus 3730 kriminaalmenetlusasja (kasv 19,6%), Pärnu Maakohtusse 2412 kriminaalmenetlusasja (kasv 15,1%), Tartu Maakohtusse 4603 kriminaalmenetlusasja (kasv 10,6%) ja Harju Maakohtusse 9239 kriminaalmenetlusasja (kasv 4,5%).

Kui vaadelda saabunud asju statistiliste kategooriate kaupa (joonis nr 2), siis kõige rohkem (24,4%) oli täitmiskohtumiku asju. Täitmiskohtumiku asjade arv on võrreldes 2007. aasta sama näitajaga suurenenud keskmiselt 141,4%. Harju Maakohtusesse saabus selleliigilisi asju 22,3% rohkem kui 2007. aastal (kokku 2578), Viru Maakohtusesse saabus kokku 974 asja (kasv 147,2%), Tartu Maakohtusesse 1113 asja (kasv 64,9%) ning Pärnu Maakohtusesse 219 asja (kasv 42,2%). Jätakuvalt suure osakaaluga olid kokkuleppemenetlusasjad (22,9%), mida saabus kohtutesse kokku 4596, kuid võrreldes 2007. aasta sama näitajaga on nende asjade arv vähenenud 2,9%. Rohkem kui 2007. aastal saabus kokkuleppemenetlusasju Harju ja Pärnu maakohtutesse, vastavalt 1279 ja 922 ning vähem Tartu ja Viru maakohtutesse, vastavalt 1875 ja 520 asja. Olulisel määral suurenes kiirmenetlusasjade arv, mida saabus maakohtutesse kokku 2338 (kasv võrreldes 2007. aastaga 106,7%). Maakohtutesse saabunud lühimenetlusasjade hulk suurenes 19,5%, kokku saabus 3266 asja. Kuigi üldmenetlusasjade arv on võrreldes 2007. aasta sama näitajaga kasvanud 8,7% (saabus 886 üldmenetlusasja), siis nende asjade osakaal on aasta jooksul kahanenud. Harju Maakohtusesse saabus 282, Tartu Maakohtusesse 255, Viru Maakohtusesse 205 ning Pärnu Maakohtusesse 144 üldmenetlusasja. Vastupidiselt täitmiskohtumiku asjadele vähenes eeluurimiskohtumiku asjade (2008. a saabus 2495 asja) ja vahistatuse põhjendatuse kontrolli asjade (2008. a saabus 351 asja) arv, võrreldes 2007. aasta sama näitajaga vähenemine vastavalt 6,3% ja 15,6%.

Väärteomenetluses saabus maakohtutesse 2008. aastal kokku 13 566 asja, st 73,1% rohkem kui 2007. aastal. Eelmisel aastal saabunud asjade arvu võib pidada lausa rekordiliseks, sest sellist hulka väärteomenetlusasju ei ole ühe aasta jooksul varem kohtutesse saabunud (joonis nr 1).

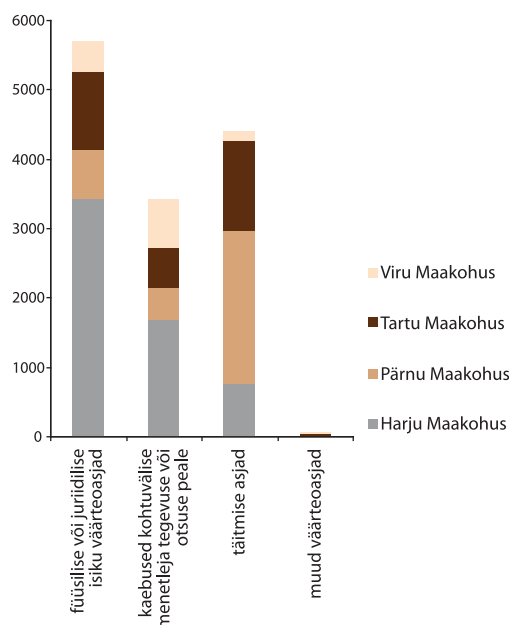
Tartu Maakohtusse saabus 3093 (kasv 138,3%), Pärnu Maakohtusse 3338 (kasv 125,1%), Viru Maakohtusse 1267 (kasv 94,3%) ja Harju Maakohtusse 5868 väärteomenetlusasja (kasv 33,3%).

Kui vaadelda saabunud asju statistiliste kategooriate kaupa (joonis nr 3), siis eelmise aasta eripäraks oli hüppeline täitmisasjade arvu kasv. 2008. aastal saabus maakohtutesse 4408 selleliigilist asja (kasv 245,5%). Oluliselt on suurenenud ka nende asjade osakaal, 2008. aastal saabunud asjadest oli täitmisasju 32,5% (2007. aastal oli täitmisasjade osakaal 16,3%). Viru Maakohtusse saabus 131 (kasv 627,8%), Tartu Maakohtusse 1320 (kasv 543,9%), Harju Maakohtusse 775 (kasv 196,9%) ja Pärnu Maakohtusse 2182 täitmisasja (kasv 175,5%). Teise suure kategooria moodustasid füüsilise isiku väärteosajad. Kuigi nende osakaal võrreldes 2007. aasta sama näitajaga mõnevõrra vähenes, siis selleliigilisi asju saabus 47,1% rohkem kui 2007. aastal. Viru Maakohtusse saabus 436 (kasv 272,6%), Pärnu Maakohtusse 698 (kasv 136,6%), Tartu Maakohtusse 1133 (kasv 72,5%) ja Harju Maakohtusse 3402 täitmisasja (kasv 22,2%). Analoogiliselt täitmisasjadega on küll kasvanud saabunud väärteokaebuste arv, 2008. aastal saabus kokku 3417 kaebust (kasv 32,7%), kuid nende osakaal on vähenenud.

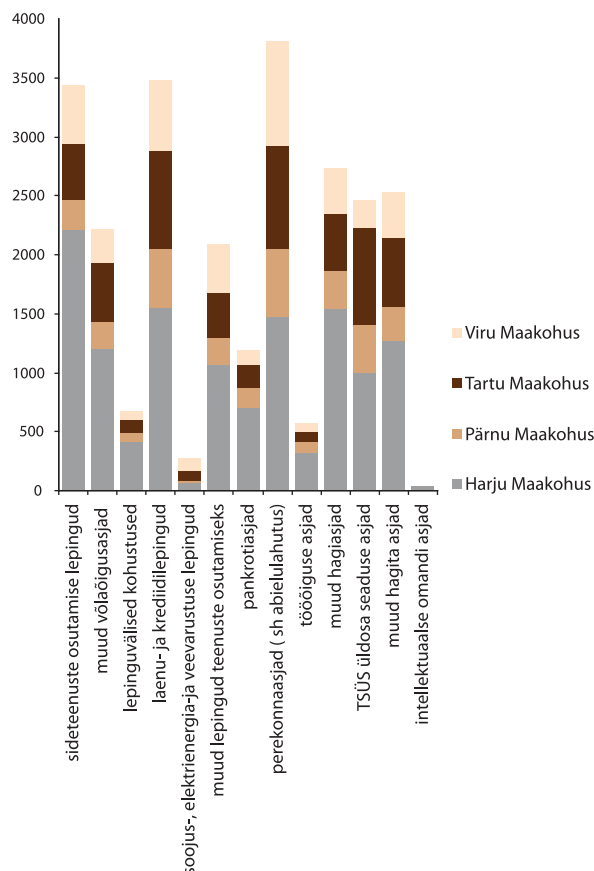
Alates 2006. aastast on aasta-aastalt vähenenud maakohtutesse saabunud tsiviilasjade arv (joonis nr 1). 2008. aastal saabus kokku 25 522 tsiviilasja ehk 4,8% vähem kui 2007. aastal ja 44,3% vähem kui 2005. aastal (tsiviilasjade kõrgpunkt). Viru Maakohtusse saabus 4052 (27,7% vähem kui 2007. aastal), Tartu Maakohtusse 5453 (11,1% vähem) ja Pärnu Maakohtusse 3141 tsiviilasja (5,6% vähem), vaid Harju Maakohtusse saabus 9,5% rohkem asju kui 2007. aastal, kokku 12 876 tsiviilasja.

Kui vaadelda tsiviilasjade jaotumist statistilistesse kategooriatesse (joonis nr 4), siis suurima osakaaluga on sideteenuste osutamise lepingutest tulenevad võlanõuded (13,5% saabunud asjade koguarvust), Harju Maakohtusse saabus 2214, Pärnu Maakohtusse 245, Tartu Maakohtusse 485 ja Viru Maakohtusse 489 selleliigilist asja. Teise suure rühma moodustasid laenu- ja krediitdilepingutest tulenevad võlanõuded (13,6%), Harju Maakohtusse saabus 1548, Pärnu Maakohtusse 500, Tartu Maakohtusse 838 ning Viru Maakohtusse 588 selleliigilist asja. Muid perekonnaasju hagimenetluses (kokku 2902 tsiviilasja) oli kokku 11,4% saabunud asjade koguarvust.

Joonis 3. 2008. a maakohtutesse saabunud väärteomenetlusasjade struktuur

Joonis 4. 2008. a maakohtutesse saabunud tsiviilasjade struktuur

Hagita menetluses oli kõige rohkem TsÜS-asju (2466 ehk 9,7%). Intellektuaalse omandi asjadena registreeriti Harju Maakohtus 44 asja ja Tartu Maakohtus 2 asja. Koos maksekäsu kiirmenetluse rakendamisega 2006. aastal ning selleliigiliste asjade arvu hoogsa suurenemisega on vähenenud ka väikese hagihinnaga (kuni 20 000 krooni) asjade osakaal. 2008. aastal oli väikese hagihinnaga asjade osakaal 15,3% väiksem kui 2007. aastal, olles maakohtutes keskmiselt 28,5%.

Maksekäsu kiirmenetluses (asjad, mis TsMS § 484 alusel esitatakse läbivaatamiseks kohtunikuabidele) saabus 2008. aastal maakohtutesse kokku 64 052 avaldust, st 98,4% rohkem kui 2007. aastal. Tartu Maakohtusse saabus 122,2% rohkem (16 099 avaldust), Pärnu Maakohtusse 96,2% rohkem (9514 avaldust), Viru Maakohtusse 92,7% rohkem (13 156 avaldust) ja Harju Maakohtusse 89,3% rohkem avaldusi (25 283 saabunud avaldust).

3. Maakohtute töökoormus ja -jõudlus asjade lahendamisel

2008. aastal lahendati maakohtutes kokku 11 478 kriminaalasja (8,4% rohkem kui 2007. aastal). Võrreldes 2007. aasta sama näitajaga kasvas lahendatud kriminaalasjade arv kõikides maakohtutes. Viru Maakohtus lahendati 2066 (kasv 24,8%), Harju Maakohtus 4774 (kasv 6,4%), Pärnu Maakohtus 1744 (kasv 4,3%) ja Tartu Maakohtus 2894 kriminaalasja (kasv 2,6%). Väärteomenetluses lahendati 2008. aastal maakohtutes kokku 10 351 asja (kasv 79,5%). Kõikides maakohtutes lahendati rohkem väärteomenetlusasju kui 2007. aastal: Pärnu Maakohtus 2615 (kasv 167,7%), Tartu Maakohtus 2269 (kasv 115,1%), Viru Maakohtus 1034 (kasv 95,1%) ning Harju Maakohtus 4433 (kasv 38,4%).

Tsiviilasju lahendati maakohtutes kokku 24 415. Lahendatud asjade arv vähenes võrreldes 2007. aastal lahendatud asjade arvuga 22,8% vaatamata sellele, et vähenes ka saabunud asjade arv. Viru Maakohtus lahendati 4893 (34,5% vähem), Pärnu Maakohtus 2675 (24,8% vähem), Tartu Maakohtus 4900 (24,2% vähem) ja Harju Maakohtus 11 947 tsiviilasja (15,5% vähem). Maksekäsu kiirmenetluses lahendati aga võrreldes 2007. aasta sama näitajaga 279,4% rohkem asju, kokku 39 832 maksekäsu kiirmenetluse avaldust. Tartu Maakohtus lahendati 582,6% rohkem avaldusi (6689), Viru Maakohtus 327,8% rohkem (12 166), Harju Maakohtus 220,0% rohkem

(15 235) ja Pärnu Maakohtus 206,9% rohkem (5742). Läbivaatamise tulemusel jätkus 1631 nõude lahendamine hagimenetluses (ca 4% läbivaadatud avaldustest).

Kui vaadelda maakohtute töökoormust menetlusliikide kaupa, siis kriminaalmenetluses oli Harju ja Pärnu maakohtute töökoormuse erinevus ca 33%, st igale Harju Maakohtu kriminaalmenetlusasju lahendanud kohtunikule saabus menetlusse keskmiselt 401,6 asja ning Pärnu Maakohtu igale kriminaalmenetlusasju lahendanud kohtunikule keskmiselt 274,0 kriminaalmenetlusasja. Tartu ja Viru maakohtute keskmine töökoormus selles menetlusliigis oli vastavalt 277,1 ja 313,3 kriminaalmenetlusasja igal kohtunikul. Tsiviilasjades erines Harju ja Pärnu maakohtute töökoormus 32%, st Harju Maakohtus oli töökoormus 349,9 tsiviilasja keskmiselt igal kohtunikul ja Pärnu Maakohtus 274,0 asja. Tartu ja Viru maakohtute keskmine töökoormus tsiviilasjades oli vastavalt 336,1 ja 237,0. Väärteomenetluses erines kohtute töökoormus kaks korda, Harju Maakohtusse saabus väärteoasju lahendanud kohtunikule keskmiselt 244,5 asja ning Viru Maakohtusse 105,6 asja. Pärnu ja Tartu maakohtutes oli keskmine töökoormus selles menetlusliigis vastavalt 238,4 ning 128,9.

Kui vaadelda lisaks töökoormusele veel ka asjade lahendamise jõudlust, siis nii kriminaalmenetlusasjades kui ka tsiviilasjades oli maakohtute keskmiseks jõudluseks 95,7%, st võrreldes aasta jooksul saabunud asjade arvuga lahendati sama perioodi jooksul 4,3% vähem asju. Maakohtute jõudlus oli vähem või rohkem negatiivne kõikides menetlusliikides, välja arvatud Viru Maakohtu tööjõudlus tsiviilasjade lahendamisel. Suurima jõudlusega kriminaalmenetlusasjades oli Tartu Maakohus (97,4%) ja väikseima jõudlusega oli Viru Maakohus (91,9%). Tsiviilasjades oli suurima jõudlusega Viru Maakohus (120,8%) ning väikseima jõudlusega Pärnu Maakohus (85,2%). Väärteomenetluses oli maakohtute keskmine tööjõudlus 76,3%, suurima jõudlusega oli Viru Maakohus (81,6%) ning väikseima jõudlusega oli Tartu Maakohus (74,4%).

Siintoodud töökoormuse ja -jõudluse võrdlus on kantud eeldusest, et kõik kohtusse saabunud asjad on võrdsed, mida nad ju tegelikult ei ole. Seetõttu on täpse ja õiglase pildi saamiseks mõeldavamat rakendada kohtute omavahelise ja menetlusliikide vahelise töökoormuse sisulisel hindamisel võimalikult kiiresti kohtuasjade töökoormuspunktide meetodikat.

4. Aasta lõpuks maakohtutes menetlusse jäänud asjad, vanade asjade osakaal ning arvestuslik keskmine menetlusaeg

Nagu öeldud, oli 2008. aastal maakohtute tööjõudlus negatiivne, mistõttu jäi kõikides menetlusliikides aasta lõpuks kohtunike menetlusse rohkem asju kui oli sama aasta alguses. Kriminaalmenetlusasjade puhul kasvas aasta lõpuks lahendamata jäänud asjade arv võrreldes aasta alguses lahendamata olnud asjade arvuga 6,1% võrra, menetlusse jäi 3177 kriminaalmenetlusasja, vaid Harju Maakohtus vähenes lahendamata asjade arv 7,9%, aasta lõpuks jäi lahendamata 1202 kriminaalmenetlusasja. Viru ja Pärnu maakohtutes suurenes lahendamata asjade koguarv vastavalt 983 asja võrra ehk 28,2% ja 369 asja võrra ehk 15,7% ning Tartu Maakohtus 623 asja võrra ehk 3,3%. Väärteomenetluses jäi aasta lõpuks lahendamata 3599 asja, st 53,5% rohkem, kui oli menetluses aasta alguses. Tartu Maakohtus jäi aasta lõpuks lahendamata kokku 877 asja (kasv võrreldes aasta alguse lahendamata asjade arvuga 158,7%), Viru Maakohtus jäi lahendamata 475 asja (kasv 90,8%), Pärnu Maakohtus jäi lahendamata 883 asja (kasv 67,2%) ja Harju Maakohtus jäi lahendamata 1364 asja (kasv 11,0%).

Nagu eespool märgitud, suurenes ka 2008. aasta lõpuks maakohtutes lahendamata tsiviilasjade arv, menetlusse jäi 14 699 tsiviilasja (kasv võrreldes aasta algusega 0,7%). Aasta lõpuks lahendamata asjade arv vähenes vaid Viru Maakohtus 36,2% (lahendamata jäi 2195 tsiviilasja). Harju Maakohtus suurenes lahendamata jäänud asjade arv 3,5% (8340 tsiviilasja), Tartu Maakohtus 17,9% (2620 tsiviilasja) ning Pärnu Maakohtus 31,0% (1544 tsiviilasja). Vaatamata lahendatud asjade arvu hüppelisele kasvule, jäi aastal lõpuks läbi vaatamata kokku 53 422 avaldust.

Teist aastat järjest pööratakse Justiitsministeeriumis erilist tähelepanu kohtuasjadele, mis on ilma esmase lahendita olnud maakohtutes juba vähemalt kaks (kriminaal- ja väärteomenetlus) või kolm (tsiviilkohtumenetlus) aastat. 2008. aasta lõpuks jäi menetlusse selliseid asju kokku 1298 (joonis nr 8). Vanu kriminaalmenetlusasju oli kokku 251 ehk 7,9% menetlusse jäänud asjadest. Väärteomenetluses oli vanade asjade osakaal kõige väiksem. Eelmise aasta lõpuks jäi lahendamata 58 asja, mis on maakohtutesse saabunud enne 2007. aastat ning

milles puudus esmane lahend ka 2008. aasta lõpus. Tsiviilasju oli lahendamata asjade hulgas 942 asja, milles kohtumenetlus on ilma lahendini jõudmata kestnud vähemalt kolm aastat. Selliste asjade osakaal menetlusse jäänud, st lahendamata asjadest oli 6,5%

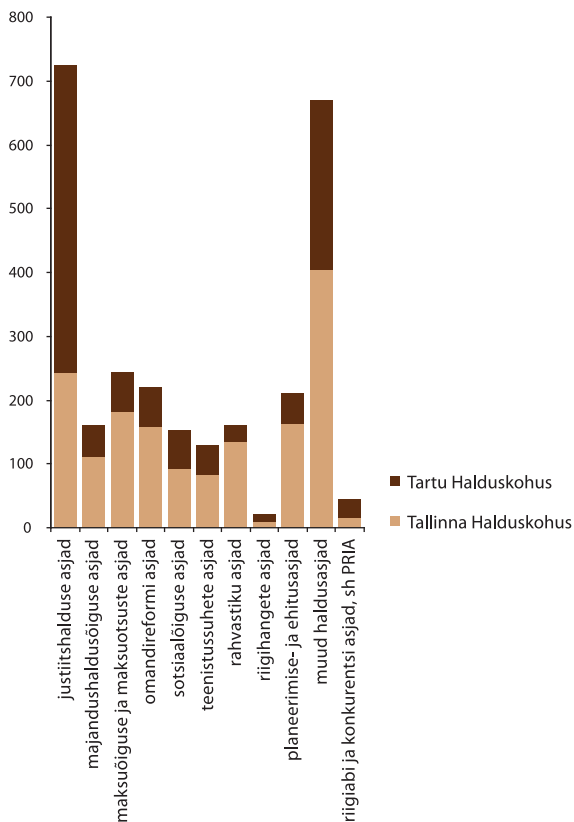
71 asja on olnud maakohtute menetluses juba vähemalt üheksa aastat, Harju, Tartu ja Viru maakohtutes võrdsest 22 asja ning Pärnu Maakohtus 5 asja. Valdavalt on tegemist tsiviilasjadega. Arvuliselt kõige rohkem lahendamata asju pärineb 2005. Aastast, millest enamusest samuti tsiviilasjad. Positiivselt saab märkida, et vanade asjade arv ja osakaal on aasta jooksul vähenenud, eriti tulemuslik vanade asjade likvideerimisel on olnud Viru Maakohus, kus oli 2007. aastal 580 vana asja, kuid 2008. aasta lõpus oli vanu asju 354, sh vanu väärteosasju ei olnud ühtki.

Alates 2007. aastast on kasutusel kohtuasjade nn vanuse mõõtmiseks arvestuslik keskmine menetlusaeg. See kajastab kohtu efektiivsust ja järjepidevust menetluses olevate asjade, sh vanade asjade, lahendamisel. Oluline erinevus võrreldes lahendatud asjade keskmise menetlusajaga seisneb selles, et nimetatud statistiline näitaja kaasab kõik kohtuasjad, kuna lahendatud asjade keskmine menetlusaeg sõltub sellest, milliseid asju kohtunik on lahendanud. Võrreldes 2007. aasta andmetega lühenes 2008. aastal kõikides menetlusliikides kohtuasjade arvestuslik keskmine menetlusaeg. See on positiivne tendents, mis näitab, et 2008. aastal pöörati 2008. aastal saabunud asjade lahendamise kõrval tähelepanu ka vanade asjade lahendamisele. Üldmenetluses kriminaalasjade arvestuslik keskmine menetlusaeg on lühenenud 22,8%, seda nii Harju kui ka Viru maakohtus. Tsiviilasjades on arvestuslik keskmine menetlusaeg lühenenud 21,4%, Harju Maakohtus 28,3% ning Viru ja Tartu maakohtutes üle 15%. Väärteomenetlusasjades on kohtuasjade keskmine menetlusaeg lühenenud kolmandiku võrra.

5. Haldusasjad esimese astme kohtutes

Halduskohtumenetlus on saavutanud stabiilsuse, sest juba mitmendat aastat saabub halduskohtutele lahendamiseks ligikaudu 2700 asja. Nii ka 2008. aastal, mil saabus lahendamiseks teist aastat järjest 2736 haldusasja (joonis nr 1). Tartu Halduskohtusse saabus 21,6%

Joonis 5. 2008. a saabunud haldusasjade struktuur

rohkem asju kui 2007. aastal, kokku 1143 asja. Tallinna Halduskohtusse saabus 1593 asja ehk 11,3% vähem kui 2007. aastal. 26,5% saabunud asjadest olid justiitshalduse asjad (joonis nr 5). Nende kaebuste koguarv (724) on küll võrreldes 2007. aastal saabunud sama liiki asjade arvuga vähenenud 2,6% võrra, kuid Tartu Halduskohtus oli selliste kaebuste osakaal 42%. Tallinna Halduskohtus on selleliigiliste kaebuste osakaal vähenenud, olles 15,3% asjade koguarvust. Teiseks suureks kategooriakas olid omandireformiasjad, mida saabus halduskohtute lahendamiseks 219 ehk 8,0% asjade koguarvust. Maksuõiguse, sh maksuotsuste asju laekus kokku 245 e 8,9% asjade koguarvust ning viimase mahuka kategooria

moodustasid planeerimise- ja ehitusasjad, mida saabus kokku 210 (osakaal 7,7%).

Valdavalt tingituna justiitshaldusasjade suurest osakaalust Tartu Halduskohtus saabus eelmisel aastal iga Tartu halduskohtuniku menetlusse keskmiselt 127,0 asja. Samal ajal saabus halduskohtuniku menetlusse Tallinnas keskmiselt 93,7 asja.

2008. aastal lahendati halduskohtutes kokku 2437 asja ehk 1,8% vähem kui 2007. aastal. Tallinna Halduskohtus lahendati 1393 asja ja Tartu Halduskohtus 1044 asja. Aasta jooksul ei ole oluliselt muutunud ka halduskohtute jõudlus asjade lahendamisel, mis ka 2008. a oli minimaalselt negatiivne, st arvuliselt lahendati aasta jooksul asju vähem kui samal ajal saabus. Tartu Halduskohtus oli jõudlus 91,3% ja Tallinna Halduskohtus 87,4%, võrreldaval perioodil vastavalt 90,0% ja 91,5%. Tartu Halduskohtu jõudluse mõningase kasv on tingitud juba eelnimetatud justiitshalduse asjade kiirest läbivaatamisest 2008.aasta jooksul

Ka halduskohtutes aasta lõpuks lahendamata jäänud asjade vanuse fikseerimiseks kasutatakse arvestuslikku keskmist menetlusaega. Võrreldes 2007. a oli nimetatud näitaja 2008. aastal väiksem mõlemas halduskohtus. Positiivne on, et vähenenud on Tallinna Halduskohtu asjade arvestuslik keskmine menetlusaeg (võrreldava perioodiga 26,1%), 2008. aasta lõpuks menetlusse jäänud asjade keskmiseks vanuseks kujunes ligikaudu 6 kuud. Nimetatud muutus näitab Tallinna Halduskohtu järjepidevust asjade lahendamisel ning nn pikade menetlusaegade probleem on lahenemas. Samas peab kindlasti märkima, et Tartu Halduskohtus on kõigi esimese astme kohtute (jättes välja vaid lihtmenetluses lahendatavad kriminaalasjad maakohtutes) väikseim arvestuslik keskmine menetlusaeg üldse..

Aasta lõpuks jäi halduskohtute menetlusse 912 lahendamata haldusasja, mis on 1,1% rohkem kui aasta alguses. Lahendamata asjade hulgas oli 47 haldusasja (joonis nr 8), Tallinna Halduskohtus 46 ja Tartu Halduskohtus 1, mis lahendati 2009. aasta jaanuarikuus. Kaks vanimat ilma lahendita haldusasja on omandireformiasjad ning pärinevad 2001. aastast.

6. Ringkonnakohtute põhistatistika

Kriminaalmenetluses saabus ringkonnakohtutesse läbi-vaatamiseks 7,4% rohkem asju (kokku 2034 apellatsioon- või määruskaebust) kui 2007. aastal, väärteomenetluses saabus eelmiste aastatega samaväärne arv kaebusi (kokku 168), tsiviilkohtumenetluses saabus 16,8% rohkem asju (kokku 2663 apellatsioon- või määruskaebust) ning halduskohtumenetluses saabus 5,3% rohkem asju, kokku 1161 apellatsioon- või määruskaebust (joonis nr 6).

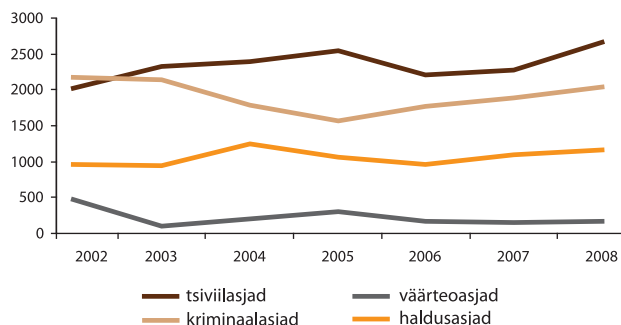
Kriminaalkohtumenetluses vaadati läbi 1696 apellatsioon- või määruskaebust, väärteoasjades vaadati läbi 164 kaebust, tsiviilkohtumenetluses vaadati läbi 2317 kaebust ning halduskohtumenetluses vaadati läbi 1047 kaebust.

Suurim töökoormus oli jätkuvalt Tallinna Ringkonnakohtus, välja arvatud haldusasjades, milles Tartu Ringkonnakohtu töökoormus oli ligikaudu kolmandiku võrra suurem (joonis nr 7). Ringkonnakohtute jõudlus asjade läbivaatamisel oli erinevates menetlusliikides erinev. Eriti suure jõudlusega oli Tallinna Ringkonnakohtu kriminaalkolleegium (jõudlus ca 140% kriminaalmenetluses ja 97,7% väärteomenetluses). Lahendamise jõudlus tsiviilasjades oli ca 91% ja haldusasjades 90%. Tartu ja Viru ringkonnakohtute jaoks oli eelmise aasta lõpp ettevalmistus ringkonnakohtute reformiks, mistõttu ei anna saabunud ja lahendatud asjade arvud nende kohtute puhul objektiivset pilti tegelikust jõudlusest.

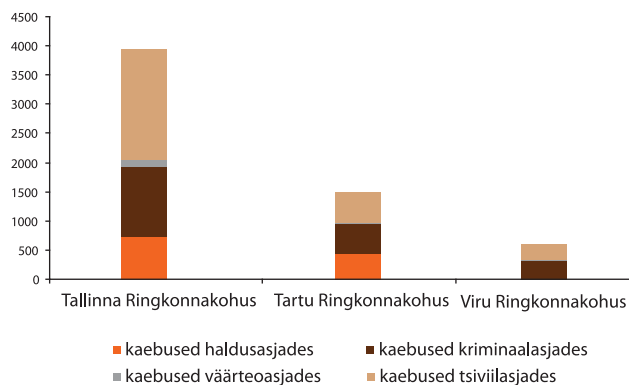
Ringkonnakohtutes jäi lahendamata kokku 135 kaebust kriminaalmenetluses, 965 kaebust tsiviilasjades, 401 kaebust haldusasjades ning 7 kaebust väärteomenetluses.

Analoogiliselt esimese astme kohtutega ei ole ilma uue täpse ja õiglase metoodikata võimalik ringkonnakohtute vahelist ja sisemist menetlusliikide vahelist töökoormust objektiivselt hinnata.

Joonis 6. Saabunud kohtuasjade dünaamika ringkonnakohtutes aastatel 2002–2008

Joonis 7. 2008. a apellatsioon- ja määruskaebused ringkonnakohtute kaupa

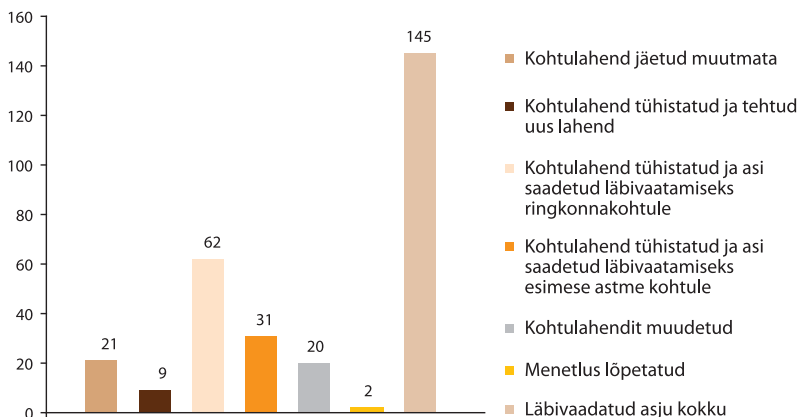

Aasta	Harju Maakohus			Pärnu Maakohus			Tartu Maakohus			Viru Maakohus			Haldusajad		Kokku
	Kriminaalmenetlusajad	Tsiviilajad	Väärteomenetlusajad	Kriminaalmenetlusajad	Tsiviilajad	Väärteomenetlusajad	Kriminaalmenetlusajad	Tsiviilajad	Väärteomenetlusajad	Kriminaalmenetlusajad	Tsiviilajad	Väärteomenetlusajad	Tallinna Halduskohus	Tartu Halduskohus	
1993	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
1994	-	1	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	4
1995	-	1	-	2	-	-	2	1	-	1	-	-	-	-	7
1996	-	3	-	-	-	-	-	1	-	1	2	-	-	-	7
1997	-	3	-	-	-	-	3	2	-	3	1	-	-	-	12
1998	1	5	-	-	1	-	1	4	-	2	3	-	-	-	17
1999	-	8	-	-	2	-	1	5	-	2	5	-	-	--	23
2000	1	13	-	1	1	-	1	3	-	5	17	-	-	-	42
2001	3	25	-	-	2	-	-	5	-	1	19	-	2	-	57
2002	4	27	1	2	5	-	7	2	1	2	30	-	-	-	81
2003	2	57	2	4	5	-	5	10	-	19	21	-	5	-	130
2004	6	96	3	3	10	-	12	16	1	3	64	-	10	-	224
2005	10	305	12	3	32	-	9	35	4	11	94	-	11	1	527
2006	36	x	17	18	x	8	14	x	9	46	x	-	18	-	166
Kokku	63	544	35	33	58	8	57	84	15	98	256	-	46	1	1298

Ülevaade Riigikohtu 2008. statistilistest menetlusandmetest

Allikas: Riigikohtu õigusteabe osakond

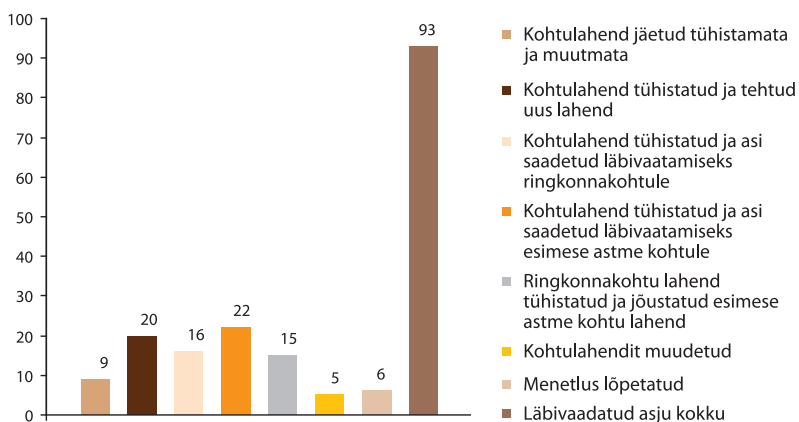
Tsiviilasjade läbivaatamine Riigikohtu tsiviilkolleegiumis, üldkogus ja erikogus 2008. aastal

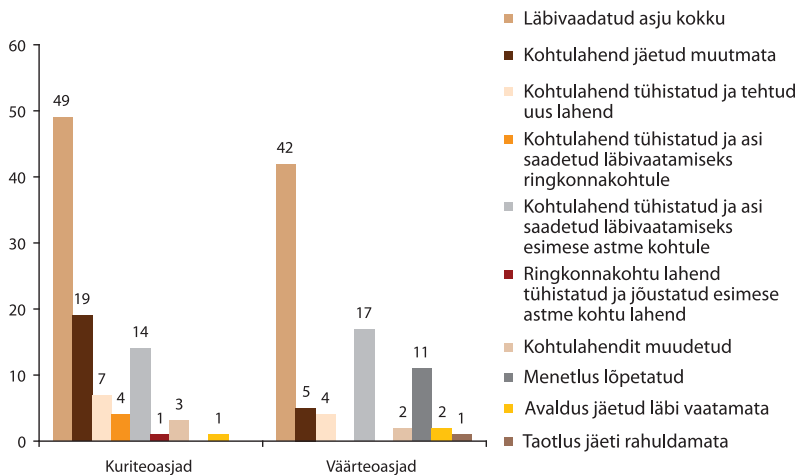
82

♦ ♦ ♦ ♦ ♦

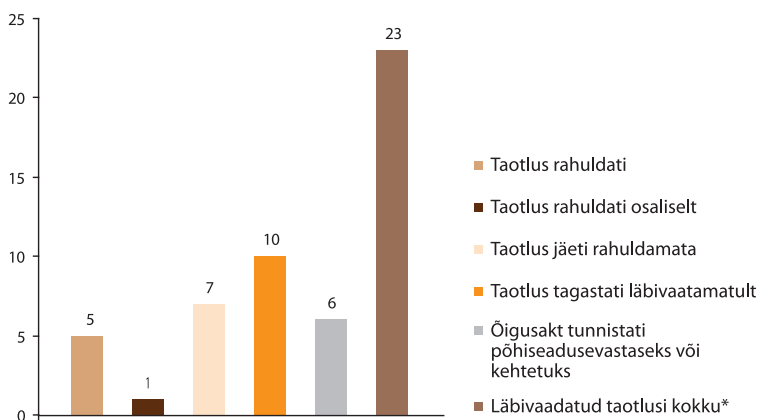
Haldusasjade läbivaatamine Riigikohtu halduskolleegiumis 2008. aastal

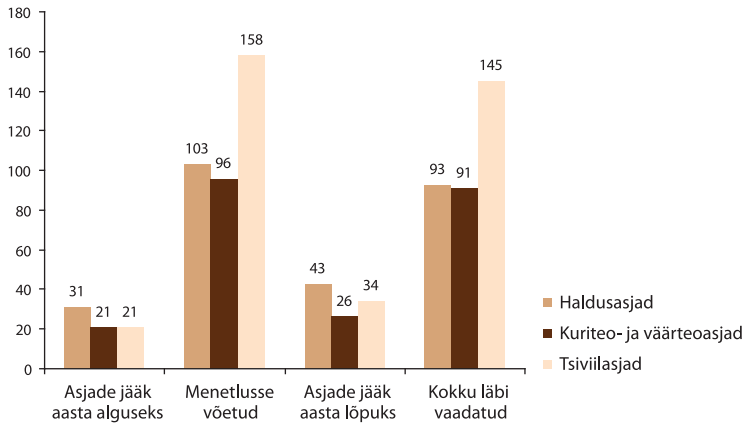
Kuriteo ja väärteoasjade läbivaatamine Riigikohtu kriminaalkolleegiumis, üldkogus ja erikogus 2008. aastal

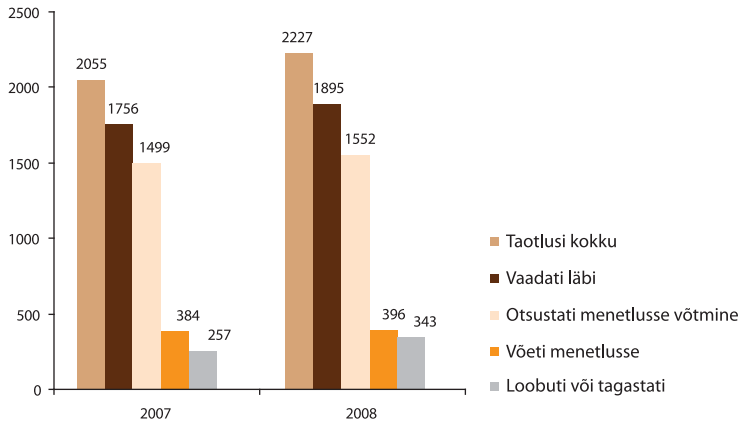
Põhiseaduslikkuse järelevalve asjade läbivaatamine Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumis 2008. aastal

Kohtuasjade läbivaatamine Riigikohtu kolleegiumides 2008. aastal

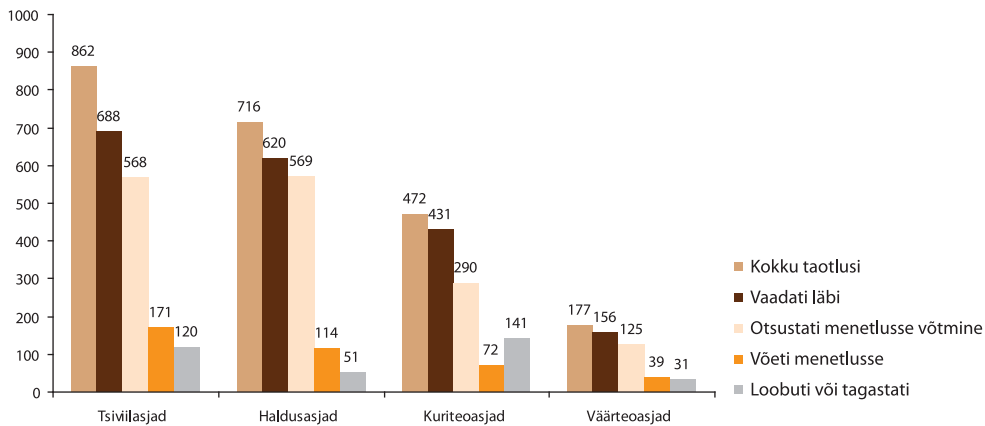

Riigikohtus asjade menetluse võtmine 2007. ja 2008. aastal

84
♦ ♦ ♦ ♦ ♦

Riigikohtus menetlustaotluste läbivaatamine 2008. aastal

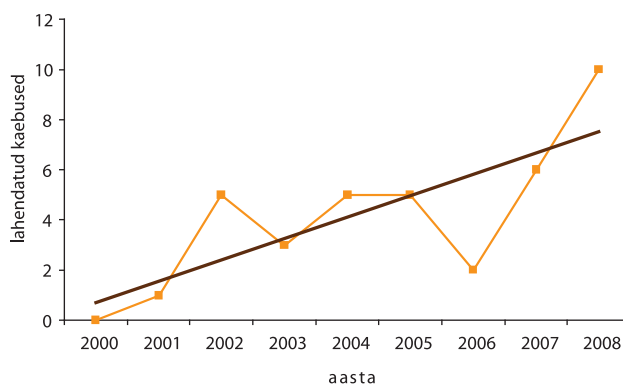

Pihel Sarv
Riigikohtu halduskolleegiumi nõunik

Planeerimisõigus Riigikohtu halduskolleegiumi 2008. a praktikas

Riigikohtu halduskolleegiumis menetletud planeerimisvaidluste hulk on viimaste aastate jooksul selgelt suurenenud (vt tumedat joont diagrammil).¹ 2008. aastal menetles kolleegium kümnet planeeringutega seotud kaebust.

Planeerimisvaidlused Riigikohtu halduskolleegiumis

¹ Diagrammil märgitud planeeringuvaidluste hulkasid tuleks mõista ligikaudsena, kuna see, millised haldusajad langevad mõiste *planeerimisvaidlus* alla, on kindlaks määratud üksnes autori hinnanguga.

Eeltoodu tõttu on Riigikohtu halduskolleegiumi roll planeerimisõiguse kujundajana muutumas üha suuremaks ning vastutusrikkamaks. Käesolevas artiklis tutvustatakse ning analüüsitakse olulisemaid planeerimisõigust arendavaid seisukohti Riigikohtu halduskolleegiumi 2008. aasta lahendites.

1. Avalikkuse osalemine planeerimismenetluses

Planeeringute koostamise avalikkus on planeerimismenetluse keskseid põhimõtteid, mille eesmärgiks on integreerida planeeringulahendusse võimalikult paljude ühiskonnaliikmete vajadusi ja huve arvestavad tingimused jätkusuutliku ruumilise arengu kujundamiseks. Planeerimismenetluses kaasatavad isikud jagunevad kahte gruppi: esmalt isikud, kelle õigusi ja huve algatatud planeering võib mõjutada, teiseks ülejäänud avalikkus.

Kolleegiumi praktikas on rõhutatud, et seaduses sätestatud nõudeid isikute haldusmenetlusesse kaasamiseks tuleb mõista miinimumnõuetena. Juhul kui haldusorganil on võimalik ette näha, et seadusega ettenähtud teavitamiskord ei taga huvitatud isikute informeeritust, tuleks teavitamiseks kasutada mõistlike kulutuste piires

lisavahendeid.² 2008. aasta praktikas toonitas kolleegium, et seaduses sätestatust intensiivsemalt tuleb teavitada isikuid, kelle huve planeeringu algatamine puudutab. Sellised isikud tuleb kaasata planeerimismenetlusse võimalikult varakult, et oleks tagatud nende huvide arvestamine juba planeeringu projekti koostamisel.³

Huvitatud isiku õigel ajal kaasamata jätmine on menetlusviga, mille mõju lõplikule otsusele ei saa välistada.⁴ Planeerimisotsuste ulatusliku diskretsioonilisuse tõttu võib iga menetluses osaleva isiku seisukoht lõplikku otsust kujundada. Kui puudutatud isiku kaasamata jätmine avastatakse planeerimismenetluse käigus, on võimalik juba tehtud menetlustoiminguid korrata. Kui rikkumine avastatakse aga alles pärast planeeringu kehtestamist, toob see kaasa kehtestamise otsuse õigusvastasuse ning otsuse vaidlustamise puhul ka tühistamise.

Nõue, et haldusorgan teeks kõik võimaliku isikute planeerimismenetlusse kaasamiseks, kehtib ka üldsuse ehk asjast otseselt mõjutamata isikute puhul. Planeerimisseadus paneb haldusorganile kohustuse korraldada detailplaneeringu avalik väljapanek valla keskkuses ning vastavas asulas või linna keskkuses ja vastavas linnaosas (vt PlanS § 18 lg 2). Kahes kohas avaliku väljapaneku korraldamine ei ole mitte põhjendamatu topelttöö, vaid meede, mis tagab võimalikult paljude isikute kaasatuse planeerimismenetlusse. Kuna planeeringuala lähiümbruse elanike huvitatust planeeringust saab eeldada, tuleb avalik väljapanek korraldada just selles asulas, kus planeeritav maaüksus paikneb.⁵

Avaliku väljapaneku nõuete järgimata jätmisel on üldjuhul sama tõsised tagajärjed kui puudutud isikute kaasamata jätmisel. Avaliku väljapaneku käigus ei toimu mitte üksnes avalikkuse informeerimine planeeringust, vaid ka avalikkuse kaasamine planeeringu väljatöötamisse. Avalikku väljapanekut ei saa käsitada juba valminud planeeringulahenduse tutvustamisena avalikkusele. Väljapanekul esitletakse üksnes esialgset planeeringuprojekti, lõplik planeering valmib alles koostöös avalikkusega. Ei saa välistada võimalust, et avalikkuse nõuetekohase kaa-

samise korral esitatakse planeerimismenetluse käigus seisukohti, mis lõplikku planeeringulahendust muudaks.⁶

Planeeringu avaliku väljapaneku ajal on igal isikul õigus esitada ettepanekuid ja vastuväiteid (PlanS § 20 lg 1). Kahe nädala jooksul pärast planeeringu avaliku väljapaneku lõppemist teatab planeeringu koostamist korraldav haldusorgan kirjalikke ettepanekuid või vastuväiteid esitanud isikule samas vormis oma seisukoha ettepaneku või vastuväite kohta (PlanS § 20 lg 2). Kolleegiumi varasemas praktikas on märgitud, et ettepanekute tegemise õiguse mõte seisneb eeskätt selles, et isikutel oleks võimalik kaitsta oma või avalikke huve, mis võivad olla vastuolus planeeringu algatajate eesmärkidega. Ettepanekule vastamine on osa ettepaneku tegija ja kohaliku omavalitsuse avalikust diskussioonist tulevase planeeringu üle. Vastus võimaldab arendada ettepaneku üle avalikku diskussiooni ajakirjanduses, isikute ühendustes, huvigruppides jne. Ettepanekut saab kaitsta planeeringu avaliku arutelu käigus.⁷ 2008. a praktikas lisis kolleegium, et ettepanekutele ja vastuväidetele kirjaliku vastuse esitamise nõue kindlustab neile piisava tähelepanu pööramise kohaliku omavalitsuse poolt ning aitab kaasa sisulise diskussiooni tekkimisele. Kirjalikele ettepanekutele ja vastuväidetele alles avaliku arutelu käigus ning suulises vormis vastuste andmine seda samal tasemel ei taga ega ole seega planeerimismenetluse eesmärkide täitmiseks piisav.⁸ Lisaks on kolleegium märkinud, et piisavaks ei saa pidada seda, kui isikute ettepanekutele või vastuväidetele vastab arendaja esindaja. Sellisel juhul ei ole tagatud, et kohalik omavalitsus kaalub piisava põhjalikkusega esitatud ettepanekuid või vastuväiteid. Samas eeldab diskretsiooniõiguse kasutamine planeeringu menetlemisel ja kehtestamisel seda, et kaalumisele võetakse kõik menetluses esitatud asjassepuutuvad väited ja seisukohad. Kui menetlusosaliste esitatud seisukohad jäetakse arvestamata, siis tuleb seda põhjendada.⁹

Ettepanekutele ja vastuväidetele vastamise nõude rikkumine toob vaidlustamise korral samuti enamasti kaasa planeeringu kehtestamise otsuse tühistamise. Vaid juhul,

² RKHKm 07.05.2003 nr 3-3-1-31-03, p 26.

³ RKHKm 23.03.2008 nr 3-3-1-12-08.

⁴ RKHKm 12.06.2008 nr 3-3-1-27-08, p 10.

⁵ RKHko 12.05.2008 nr 3-3-1-16-08, p 11.

⁶ RKHko 12.05.2008 nr 3-3-1-16-08, p 13.

⁷ RKHko 14.10.2003 nr 3-3-1-54-03, p 17.

⁸ RKHko 15.01.2009 nr 3-3-1-87-08, p 13.

⁹ RKHko 17.10.2007 nr 3-3-1-39-07, p 16-17.

kui kõiki esitatud ettepanekuid ja vastuväiteid on lõplikus planeeringulahenduses arvestatud, saab väita, et nendele vastamata jätmine ei võinud mõjutada asja otsustamist (vt haldusmenetluse seaduse § 58: “Haldusakti kehtetuks tunnistamist ei saa nõuda üksnes põhjusel, et haldusakti andmisel rikuti menetlusnõudeid [---], kui eelnimetatud rikkumised ei võinud mõjutada asja otsustamist.”). Tagantjärele ei saa aga välistada seda, et arvestamata jäetud ettepaneku või vastuväite nõuetekohane menetlemine oleks lõplikku planeeringulahendust mõjutanud.¹⁰

Vastuväitest loobumiseks näeb planeerimisseadus ette kirjaliku vormi (vt § 21 lg 6). Selle nõude eesmärgiks on vältida vaidlusi selle üle, kas vastuväite esitanud isik on planeerimismenetluse tulemina planeeringulahendusega nõustunud või mitte. Sarnane vaidlus tekkis planeerimismenetluses, kus isik oli esitanud nii ettepanekuid väljapakutud planeeringulahenduse täiustamiseks kui ka vastuväite, milles leidis, et kavandatav ehitis planeeringualale üleüldse ei sobi.¹¹ Planeeringut koostav kohalik omavalitsus nõustus tehtud ettepanekutega, lisas need planeeringulahendusse ning arvas, et sellega on isik planeeringuga nõustunud. Seetõttu jäeti vastuväide nõuetekohaselt menetlemata maavanema järelevalvemenetluse käigus, mis oleks hõlmanud vastuväite esitanud isiku ärakuulamist ning isiku ja kohaliku omavalitsuse vahelise kokkuleppe saavutamise püüdlusi.

Juhul kui vastavasisuliselt kirjalikku teadet pole esitatud, ei saa kohalik omavalitsus vastuväitest loobumist eeldada. Kui kohalik omavalitsus arvab, et isik on planeerimismenetluse käigus planeeringulahendusse tehtud muudatusi arvestades planeeringulahendusega nõustunud, oleks tal näiteks võimalik isikuga ühendust võtta ning tema seisukoht üle küsida.

Eeltoodu kokkuvõtteks saab märkida, et halduskolleegium on läbivalt rõhutanud huvitatud isikute ja üldsuse kaasamist puudutatavate menetlusnõuete järgimise olulisust planeerimismenetluses. Seega võib planeerimisotsustele olla võimalik laiendada kolleegiumi seisukohta olulise keskkonnamõjuga küsimuste otsustamise osas, mille kohaselt asja õigeks otsustamiseks on määrav tähtsus tehtavatel haldusmenetluse toimingutel. Kolleegium

märkis, et neis asjades ei ole enamasti võimalik veenvalt otsustada, et vaatamata puudustele haldusmenetluse toimingute tegemisel on haldusakt sisuliselt õiguspärane. Võimalik on üksnes eeldada vastuvõetud otsuse õiguspärasust, kui otsustamisele on eelnenud seaduses ettenähtud korras toimunud ja haldusmenetluse põhimõtetele vastav haldusmenetlus.¹²

2. Planeeringute keskkonnamõju

Planeeringute keskkonnamõju strateegilisel hindamisel tuleb selgitada, kirjeldada ning hinnata planeeringu elluviimisega kaasnevat olulist keskkonnamõju ja peamisi alternatiivseid meetmeid, tegevusi ja ülesandeid, arvestades planeeringu eesmärke ja käsitletavat territooriumi (keskkonnamõju hindamise ja keskkonnajuh-timissüsteemi seaduse § 40 lg 2). 2008. aasta praktikas selgitas kolleegium, milliseid alternatiivseid tegevus-variante saab analüüsida detailplaneeringu keskkonnamõju strateegilisel hindamisel. Kolleegium leidis, et juhul, kui detailplaneeringuga reguleeritakse eraõiguslikule isikule kuuluva maa kasutamist, ei ole detailplaneeringu keskkonnamõju strateegilisel hindamisel ja planeerimisdiskretsiooni teostamisel nõutav kaaluda alternatiivseid asukohti kavandatava tegevuse tegemiseks väljaspool planeeritavat ala.¹³ Detailplaneeringu menetlemisel võiks sellisel juhul alternatiividena kaaluda seda, milline tegevus planeeritaval alal on võimalik, milline on planeerimismenetluse põhimõteteid ning eesmärke silmas pidades sobivaim viis kavandatava tegevuse elluviimiseks ning kuidas paigutada kavandatavaid objekte planeeringuala sees.

Lähiaastatel on kindlasti aktuaalsust kogumas probleemid, mis seostuvad planeeringute mõjuga Natura 2000 võrgustiku aladele. Möödunud aastal jõudis Riigikohtu halduskolleegiumi kätte esimene selleteemaline haldusasi. Tegemist oli juhtumiga, kus osa maastiku-kaitsealal paiknevast planeeringualast määrati pärast planeeringu algatamist ning keskkonnamõju strateegilist hindamist, kuid enne planeeringu kehtestamist, Natura 2000 võrgustiku eelvalikualaks. Seetõttu ei uuritud keskkonnamõju strateegilisel hindamisel seda, kuidas mõjutab

¹⁰ RKHKo 15.01.2009 nr 3-3-1-87-08, p 13.

¹¹ RKHKo 15.01.2009 nr 3-3-1-87-08, p 16.

¹² RKHKo 28.02.2007 nr 3-3-1-86-06, p 24.

¹³ RKHKo 15.01.2009 nr 3-3-1-87-08, p 21.

kavandatav tegevus (spordibaasi rajamine) eelvalikuala kaitse eesmärki.

Kolleegium asus seisukohale, et asjaolu, et detailplaneeringuala hõlmab osaliselt ka Natura 2000 eelvalikuala, ei välista planeeringukohast majandustegevust ja ehitamist. Juba enne kaitsealana määratletud Natura 2000 eelvalikuala õigusliku režiimi määrab eelkõige looduskaitse seadus koos vahetult kaitsealale kehtestatud normistiku. Kolleegium leidis, et viidatud õigusaktid tagavad eelvalikuala piisava ja Euroopa Liidu õigusele vastava kaitse, mistõttu puudub vajadus Euroopa Liidu õiguse ning Euroopa Kohtu lahendite otsekohaldamiseks.¹⁴

Kolleegiumi seisukoha põhjendus jääb mõnevõrra napiks. Osaliselt detailplaneeringuga hõlmatud ala kaasati Natura 2000 võrgustikku eesmärgiga kaitsta seal paiknevaid Euroopa Ühenduse tähtsusega konkreetselt määratletud elupaigatüüpe ja liikide elupaiku,¹⁵ Natura 2000 võrgustiku toimimist sätestava Euroopa Ühenduste Nõukogu direktiivi kohaselt mõistetakse Natura 2000 võrgustikku kuuluva erikaitsealana ühenduse tähtsusega ala, kus kohaldatakse vajalikke kaitsemeetmeid, et säilitada või taastada nende looduslike elupaikade ja/või liikide populatsioonide soodsat kaitsestaatust, mille jaoks ala on määratud.¹⁶ Eesti oli aga sama ala kaitse alla võtnud maastikukaitsealana, mille kaitsmise eesmärgiks on maastiku säilitamine, kaitsmine, uurimine, tutvustamine ja kasutamise reguleerimine (looduskaitse seaduse § 28 lg 1). Kuna kaitse eesmärgid on erinevad, ei saa välistada võimalust, et maastikukaitseala kaitse-eeskiri tulevasel erikaitsealal kaitstavate looduslike elupaikade säilimist ei taga.

Euroopa Kohtu praktika kohaselt tuleb liikmesriikidel tagada Natura 2000 võrgustiku eelvalikualade keskkonnaseisundi säilimine ajani, mil nad lõplikult Natura 2000 võrgustikku arvatakse ning neile laieneb vastav kaitse režiim. Sellise kaitse eesmärgiks on tagada, et vaatlusaluse ala uuel hindamisel Euroopa Komisjoni loetelusse kandmise ajal, lähtudes samadest kriteeriumidest, mille

alusel liikmesriik kinnitas ala eelvalikualaks, oleksid hinnatavad keskkonnaomadused jäänud olulises osas samaks.¹⁷ Seega ei ole tegemist absoluutse keeluga igasuguse tegevuse suhtes, keelatud on üksnes tegevused, mis avaldavad ala keskkonnaomadustele olulist mõju.

Kas kavandatav tegevus võimaldab eelvalikualal looduslike elupaikade keskkonnatingimustel säilida, oleks tulnud välja selgitada keskkonnamõju strateegilise hindamise käigus. Kuna keskkonnamõju strateegiline hindamine tehti enne ala Natura 2000 võrgustiku eelvalikualana määratlemist, siis keskkonnamõju hindamise aruanne seda teemat ei puudutanud. Seega polnud planeeringu kehtestamise ajal tegelikult teada, kas planeeringuga kavandatavad ehitised kahjustavad liigselt eelvalikuala keskkonnatingimusi või mitte. Eeltoodust tulenevalt võis esineda diskretsiooniviga – haldusorgan ei olnud kogunud piisavalt teavet õiguspärase kaalutusotsuse tegemiseks. Kui keskkonnamõju strateegilise hindamise käigus oleks selgunud, et detailplaneeringuga kavandatav tegevus võib eelvalikuala Euroopa Kohtu välja töötatud kriteeriumite mõistes liigselt kahjustada, kuid Eesti seadused ning maastikukaitseala kaitse-eeskiri seda tegevust ei keela, oleks esinenud alus Euroopa Liidu õiguse otsekohaldamiseks.

3. Planeeringu kooskõla liigilt üldisema planeeringuga

Planeeringute liigid (ülერიigiline planeering, maakonna-planeering, üldplaneering ja detailplaneering) moodustavad hierarhia, kus väiksemat piirkonda hõlmav planeering koostatakse üldjuhul suuremat piirkonda hõlmava planeeringuga kehtestatud arendustingimuste alusel. Iga üldisema astme planeering on aluseks detailsema astme planeeringu ülesannete seadmisele ning koostamisele.¹⁸ Seejuures võib aga nii üldplaneeringus kui ka detailplaneeringus sisalduda sellest kõrgema astme planeeringu muutmise ettepanek.¹⁹

Halduskolleegium on oma varasemas praktikas rõhu-

¹⁴ RKHKo 25.09.2008 nr 3-3-1-15-08, p 19.

¹⁵ Vt Vabariigi Valitsuse 5. augusti 2004. a korraldus nr 615-k "Euroopa Komisjonile esitatav Natura 2000 võrgustiku alade nimekiri", RTL 2004, 111, 1758, lisa 1, p 2, alap 140.

¹⁶ Vt Nõukogu direktiiv 92/43/EMÜ, 21. mai 1992, looduslike elupaikade ning loodusliku loomastiku ja taimestiku kaitse kohta, ELT L 206, 22.07.1992, lk 0007–0050, art 1 p "I".

¹⁷ Vt Euroopa Kohtu otsus 05.03.2005, C-117/03, *Dragaggi e.a.*, p 7; Euroopa Kohtu otsus 18.11.2006, C-244/05, *Bund Naturschutz in Bayern e.a.*, p 16.

¹⁸ Vt PlanS § 6 lg 2 p 6, § 7 lg 4, § 8 lg 7.

¹⁹ Vt PlanS § 8 lg 4, § 9 lg 7.

tanud põhimõtet, mille kohaselt detailplaneering koostatakse üldjuhul selleks, et saavutada üldplaneeringuga kavandatu elluviimine. Üldplaneeringul on maakasutus- ja ehitustingimuste kindlaksmääramisel oluline roll, kuna see on investeringut ja ehitust ettevalmistava detailplaneeringu aluseks ning vaatab linna või valla arengut tervikuna. Kuivõrd detailplaneeringu koostamisel vaadeldakse vaid väikest osa üldplaneeringuga hõlmatud alast, ei ole selle menetlemisel võimalik samaväärselt arvesse võtta kogu linna või valla territooriumil valitsevat olukorda. Seetõttu peaks detailplaneeringuga üldplaneeringu muutmine jääma erandlikuks võimaluseks, mis tagab paindlikuma reageerimisvõimaluse muutuvatele oludele ja vajadustele.²⁰

Kolleegiumi värskemas praktikas analüüsiti sama teemat haldusasjas, kus arendaja soovis detailplaneeringuga üldplaneeringut muutes rajada betoonelementide tootmise tehase üldplaneeringu alusel põllumajanduslikuks kasutamiseks ettenähtud maa-alale väikese küla vahetusse naabrusesse. Kohalik omavalitsus kehtestas üldplaneeringut muutva detailplaneeringu, põhjendama seejuures üldplaneeringu muutmise vajalikkust. Kolleegium asus seisukohale, et selle üldjuhul erandlikuks olukorraks ettenähtud võimaluse kasutamisel oleks kohalik omavalitsus pidanud põhjalikult kaaluma ning põhjendama üldplaneeringut muutva detailplaneeringulahenduse vajalikkust ning tootmishoone sobivust alale, mille kasutamine on üldplaneeringu alusel ette nähtud maatulunduse otstarbel. Vastuseks kohaliku omavalitsuse väitele, mille kohaselt pole võimalik eraõiguslikust isikust arendajale ette kirjutada, kuhu ja mida ta peaks ehitama, märkis kolleegium, et ka eraõiguslikust isikust maaomanik või arendaja peab maa kasutamist kavandades arvestama kehtestatud üldplaneeringuga ning sellega, et üldplaneeringut mõjuva põhjusega muuta ei saa.²¹

Seega on detailsema planeeringuga üldise planeeringu muutmisel äärmiselt oluline sisukate põhjenduste esitamine, mis annaksid tunnistust, et asja on õiguspäraselt kaalutud. Viidatud kaasuses oli kohalik omavalitsus üldplaneeringu kehtestamisel kogu valla territooriumi silmas pidades juba otsustanud, milline piirkond sobib

elamumaaks, milline tootmiskaaks, milline maatulunduskaaks jne. Sellega oli tehtud erinevat tüüpi ehitiste asukohavalik. Selle valiku muutmisel detailplaneeringuga oleks tulnud põhjalikult kaaluda, millised mõjud põhjused või üldplaneeringu vastuvõtmise ajaga võrreldes muutunud asjaolud tingivad sellise valiku ümbervaatamise vajaduse.

Seda, millises vormis üldise planeeringu muutmise ettepanek detailsemas planeeringus peaks olema esitatud, planeerimisseadus täpsemalt kindlaks ei määra. PlanS § 23 kohaselt teeb maavanem üldplaneeringut muutva detailplaneeringu üle enne selle kehtestamist järelevalvet, mille tulemusel annab nõusoleku üldise planeeringu muutmiseks. Seega peaksid esialgsed põhjendused üldplaneeringu muutmise vajaduse kohta olema välja toodud enne planeeringuprojekti maavanemale esitamist. Võimalik oleks selliste põhjenduste väljatoomine kas planeeringuprojektis või planeeringu vastuvõtmise otsuses.

Eelkirjeldatud probleemi ei ole halduskolleegiumi praktikas veel käsitletud, küll aga pöörati sellele põgusat tähelepanu ühe kolleegiumiliikme koostatud eriarvamuses, kus leiti: “Täiendavalt tuleks rõhutada, et planeerimisseaduse regulatsioon üldplaneeringu muutmise kohta detailplaneeringu alusel ei ole detailne ega käsitle sealhulgas kuigivõrd üksikasjaliselt vastavat menetlust ega sätesta täpset vastava muutmissettepaneku esitamise ja menetlemise korda. Üldplaneeringu muutmise ettepanek peab esmalt sisalduma detailplaneeringus ja see läbi käivitub järelevalvemenetlus. Nimetatud ettepaneku tegemine alles detailplaneeringu kehtestamise otsuses on vastuolus selle ettepaneku eesmärgiga ning planeerimismenetluse kehtiva regulatsiooni mõttega. See aga ei välista, et detailplaneeringu kehtestamise otsuses fikseeritakse üldplaneeringu muutmise. [---] Selline ettepanek formuleeritakse detailplaneeringu koostaja poolt ning peab sisalduma detailplaneeringus.”²²

Artikli autor nõustub põhimõtteliselt tsiteeritud lähene misega. Kahtlusi tekitab üksnes seisukoht, mille kohaselt üldplaneeringu muutmise üksnes fikseeritakse detailplaneeringu kehtestamise otsuses. PlanS § 4 lg 2

²⁰ RKHKo 18.10.2004 nr 3-3-1-37-04, p 14; RKHKo 19.04.2007 nr 3-3-1-12-07, p 10–11.

²¹ RKHKo 15.01.2009 nr 3-3-1-87-08, p 22.

²² RKHKo 19.05.2008 nr 3-3-1-61-07, kohtunik Indrek Koolmeistri eriarvamus, p 9.

kohaselt on planeerimise korraldamine valla või linna haldusterritooriumil kohaliku omavalitsuse pädevuses. Kohaliku omavalitsuse diskretsiooniruumi tagab õigussubjektsuse garantii raames põhiseaduse § 154. Seega on nii üldplaneeringu kui ka detailplaneeringu kehtestamine üksnes kohaliku omavalitsuse pädevuses, mistõttu ei saa maavanema nõusolekut üldplaneeringu muutmiseks pidada kohaliku omavalitsuse jaoks siduvaks otsuseks. Maavanem üksnes kontrollib muudatustepeaneku põhimõttelist lubatavust (õiguspärasust),²³ ei tee aga sisulist kaalumist. Kuna lõplikult kaalutakse erinevaid huve ja argumente planeeringu kehtestamise staadiumis, otsustatakse alles siis ka üldplaneeringu muutmise põhjuste mõjukuse üle. Seega tuleks detailplaneeringu kehtestamise otsuses tuua välja põhjalikud selgitused selle kohta, millised huvid ning asjaolud tingivad üldplaneeringu muutmise vajaduse ning millistel põhjustel kaaluvad need üles võimalikud huvid senise üldplaneeringu lahenduse säilitamiseks.

Kuidas toimub üldplaneeringu muutmine pärast üldplaneeringut muutva detailplaneeringu vastuvõtmist? PlanS § 24 lg 5 kohaselt kannab kohalik omavalitsus pärast maavanema nõusoleku saamist muudatused üldplaneeringusse ning kehtestab detailplaneeringu. Ülaltoodud arutelu silmas pidades ei saa tegevuste sellist järjekorda pidada päris loogiliseks. Kuna üldplaneeringut muutmaks haldusaktiks on planeeringu kehtestamise otsus, ei saa muudatusi üldplaneeringusse kanda enne selle akti andmist. Ka viidatud eriarvamuses leiti, et üldplaneeringut võib faktiliselt muuta pärast detailplaneeringu kehtestamist. Tähelepanu juhiti sellele, et planeerimisseadusest ei ilmne, millises korras kohalik omavalitsus üldplaneeringu muutmise kohustuse peab täitma ja kas üldplaneeringu muutmine sellisel juhul kujutab endast toimingut või on seotud haldusakti andmisega. Eriarvamuses märgiti, et eelduslikult peaks üldplaneeringu muutmine toimuma haldusakti andmise teel.²⁴

Artikli autori arvamuse kohaselt ei ole eraldi haldusakti andmine üldplaneeringusse muudatuse tegemiseks vajalik. Kaalutusotsus üldplaneeringu muutmiseks on

langetatud detailplaneeringu kehtestamisega, seega puuduks sellises aktis õigussuhteid reguleeriv tahteavaldus. Üldplaneeringusse muudatuste faktilist tegemist tuleks seetõttu käsitada toiminguna.

4. Kooskõlastused ja järelevalve

Kooskõlastuste andmine haldusmenetluses kujutab endast haldusesisest asjaajamist. Teise haldusorgani kooskõlastus ei ole iseseisev haldusakt ega too vahetult kaasa õigusi või kohustusi haldusevälistele isikutele.²⁵ Kolleegium selgitas kooskõlastuse mõju planeerimisdiskretsiooni teostamisele haldusasjas, kus isikud olid planeeringu vaidlustanud muu hulgas sellistest aspektidest, mille osas kooskõlastav haldusorgan – planeeringuala hõlmava kaitseala valitseja – oli andnud planeeringule heakskiidu. Kaebajad leidsid, et kehtestatud planeeringulahendus on vastuolus kaitseala kaitse-eeskirja ja looduskaitseadusega.

Kolleegium asus seisukohale, et kaitseala valitseja nõusolek piirab kohaliku omavalitsuse valikudiskretsiooni planeeringulahenduse osas. Kaitseala valitseja kasutab nõusoleku andmisel ulatuslikku kaalutusruumi, pidades seejuures silmas kaitseala eesmärke. Kolleegium leidis, et lahendatavas haldusasjas ei olnud tõendatud, et kaitseala valitseja oleks oma kaalutusõigust kasutanud väärtalt, mille tulemuseks oleks kaitseala eesmärkide kahjustamine. Eeltoodu alusel leidis kolleegium, et planeering kehtestati õiguspäraselt.²⁶

Vaieldamatult piirab kooskõlastaja seisukoht planeeringu kehtestaja kaalutusruumi oluliselt juhul, kui kooskõlastust ei anta. Planeerimisseadus küll ei sätesta, et kui teine haldusorgan keeldub kooskõlastust andmast, tuleks planeering igal juhul jätta kehtestamata, samas on aga tegemist oma valdkonnale spetsialiseerunud riigiasutuse seisukohaga, mida ümber lükata on kohalikul omavalitsusel praktikas keeruline. Lisaks võib sellega kaasneda märkimisväärne risk õigusvastase otsuse tegemiseks. Positiivse kooskõlastuse mõju otsustamiseks pädeva haldusorgani kaalutusruumile on aga oluliselt väiksem. Vastutus lõpliku haldusakti õiguspärasuse eest jääb

²³ Vt PlanS § 23 lg 3 p 1.

²⁴ RKKHo 19.05.2008 nr 3-3-1-61-07, kohtunik Indrek Koolmeistri eriarvamus, p 10.

²⁵ A. Aedma, E. Lopman, N. Parrest, I. Pilving, E. Vene. Haldusmenetluse käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2004, lk 144.

²⁶ RKKHo 25.09.2008 nr 3-3-1-15-08, p 18.

haldusakti andvale haldusorganile, mistõttu haldusorganil lasub endiselt uurimisprintsipiist tulenev kohustus selgitada välja kõik asjas tähtsust omada võivad asjaolud.²⁷ Isegi kui kaitseala valitseja on andnud positiivse kooskõlastuse, tuleb kohalikul omavalitsusel kaitseala mõjutavat planeeringut kehtestades kaaluda, kas kavandatava tegevuse elluviimist soosivad huvid on piisavalt olulised, et õigustada kaitseala võimalikku kahjustamist.

Seega oleks viidatud kohtulahendis olnud põhjendatud lisaks kooskõlastava organi tegevuse õiguspärasuse kontrollimisele analüüsida ka, kas planeeringu kehtestaja on oma kaalutusõigust õiguspäraselt teostanud. Ringkonnakohus asuski nimetatud asjas seisukohale, et planeeringu kehtestamisel on tehtud kaalutusviga – looduskaitseadusest tulenevatele eesmärkidele oli planeeringu kehtestamisel antud liiga väike kaal.²⁸

Kooskõlastusmenetlusest mõneti erinev on planeeringute järelevalvemenetlus, mille õiguslikku iseloomu kolleegium mõeldunud aastal analüüsis. Järelevalvemenetlus planeeringute üle toimub erinevalt Vabariigi Valitsuse seaduse §-s 85 sätestatud maavanema poolt kohalike omavalitsuste aktide üle tehtavast järelevalvemenetlusest enne planeeringut kehtestava haldusakti vastvõtmist. Detail- ja üldplaneeringute üle teeb järelevalvet maavanem. Detailplaneeringute puhul korraldab maavanem järelevalvemenetluse juhul, kui detailplaneeringuga soovitakse muuta kehtivat üldplaneeringut või kui selle menetlemisel on jäetud mõni vastuväide arvesse võtmata. Esimesel juhul otsustab maavanem seda, kas muudatusega nõustuda või mitte. Teisel juhul kuulab maavanem ära vastuväiteid esitanud isiku ning planeeringu koostamist korraldava haldusorgani ning kui pooled kokkulepet ei saavuta, esitab neile enda kirjaliku seisukoha.

Kolleegium selgitas järelevalvemenetluse õiguslikku iseloomu, lahendades vaidlust detailplaneeringu üle, mille maavanem oli heaks kiitnud, kuna leidis, et see on üldplaneeringuga kooskõlas. Kaebuse esitajad olid aga seisukohal, et detailplaneering on üldplaneeringuga vastuolus. Haldus- ja ringkonnakohus tuvastasidki vastuolu. Seega tekkis küsimus planeeringu kehtestamise

otsuse tühistamise võimalikkusest nimetatud motiivil olukorras, kus maavanem on asunud seisukohale, et detailplaneering on üldplaneeringuga kooskõlas. Kolleegium asus seisukohale, et planeerimismenetluses on maavanema ja kohaliku omavalitsuse õiguslik vahetõke eelkõige haldusesisene. Maavanema järelevalve käigus antav seisukoht on menetlustoiming, millel ei ole iseseisvat regulatiivset tähendust. Planeeringu kehtestamise otsuse tühistamisel kaotab maavanema nõusolek tähenduse ka planeeringu kehtestamise otsuse andnud kohaliku omavalitsuse jaoks. Seejuures märkis kolleegium aga, et mõistlik oleks kaasata maavanem kohtumenetluse halduskohtumenetluse seadustiku § 14 lg 3 p 2 alusel oma seisukoha selgitamiseks ja kaitsmiseks.²⁹

Eeltoodust lähtuvalt leidis kolleegium, et maavanema järelevalvemenetluse käigus võetud seisukoht on oma õiguslikult iseloomult sarnane teiste haldusorganite kooskõlastustega. Seejuures on aga järelevalveorgani kooskõlastusest keelduval seisukohal siduv tähendus: PlanS § 24 lg-te 2 ja 3 kohaselt saab planeeringu kehtestada alles pärast selle heakskiitmist. Kui planeeringut menetlev kohalik omavalitsus ei nõustu järelevalvet tegeva maavanema seisukohaga, lahendab eriarvamused Siseministeerium (PlanS § 23 lg 5). Järelevalveorgani positiivne seisukoht aga planeeringu kehtestamiseks pädeva haldusorgani kaalutusruumi ning uurimiskohustust sarnaselt muude positiivsete kooskõlastustega ei kahanda.

Teoreetilise diskussiooni avatusest halduskolleegiumi eelviidatud otsuses võetud seisukohtade osas annab tunnistust ühe kolleegiumiliikme eriarvamus, milles leiti, et maavanema järelevalveotsust tuleks käsitada eelhaldusaktina.³⁰ Praegu kehtivate sätete raames tekitaks eriarvamus kirjeldatud lähenemine aga muu hulgas probleeme kaebemenetlusega. PlanS § 26 lg 1 kohaselt võib planeeringu kehtestamise otsuse vaidlustada igäiks, kes leiab selle olevat vastuolus seaduse või muu õigusaktiga. Maavanema järelevalve käigus tehtud otsusele populaarkaebuse esitamise võimalus aga ei laiene. Seega puuduks võimalus populaarkaebuse korras vaidlustada planeeringulahenduse neid aspekte, millele maavanem on

²⁷ A. Aedma, E. Lopman, N. Parrest, I. Pilving, E. Vene (viide 25), lk 146.

²⁸ TlnRko 04.10.2007 nr 3-05-43, p 27.

²⁹ RKHKo 19.05.2008 nr 3-3-1-61-07, p 24.

³⁰ RKHKo 19.05.2008 nr 3-3-1-61-07, kohtunik Indrek Koolmeistri eriarvamus, p 3.

oma heakskiidu andnud. Selline olukord õonestaks oluliselt PlanS § 26 lg-ga 1 tagatud igaihe kaebõiguse sisu.

Planeeringu õiguspäraseks kehtestamiseks ei piisa ainuüksi sellest, kui maavanem on planeeringule heakskiidu andnud, oluline on ka see, et enne heakskiidu andmist oleks toimunud nõuetekohane järelevalvemenetlus. Sarnane probleem ilmnes planeeringuvaidluses, kus maavanem oli detailplaneeringu heaks kiitnud, nõustudes selles tehtud ettepanekuga üldplaneeringu muutmiseks. Seejuures ei olnud maavanem aga menetlenud planeeringu avaliku väljapaneku käigus esitatud, kuid planeeringulahenduses arvesse võtmata jäetud vastuväiteid. Vastuväite esitanud isiku kaebust lahendades leidis halduskolleegium, et üldplaneeringu muutmise ettepaneku sisaldumine detailplaneeringus ning isiku esitatud vastuväite arvestamata jätmise planeeringu koostamisel on kaks erinevat järelevalve tegemise alust, mis mõlemad nõuavad vastavat menetlust. PlanS § 23 lg 3 p-s 5 ning lg-s 4 sätestatud vastuväidete lahendamise protseduuri näol on tegemist kohustusliku menetlusega, mille eesmärgiks on pooltevahelise vaidluse lahendamine. Maavanem saab planeeringule heakskiidu anda üksnes pärast vastuväidete osas kokkuleppe saavutamist või oma seisukoha esitamist (PlanS § 23 lg 6).³¹

92

♦ ♦ ♦ ♦ ♦

Halduskolleegiumi 2008. aasta praktika tõi selguse, milised on maavanema järelevalvemenetluse tegemata jätmise tagajärjed planeeringu kehtestamise otsuse vaidlustamise puhul. Veel 2006. ja 2007. aastal leiti nii halduskohtu kui ka ringkonnakohtu tasemel, et maavanema heakskiidu puudumine on formaalne menetlusviga, mis planeeringu sisulist õiguspärasust ei mõjuta.³² Riigikohustusse jõudnud planeeringuvaidluse puhul oli planeerimismenetluse käigus esitatud vastuväide, mida planeeringulahenduses ei arvestatud. Kohalik omavalitsus edastas planeeringu maavanemale järelevalve tegemiseks. Maavanem aga leidis, et vastuväide ei olnud esitatud tähtaegselt. Kohalik omavalitsus kehtestas planeeringu. Halduskohus tuvastas, et vastuväide esitati õigel ajal, kuid leidis, et kohalikul omavalitsusel tuli sellegipoolest planeering kehtestada, kuna kohalik omavalitsus ei saa teha maavanemale ettekirjutust järelevalvemenetluse

algatamiseks.³³ Riigikohtu halduskolleegium aga leidis, et juhul, kui maavanem järelevalve tegemisest keeldub, ent esinevad kohustusliku järelevalve alused, ei saa omaavalitsusorgan õiguspäraselt planeeringut kehtestada. Maavanema ja omaavalitsusorgani võimalikud erinevad seisukohad lahendab Siseministeerium Plans § 23 lg 5 järgi organitevaheliste vaidluste lahendamise korras.³⁴ Seega on kohustusliku järelevalvemenetluse läbimata jätmise planeerimismenetluse normide oluline rikkumine, millega kaasneb alati lõpliku otsuse õigusvastasus.³⁵

5. Planeerimisotsuse põhjendamine

Ulatusliku diskretsiooniruumiga planeerimisotsuste nõuetekohase põhjendamise olulisust on kolleegium oma praktikas korduvalt rõhutanud.³⁶ Sellest hoolimata põhjustab planeerimisotsuste põhjendamine jätkuvalt probleeme. Muu hulgas on probleemiks kaalutlusargumentide liigne üldsõnalisus. Kolleegium on oma varasemas praktikas märkinud, et kuigi HMS § 4 lg-st 2 ja §-st 6 ei tulene, et kaalutlusõiguse teostamisel peaks kavandatava tegevuse mõjutusi hindama igal juhul rahalises vääringus ja täpselt, ei või mõjutuste hindamine olla ka pelgalt oletuslik ja üldsõnaline. Eeldatavat positiivset mõju võivad kinnitada näiteks eksperdi hinnang, muud tõendid, haldusorgani tehtud majanduslik analüüs või senine praktiline kogemus. Samuti peab õige diskretsiooniotsuse tegemiseks olema võimalik selle mõju suurust vähemalt ligikaudu hinnata ja kirjeldada.³⁷

Sama seisukohta toonitas kolleegium planeerimisvaidluses, kus planeeringuala lähiümbruse elanikud olid kogunud allkirju planeeringulahenduse vastu, mis nägi ette tehase rajamise külapiirkonda. Kohalik omavalitsus leidis, et planeeringulahendus on avalikes huvides õigustatud, kuna tekitab piirkonda juurde töökohti. Halduskolleegium leidis, et planeerimisotsuse motiveerimisel ei saa piirduda sellise paljasõnalise argumentiga. Vaidlustatud detailplaneeringu keskkonnamõju strateegilise hindamise aruandes oli välja toodud planeeringulahenduse

³³ TlnHKo 31.01.2007 nr 3-05-578, p 10.1.

³⁴ RKHKo 22.09.2008 nr 3-3-1-30-08, p 16.

³⁵ Vt ka RKHKo 15.01.2009 nr 3-3-1-87-08, p 16.

³⁶ Vt nt RKHKo 10.10.2002 nr 3-3-1-42-02, 14.10.2003 nr 3-3-1-54-03, 17.10.2007 nr 3-3-1-39-07.

³⁷ RKHKo 14.10.2003 nr 3-3-1-54-03, p 26.

³¹ RKHKo 15.01.2009 nr 3-3-1-87-08, p 16.

³² L. Kanger. Maavanema järelevalve halduse üksikaktide ja nende koostamise seaduspärasuse üle. Kohtupraktika analüüs. Tartu 2009. Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/800/Analysys%20-%20MaavanemaJV%20%28L_Kanger%29.pdf (02.02.2009), lk 23.

negatiivsed tagajärjed – muu hulgas õhu ja vee saaste-ohu suurenemine, liikluskoormuse suurenemine ning harjumuspärase külamiljöö muutumine. Arvestades kohalike elanike vastuseisu planeeringulahendusele, oleks kohalik omavalitsus pidanud planeeringulahenduse kehtestamisega kaasnevad positiivsed mõjud eriti selgelt välja tooma ning põhjalikult analüüsima nende kaalu võrreldes kohalike elanike huviga senise elukeskkonna säilimiseks.³⁸

6. Planeeringu vaidlustamine

Planeeringu kehtestamise otsuse vaidlustamise õigus on lisaks isikutele, kelle õigusi planeering rikub, igapähe, kes leiab selle olevat vastuolus seaduse või muu õigusaktiga (PlanS § 26 lg 1). Viidatud igapäheõiguse piire täpsustas halduskolleegium planeeringuvaidluses, kus planeeringu kehtestamise otsuse olid selle õigusaktidega vastuolus olemise põhjusel vaidlustanud planeeringu kehtestanud kohaliku omavalitsuse volikogu liikmed. Kolleegium leidis, et olukorda, kus volikogu liige pöördub volikogu otsusega mittenõustumisel kohtusse, ei saa pidada õigeks ka juhul, kui seadus näeb ette võimaluse esitada populaarkaebus. Kohaliku omavalitsuse volikogu liige ei ole igapähe PlanS § 26 lg 1 tähenduses. Ta on asja otsustanud organi liige, kes on seega üks asja otsustajatest. Volikogu liikmel on laiemad võimalused otsustusprotsessi sekumiseks kui üldsuse esindajatel, mistõttu ei ole talle populaarkaebuse esitamise võimaldamine kooskõlas planeerimiseseaduse eesmärkidega. Volikogu liige võib volikogu otsuse kohtus vaidlustada üksnes juhul, kui see rikub tema subjektiivseid õigusi.³⁹

Viidatud haldusasja oleks võinud lahendada ka keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioonist (Århusi konventsioon) juhindudes. Nimelt vaidlustasid kolm volikogu liiget planeeringu kehtestamise otsuse põhjusel, et selles polnud põhjendatud, miks jäeti arvestamata nende planeerimismenetluse käigus esitatud vastuväited. Seega ei olnud nende eesmärgiks üksnes avalike huvide kaitsmine populaarkaebusega, vaid eeskätt iseenda menetluslike õiguste kaitsmine. Århusi konventsiooni kohaselt tuleb haldus-

organil üldsuse osalemise tulemusel esitatud seisukohti asjakohaselt arvesse võtta. Kuidas saavad menetluses osalenud isikud kaitsta oma õigust esitatud seisukohtade asjakohaseks arvessevõtmiseks? Kaebeõiguse keskkonda mõjutavate otsuste vaidlustamiseks annab konventsioon asjast huvitatud üldsuse esindajatele, kellel on otsuse vaidlustamiseks põhjendatud huvi või kelle õigusi on rikutud (art 9). Asjast huvitatud üldsuseks on konventsiooni kohaselt isikud, keda mõjutab või tõenäoliselt mõjutab otsuste tegemine või kes on huvitatud keskkonnaasjade otsustamisest.

Küsimust, kas isikut, keda planeering isiklikult ei mõjuta, kuid kes on esitanud planeerimismenetluses oma seisukohti, saab käsitada asjast huvitatud üldsusena, kes saaks menetlusnõuete rikkumise korral kohtusse pöörduda, on selgitatud ÜRO keskkonnakomisjoni koostatud Århusi konventsiooni rakendusjuhistes. Nimetatud dokumendi kohaselt on iseenesest tegemist küsimusega, mis tuleb igal liikmesriigil ise otsustada. Samas leitakse, et konventsiooni mõttega oleks kõige paremini kooskõlas selline tõlgendus, kus iga isik, kes osaleb otsustusmenetluses, omandaks asjast huvitatud üldsuse positsiooni ning õiguse vaidlustada kohtus menetluslike rikkumisi. Selliste menetluslike rikkumiste alla loetakse kuuluvaks ka n-ö segaküsimused, sealhulgas menetluse käigus esitatud seisukohtade nõuetekohaselt arvesse võtmata jätmine.⁴⁰

Kui lähtuda eeltoodud tõlgendusest, siis ei tuleks analüüsida volikogu liikmetest kaebajate kaebeõiguse olemasolu mitte PlanS § 26 kohaselt, vaid nende isiklike menetluslike õiguste rikkumise alusel Århusi konventsiooni art 9 järgi. Seega oleks halduskolleegium võinud lahendada küsimuse, kas vallavolikogu liikmetel on õigus osaleda planeerimismenetluses ning kas nad omandavad osaledes asjast huvitatud üldsuse positsiooni. Artikli autori hinnangul oleks asja lõpplahendus olnud siiski ka sel juhul sama kui halduskolleegiumi otsuses. Vallavolikogu liikmete jaoks, kes planeeringust isiklikult puudutatud ei ole, on otsustusprotsessis osalemiseks ette nähtud teistsugused võimalused kui üldsuse esindajate võimalus osaleda avatud menetluses. Århusi konventsiooni eesmärgiks ei ole kaitsta otsust langetava haldusorgani liikmete huvi. Seega ei oleks volikogu liikmetel kaebeõigust ka Århusi konventsiooni sätete alusel.

³⁸ RKHKo 15.01.2009 nr 3-3-1-87-08, p 19.

³⁹ RKHKm 22.12.2008 nr 3-3-1-74-08, p 12.

⁴⁰ The Århus Convention: an Implementation Guide. Arvutivõrgus: <http://www.unece.org/env/pp/acig.pdf> (02.02.2009), lk 128–129.

Anneli Soo

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi nõunik

Vahistamise küsimuse lahendamiseks tehtud määruse vaidlustamine

94

1. detsembri 2008. a määrusega¹ tunnustas Riigikohtu kriminaalkolleegium prokuratuuri õigust esitada määruskaebus ringkonnakohtu määruse peale, millega on tühistatud maakohtu vahistamismäärus ja vabastatud isik vahi alt. Nimetatud määrus ning sellele lisatud eriarvamus ajendasid käesoleva artikli autorit püstitama küsimuse, kas üldse ja kui jah, siis kellel peaks olema õigus vaidlustada vahistamise küsimuses tehtud määrust.

1. Vahistamise küsimuses tehtud määruse vaidlustamine kehtiva seaduse järgi

Kriminaalmenetluse seadustiku² (KrMS) § 136 kohaselt võib prokuratuur, vahistatu või tema kaitsja esitada määruskaebuse vahistamise või vahistamisest keeldumise peale kriminaalmenetluse seadustiku 15. peatükis sätestatud korras. Tsiteeritud sättest tuleneb mitu olulist

põhimõtet. Esiteks võib vahistamise ja vahistamisest keeldumise peale esitada kaebuse nii vahistatu ja tema kaitsja kui ka prokuratuur.³ Teiseks vaidlustatakse vahistamise või vahistamisest keeldumise määrus kriminaalmenetluse seadustiku 15. peatükis sätestatud järgides, mis tähendab ühtlasi seda, et kohaldub KrMS § 391. Kolmandaks, arvestades asjaolu, et KrMS § 385 punkti 16 kohaselt ei ole vaidlustatav kohtumenetluses kohtumenetluse poole taotluse lahendamise määrus, saab vaidlustada üksnes enne kohtu alla andmist vahistamise küsimuses tehtud määrust.

Kuna KrMS § 136 sätestab otsesõnu vahistamisküsimuse

¹ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 1. detsembri 2008. a määrus kriminaalasjas nr 3-1-1-64-08 – RT III 2008, 49, 340.

² RT I 2003, 27, 166; RT I 2008, 52, 288.

³ Seda loogikat järgib ka kriminaalmenetluse seadustik, nähes määruskaebuse esitamise õiguse ette kaitsjale ja vahistatule, mitte aga kaitsjale ja kahtlustatavale või süüdistatavale. Vaevast tuleb üldse ette olukordi, kus isik soovib enda vahistamisest keeldumist vaidlustada. Küll aga võib juhtuda, et prokuratuur ei pea vahistamist enam põhjendatuks, st vahepeal on ära langenud vahistamise alus(ed). Sellisel juhul võiks prokuratuur vahistamismääruse peale kaebuse esitada küll. Samas reguleerib selliseid situatsioone KrMS § 134 lõige 2, mille kohaselt vabastab eeluurimiskohtunik või prokuratuur vahistatu määrusega, kui vahistamise alus langeb ära enne süüdistusakti kohtusse saatmist KrMS § 226 lõikes 3 sätestatud korras. Seega üldjuhul vaidlustavad vahistamise määrust vahistatu ja tema kaitsja ning vahistamisest keeldumist prokuratuur.

lahendamiseks tehtud määruse vaidlustamise, ei ole vajadust arutleda selle üle, kellel on vahistamise ja vahistamisest keeldumise määruse vaidlustamise õigus. Seadusandja on andnud vaidlustamisõiguse nii vahistatule ja tema kaitsjale kui ka prokuratuurile, seega n-ö mõlemale poolele. Vahistamise küsimuses tehtud määrusena on käesolevas artiklis silmas peetud eelkõige eeluurimiskohtuniku tehtud määrust, st vahistamisküsimuses esimest korda tehtud määrust.⁴

Hoopis keerulisem on küsimus, kas KrMS § 136 näeb ette ka võimaluse vaidlustada ringkonnakohtu vahistamisküsimuses tehtud määrust. Teadupärast näeb KrMS § 387 vahistamise küsimuses tehtud esimese astme kohtu määruse vaidlustamisel ette tavapärasest erineva korra – määruskaebus esitatakse ringkonnakohtule vaidlustatava kohtumääruse teinud kohtu kaudu. Kui ringkonnakohus jätab määruskaebuse rahuldamata, on vaidlustamine lõppenud. KrMS § 391 kohaselt on määruskaebuse läbivaatamisel kõrgema astme kohtus tehtud kohtumäärus lõplik ja seda ei saa edasi kaevata. Kui aga ringkonnakohus eeluurimiskohtuniku tehtud määruse tühistab ja teeb vahistamisküsimuses vastupidise otsuse, tekib vaidlustamise võimaluse küsimus uuesti.

Kui lähtuda üksnes KrMS §-s 391 sätestatust, tuleb tõdeda, et ringkonnakohtu määrus on lõplik ja seda ei saa vaidlustada olenemata sellest, kas ringkonnakohus nõustus vahistamisküsimuses maakohtuga või ei nõustunud ja asus vastupidisele seisukohale. Kui aga arvestada KrMS §-s 136 sätestatuga, ei ole situatsiooni lahendus niivõrd ühene. Nimelt võib KrMS § 136 ja § 391 koostoides tõlgendades jõuda järeldusele, et ringkonnakohtu määrus on lõplik üksnes olukorras, kus ta on maakohtuga isiku vahistamises või tema vahistamisest keeldumises nõus olnud. Kui aga ringkonnakohus on maakohtu määruse tühistanud ja isiku vahistanud⁵ või maakohtu otsuse tühistanud ja isiku vahi alt vabastanud (st sisuliselt isiku vahistamisest keeldunud KrMS § 134 mõttes),⁶ on tegemist vastavalt esimest korda vahistamise või vahistamisest keeldumise määrusega, mida võib vaidlustada Riigikohtus. Sel viisil KrMS § 136 ja

§ 391 tõlgendamine ei ole küll ainuvõimalik lahendus, kuid praegu on see vähemalt Riigikohtus valitsev seisukoht. Nimelt on Riigikohus aktsepteerinud nii kaitsja⁷ õigust vaidlustada ringkonnakohtu määrust, millega on maakohtu vahistamisest keeldumise määrus tühistatud ja tema kaitsealune vahistatud,⁸ kui ka prokuratuuri õigust vaidlustada ringkonnakohtu määrust, millega on maakohtu vahistamismäärus tühistatud ja isik vahi alt vabastatud (tema vahistamisest keeldutud).⁹

Tuleb tunnistada, et KrMS § 136 ja § 391 koostoides tõlgendamine sellisel, et ka ringkonnakohtu vahistamisküsimuses tehtud määrus on osal juhtudel vaidlustatav, on enam kui küsitav. Seda eriti juhtudel, kui ringkonnakohtu määruse, millega on tühistatud maakohtu määrus ja vabastatud isik vahi alt, soovib vaidlustada prokuratuur.¹⁰ Kui leida, et KrMS § 136 sätestab kaebeõiguse üksnes eeluurimiskohtuniku määruse peale ning sellest tulenevalt on ringkonnakohtu määrus KrMS §-st 391 lähtudes lõplik ja selle peale ei saa edasi kaevata, tuleb asuda seisukohale, et ringkonnakohtu määrust ei saa

⁷ Vahistatu ise ei saa Riigikohtule KrMS § 344 lõikest 3 ja § 384 lõikest 2 lähtudes määruskaebust esitada.

⁸ Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 24. oktoobri 2005. a määrus kriminaalasjas nr 3-1-1-126-05 – RT III 2005, 36, 351 ja Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 11. detsembri 2006. a määrus kriminaalasjas nr 3-1-1-103-06 – RT III 2006, 47, 393.

⁹ Riigikohtu eespool viidatud 1. detsembri 2008. a määrus.

¹⁰ Riigikohtu 1. detsembri 2008. a määruse kriminaalasjas nr 3-1-1-64-08 juurde on Riigikohtu kohtunikud Eerik Kergandberg ja Priit Pikamäe lisanud järgmise eriarvamuse: „Püüdes süstemaatiliselt tõlgendada ühelt poolt KrMS §-s 136 ja teiselt poolt KrMS 15. peatükis, eriti aga §-s 391 sätestatut leiame, et prokuratuuril puudub õigus määruskaebe korras vaidlustada ringkonnakohtu seda määrust, millega on rahuldatud kahtlustatava või tema kaitsja määruskaebus eeluurimiskohtuniku vahistamismääruse peale ja kahtlustatav vahi alt vabastatud. Peame edasikaebeõiguse kui põhiõiguse olemust arvestades sisuliselt küsitavaks ka KrMS §-st 136 lähtuvat prokuratuuri õigust vaidlustada vahistamisest keeldumist, samuti vahistamise tähtaja pikendamisest keeldumist (oluline on siinjuures silmas pidada, et mitte mingi muu põhiõiguse riieks kohtu määrusega loa andmata jätmist kohtuniku poolt ei saa prokuratuur vaidlustada). Kuivõrd aga selline võimalus vahistamise puhul on seaduses otsesõnu sätestatud, siis peame siin õigeks kitsast tõlgendamist ja seega arusaama, et prokuratuur saab määruskaebe korras vaidlustada vaid esmakordselt vahistamise küsimuses tehtud määrust. Teadupärast, nii nagu märgitakse ka kriminaalkolleegiumi määruses nr 3-1-1-64-08, on kohtupraktikas vabadusõiguse kaitsmise huvides tõlgendatud KrMS §-s 391 sätestatut laiendavalt ja tunnistatud vahistatud isiku õigust vaidlustada seda ringkonnakohtu määrust, millega rahuldati prokuratuuri määruskaebus ja kohaldati vahistamist. Me ei näe aga mingit (põhi)õiguslikku või ka loogilist alust viidata siin kohtumenetluse poolele võrdsusele ja analoogia korras võimaldada ka prokuratuuri taotlusel tegeleda kohtutel kokku kolm korda vahistamise küsimusega.“

⁴ Vahistamisküsimuses teist korda tehtud määrus oleks selles kontekstis ringkonnakohtu tehtud määrus.

⁵ Kui maakohus on isiku vahistamisest keeldunud.

⁶ Kui maakohus on isiku vahistanud.

vaidlustada kaitsja ega ka prokuratuur. Kui aga tõlgendada KrMS § 136 laiendavalt¹¹ ja asuda seisukohale, et juhtudel, kus ringkonnakohus võtab vahistamisküsimuses vastu maakohtu seisukohale vastupidise otsuse, näeb KrMS § 136 ette maakohtu määruse vaidlustamise võimaluse, tuleb eelkõige lahendada küsimus, kas kaebeõigus peaks olema antud nii kaitsjale kui ka prokuratuurile. Teisisõnu tuleb otsustada, kas on põhjendatud, et prokuratuuril on kaitsjaga sarnaselt ringkonnakohtu määruse vaidlustamise õigus.

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrustest kriminaal-asjades nr 3-1-1-126-05 ja 3-1-1-103-06 jääb mulje, et Riigikohus aktsepteerib ringkonnakohtu vahistamise küsimuses tehtud määruse vaidlustamise õigust kaitseõiguse tagamiseks,¹² st situatsioonis, kus kaitsja vaidlustab ringkonnakohtu määruse, millega tühistati maakohtu määrus ja isik vahistati. Prokuratuuri õigusele vaidlustada ringkonnakohtu määrus ei ole kriminaal-asjades nr 3-1-1-126-05 ja 3-1-1-103-06 viidatud. Tõsi, mõlemas kriminaal-asjas oligi tegemist olukorraga, kus ringkonnakohtu määruse peale oli kaebuse esitanud kaitsja, mis-

¹¹ Ei tahaks kuidagi nõus olla nendega, kes väidavad, et ringkonnakohtu määruse vaidlustamise õiguse andmine kaitsjale ja prokuratuurile olukorras, kus ringkonnakohus otsustab vahistamisküsimuse maakohtu määrukses toodud seisukohale vastupidiselt, ei ole KrMS § 136 (ja § 391) laiendav tõlgendamine. KrMS § 136 sätestab sõnaselgelt, et määruskaebus esitatakse kriminaalmenetluse seadustiku 15. peatükis sätestatud korda järgides. Kriminaalmenetluse seadustiku 15. peatükis on § 391, mille kohaselt on kõrgema astme kohtu määrus lõplik ja seda ei saa vaidlustada. Järeldus, et ringkonnakohtu määrus on vaidlustatav olukordades, kus ringkonnakohus asub vahistamisküsimuses maakohtu määrukses toodust vastupidisele seisukohale, ongi KrMS § 136 (ja § 391) laiendav tõlgendamine.

¹² Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrukses kriminaal-asjas nr 3-1-1-126-06 on isiku kaitseõiguse kohta märgitud järgmist: „Nii tuleneb KrMS §-st 136 ja 15. peatükist, et juhul, kui ringkonnakohus jätab maa- või linnakohtu poolt vahistamisküsimuses tehtud määruse muutmata, on ringkonnakohtu määrus KrMS § 391 mõttes lõplik ega kuulu edasikaebamisele. Kui aga ringkonnakohus teeb maa- või linnakohtu poolt selles küsimuses tehtud lahendist vastupidise määruse, saab ka selle määruse peale esitada määruskaebuse. Selline erisus on ka põhjendatud, arvestades vahistamise kui kriminaalmenetluse tagamise vahendi äärmuslikku iseloomu ja selle vahendi kohaldamise kaasnema põhiõiguse (õigus vabadusele ja isikupuutumatusel) riive intensiivsust.“

Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrukses kriminaal-asjas nr 3-1-1-103-06 märgitakse isiku kaitseõiguse kohta järgmist: „Kolleegium peab isikute vabaduspõhiõiguse kaitsmise aspektist lähtuvalt kestvalt põhjendatuks Riigikohtu lahendis kriminaal-asjas nr 3-1-1-126-05 (RT III 2005, 36, 351) väljendatud seisukohta, mille kohaselt tuleb KrMS 15. peatükis ja KrMS §-s 136 sätestatud nende koostoimes tõlgendada selliselt, et ringkonnakohtu määrust, millega rahuldatakse prokuratuuri määruskaebus maakohtu vahistamata jätmise määruse peale, saab vahistatu ja tema kaitsja määruskaebe korras vaidlustada Riigikohtus.“

tõttu Riigikohtul ei olnud põhjust käsitleda prokuratuuri kaebeõigusesse puutuvat.

Kuna Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrustes kriminaal-asjades nr 3-1-1-126-05 ja 3-1-1-103-06 on laiendatud kaebeõigust põhjendatud isiku kaitseõiguse tagamisega situatsioonis, kus piiratakse tema õigust vabadusele ja isikupuutumatusel, jääb üle küsida, miks on Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 1. detsembri 2008. a määrusega kriminaal-asjas nr 3-1-1-64-08 aktsepteeritud ka prokuratuuri laiendatud kaebeõigust vahistamis-asjades. Prokuratuur rõhutas Riigikohtule esitatud määruskaebuses avalike huvide kaitsmise ja edaspidise õiglase kohtumenetluse tagamise vajadust ning kriminaalmenetluses kehtivat poolte võrdse kohtlemise printsiipi. Kas sellised argumendid õigustavad prokuratuurile ringkonnakohtu vahistamisküsimuses tehtud määruse peale kaebuse esitamise õiguse andmist? Rõhutagem, et 1. detsembri 2008. a määrusele lisatud eriarvamus esitavad Riigikohtu kohtunikud E. Kergandberg ja P. Pikamäe sedagi, et KrMS § 136 võimaldab prokuratuuril esitada kaebuse esimese astme kohtu vahistamisest keeldumise määruse peale.

Järgmise peatüki eesmärk ongi põgusalt arutleda selle üle, kellel peaks olema õigus vahistamisküsimuses tehtud määrusi vaidlustada. Loomulikult ei saa jätta küsimata seda, kas selline õigus peaks üldse kellelgi olema.

2. Kas vahistamise küsimuses tehtud määrus peaks olema vaidlustatav?

Nagu juba eelnevalt märgitud ja kõigile, kes oma töös kriminaalmenetlusega kokku puutuvad, on teada, võimaldab kehtiv kriminaalmenetluse seadustik nii prokuratuuril kui ka vahistatult ja tema kaitsjal vaidlustada esimese astme kohtu vahistamise küsimuses tehtud määruse. Ringkonnakohtu poolt kaebuse lahendamisel tehtud määruse saab kaitsja vaidlustada kriminaalmenetluse seadustiku 15. peatükis ja KrMS §-s 136 sätestatu laiendaval tõlgendamisel kaitseõiguse tagamise eesmärgil (Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrused kriminaal-asjades nr 3-1-1-126-05 ja 3-1-1-103-06). Prokuratuur seevastu võib ringkonnakohtu määruse vaidlustada kriminaalmenetluse seadustiku 15. peatükis ja

KrMS §-s 136 sätestatu laiendava tõlgenduse tulemusel ilma täiendava põhjenduse ja õigustuse (Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrus kriminaalasjas nr 3-1-1-64-08). Selline prokuratuuri sooviv Riigikohtu seisukoht on küsitav ja tekitanud vaidlusi isegi Riigikohtu kriminaalkolleegiumi siseselt, päädides kahe Riigikohtu kriminaalkolleegiumi kohtuniku eriarvamusega.

Euroopa inimõiguste konventsiooni (edaspidi konventsioon)¹³ artikli 5 lõige 3 sätestab kohustuse toimetada vahistatu viivitamata kohtuniku või mõne muu seadusjärgse õigusvõimuga ametiisiku ette. Sama artikli lõike 4 kohaselt on igapäev, kellelt on võetud vabadus vahistamise teel, õigus taotleda menetlust, millega kohus otsustaks kiires korras tema kinnipidamise seaduslikkuse ning korraldaks tema vabastamise, kui kinnipidamine osutub ebaseaduslikuks. Kui artikli neljandas lõikes toodud õiguse teostamine võib olla sõltuv vahistatu poolt avalduse esitamisest,¹⁴ ei tohi seda olla kolmandas lõikes sätestatud õigus – riik peab garanteerima, et vahistatu toimetatakse pädeva ametivõimu esindaja ette, olenevata sellest, kas vahistatu ise seda taotleb või mitte.¹⁵

Konventsiooni artikli 5 lõiked 3 ja 4 ei näe ette vahistatu õigust vaidlustada vahistamisotsustus kõrgema astme kohtus. Ka Euroopa Inimõiguste Kohus (edaspidi Kohus) on selgelt viidanud, et sellist õigust vahistatul ei ole.¹⁶ Riigil ei ole kohustust luua võimalus vaidlustada vahistamine teise astme kohtus. Kui aga selline õigus on siseriik-

likult kehtestatud, tuleb tagada põhilised menetluslikud garantiid.¹⁷ Niisiis, vahistatul ei pea olema siseriiklikult võimalik vaidlustada enda vahistamine kõrgema astme kohtus. Ammugi ei pea konventsiooni ja Kohtu praktika kohaselt esimese astme kohtu vahistamisküsimuses tehtud määruse vaidlustamise võimalust olema prokuratuuril. Kas aga midagi oleks valesti juhul, kui siseriiklik õigus näeb ette vahistatu võimaluse vahistamise vaidlustamiseks kõrgema astme kohtus, prokuratuuril aga võimalust vahistamisküsimuses tehtud otsust vaidlustada ei ole?¹⁸ Kas sellisel juhul võiks rääkida poolte võrdse kohtlemise printsiibi rikkumisest, nagu sellele viitas prokuratuur kriminaalasjas nr 3-1-1-64-08?

Poolte võrdsuse põhimõtet tunnistas Kohus esimest korda *Neumeister*'i asjas¹⁹ ning alates sellest ajast on see põhimõte olnud konventsiooni artikli 6 esimese lõike lahutamatuks osaks.²⁰ Tsiviilasjade kontekstis on Kohus defineerinud poolte võrdsuse põhimõtet sellisel, et mõlemale poolele tuleb anda mõistlik võimalus esitada oma seisukohti, sh tõendeid, sellistel tingimustel, mis ei ole oluliselt ebasoodsamad vastaspoolele antutest.²¹ Poolte võrdse kohtlemise printsiibi rakendamine kriminaalmenetluses on aga hoopiski keerulisem. Juba menetluse algstaadiumist alates on süüdistus ja kaitse erinevatel positsioonidel. Prokuratuur teenib kriminaalmenetluses ainult üldisi

¹³ RT II 1996, 11/12, 34.

¹⁴ Puhtal kujul on kriminaalmenetluse seadustikus selline õigus sätestatud §-s 137 vahistuse põhjendatuse kontrolli menetlusena ning selle menetluse algatab vahistatu või tema kaitsja taotluse esitamisega, v.a juhtudel, kui isik on olnud vahi all üle kuu kuu (KrMS § 137 lõige 4).

¹⁵ EIKo 26.10.1984, *McGoff vs. Roots*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=mcgoff&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

Kriminaalmenetluse seadustiku § 131 lõiked 1–3 näevad ette järgmise vahistamiskorra: vahistamisaotluse koostamisest teatab prokuratuur kahtlustatava või süüdistatava soovil kohe kaitsjale; kahtlustatava või süüdistatava, kelle kohta on koostatud vahistamisaotlus, toimetab uurimisasutus prokuratuuri korraldusel vahistamisaotluse läbivaatamiseks eeluurimiskohtuniku juurde; vahistamismääruse tegemiseks tutvub eeluurimiskohtunik kriminaaltoimikuga ja küsitleb vahistatavat vahistamisaotluse põhjendatuse selgitamiseks, kusjuures eeluurimiskohtuniku juurde kutsutakse prokurör ja vahistatava taotlusel kaitsja ning kuulatakse nende arvamust.

Ühendatud on artikli 5 kolmandas ja neljandas lõikes toodud nõuded – isik tuuakse kohtu ette ja ühtlasi kontrollitakse tema vahi alla võtmise õigustatust.

¹⁶ S. Trechsel. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press 2005, lk 489.

¹⁷ Nt EIKo 12.12.1991, *Toth vs. Austria*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=toth&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

EIKo 30.05.2002, *Lanz vs. Austria*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lanz&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

¹⁸ Kuna Eestis on KrMS § 136 kohaselt vahistamisküsimuses tehtud esimese astme kohtu määruse vaidlustamise õigus nii vahistatul ja tema kaitsjal kui ka prokuratuuril, tuleks selline lahendus Eestis kehtiva seaduse alusel kõne alla üksnes situatsioonis, kus soovitakse vaidlustada ringkonnakohtu vahistamisküsimuses tehtud määrust. Vahistatule ja tema kaitsjale on nimetatud määruse vaidlustamise võimalus antud Riigikohtu praktikaga isiku kaitseõiguse tagamiseks. Mis aga oleks, kui prokuratuuri puhul ei tõlgendataks KrMS § 136 ja kriminaalmenetluse seadustiku 15. peatükki laiendavalt ning prokuratuurile ei antaks võimalust ringkonnakohtu määrust vaidlustada?

¹⁹ EIKo 27.06.1968, *Neumeister vs. Austria*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=neumeister&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

²⁰ C. Ovey, R. White. *Jacobs and White: the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press 2002, lk 156.

²¹ EIKo 27.10.1993, *Dombo Beheer BV vs. Holland*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=dombo&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

huvisid, samal ajal kui kahtlustatav või süüdistatav läh-
tub enda huvidest. Prokuratuuri kasutuses on mitmed
sunnivahendid, näiteks vahistamine, jälitustoimingud,
läbiotsimine ja vara arestimine, mida kahtlustataval või
süüdistataval iseenesest mõista ei ole. Samas, juhul kui
kahtlustatav või süüdistatav on tööpoolest kuriteo toime
pannud, omab ta erinevalt prokuratuurist üksikasjalikku
teavet kuriteo asjaoludest. Tõendamiskoormis lasub pro-
kuratuuril, süüdistatav võib kohtumenetluses vaikida ja
jääda passiivseks. Seega saab poolte võrdsusest rääkida
ainult mõnede näitajate puhul.²²

Kriminaalasjades on Kohus defineerinud poolte võrdsuse
põhimõtet siiski sarnaselt tsiviilasjades kasutatavale kir-
jeldusele – mõlemale poolele tuleb anda mõistlik võima-
lus esitada oma seisukohti sellistel tingimustel, mis ei ole
ebasoodsamad vastaspoolele antutest.²³ Stefan Trechsel
juhhib tähelepanu sellele, et võrreldes võrdse kohtlemise
printsiibiga tsiviilasjades on Kohus kriminaalasjades
kehdiva võrdse kohtlemise printsiiibi definitsioonis esi-
tanud kaks erinevust – esiteks on puudu viide tõendite
esitamisele ja teiseks ei on nõutud, et tingimused ei tohi
olla ebasoodsamad teisele poolele antutest (tsiviilasjades
seevastu oluliselt ebasoodsamad). S. Trechsel leiab, et
selliseid erinevusi ei ole võimalik millegagi põhjendada,
tõendite esitamise viite puudumist ehk ainult sellega,
et kriminaalasjades võivad süüdistatav ja kaitsja otsus-
tada tõendeid üldse mitte esitada. Sõna *oluliselt* kaotust
ebasoodsamate tingimuste eest ei oska S. Trechsel aga
millegagi seletada, pakkudes, et Kohus pole sellele sõnale
mingit tähtsust omistanud, ning leides, et ei ole põhjen-
datud, et Kohtu lahendid võimaldavad tsiviilasjades pooli
ebavõrdselt kohelda, kriminaalasjades aga mitte.²⁴

Huvitav on märkida, et prokuröri puudumine võib
Kohtu silmis olla konventsiooni artikli 6 lõike 1 rik-
kumine, kuna kohus peab prokuröri puudumisel hak-
kama ise süüdistuse argumente esitama, kaotades niiviisi
erapooletuse.²⁵ Seega ei tähenda asjaolu, et kaitsjale ja

süüdistatavale on antud menetluse käigus privileege,
millest prokuratuur on omakorda ilma jäetud, seda,
et võimalik ei ole tuvastada isiku õiguste rikkumist.²⁶
Kokkuvõtteks tuleb märkida, et Kohus kaalub võrdse
kohtlemise printsiiibi rikkumist üksnes isiku kaitseõi-
guse tagatuse küsimusest lähtuvalt (mis on Kohtu ole-
must ja ülesandeid arvestades ka iseenesestmõistetav)
ning käsitleb võrdse kohtlemise põhimõtet eelkõige,
kuid mitte ainult kohtumenetluse kontekstis. Oluline
on märkida, et *Neumeister*'i otsuses leidis Kohus, et ausa
kohtumenetluse põhimõtted, eelkõige poolte võrdse
kohtlemise printsiiip konventsiooni artiklis 5 sätesta-
tud menetluse kohta ei kehti.²⁷ Hiljem on Kohus siiski
leidnud, et kinnipidamise seaduslikkuse otsustamiseks
tuleb korraldada istung, mille kohta kehtib poolte võrdse
kohtlemise printsiiip ja tagatud peavad olema vahistatu
kaitseõigused.²⁸ Seejuures tuleb prokuröri ja kaitsjale
tagada võimalus teada teise poole esitatud argumente ja
tõendeid ning anda nende kohta arvamusi.²⁹

Kuna Kohus ei käsitle selliseid rikkumisi, mille puhul
on ebasoodsasse positsiooni asetatud prokuratuur, või
kui, siis ainult juhtudel, kui sellega kaasneb ühtlasi ka
kahtlustatava või süüdistatava kaitseõiguste rikkumine,
on raske öelda, millistel juhtudel ja kas üldse on alust
rääkida poolte võrdse kohtlemise printsiiibi rikkumi-
sest prokuratuuri suhtes. Vaieldamatult on süüdistus ja
kaitse kriminaalmenetluses, eriti kohtueelses menetluses,
kus prokuratuur ei pea teatud hetkeni kahtlustatavale
ja tema kaitsjale esitama isegi kriminaalasja materjale,
nii ehk nii ebavõrdses situatsioonis. Märkimist väärib
ka see, mis on välja toodud Riigikohtu kriminaalkolle-
giumi määrusele kriminaalasjas nr 3-1-1-64-08 lisatud

²² S. Trechsel (viide 16), lk 98.

²⁷ EIKo 27.06.1968, *Neumeister vs. Austria*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=neumeister&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

²⁸ Nt EIKo 13.02.2001, *Garcia Alva vs. Saksamaa*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=garcia%20%7C%20alva&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

EIKo 30.05.2002, *Lanz vs. Austria*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lanz&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

²⁹ EIKo 13.02.2001, *Garcia Alva vs. Saksamaa*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=garcia%20%7C%20alva&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

²² S. Trechsel (viide 16), lk 96.

²³ EIKo 22.02.1996, *Bulut vs. Austria*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=bulut&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

²⁴ S. Trechsel (viide 16), lk 96–97.

²⁵ EIKo 25.06.1992, *Thorgeir Thorgeirson vs. Island*. Arvutivõrgus: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=thorgeir&sessionid=19230318&skin=hudoc-en> (14.02.2009).

eriarvamuses – seadusandja on prokuratuuri põhiõiguste riiveks loa andmise otsuse tegemisel üldjuhul kohelnudki ebavõrdselt, st prokuratuur ei saa vaidlustada ühtegi muud põhiõiguse riiveks kohtu määrusega loa andmata jätmist peale vahistamisest keeldumise. Käesoleva artikli autor ei näe põhjendust sellele, miks vahistamine peaks võrreldes teiste põhiõiguste riivetega olema erandlik. Midagi hullu ei oleks vähemalt võrdse kohtlemise printsiibist lähtudes juhtunud, kui prokuratuurile ei oleks kriminaalmenetluse seadustikuga vahistamisest keeldumise vaidlustamise õigust üldse antud. Siinkohal ei veena mind avalike huvide kaitsmise ja edaspidise õiglase kohtumenetluse tagamise vajaduse argument. Ka mitmed muud põhiõiguste riived on seotud avalike huvide kaitsmise ja edaspidise õiglase kohtumenetluse tagamise vajadusega, kuid nende puhul ei ole prokuratuurile kaebeõigust antud.³⁰ Seega võiks vahistamise küsimuses tehtud esimese astme kohtu määruse vaidlustamise õigus olla ainult vahistatul ja tema kaitsjal. Jagan seisukohta, et kehtiva seaduse kontekstis ei ole põhjendatud see, et prokuratuurile antakse kaebeõiguse ka vahistamise küsimuses tehtud ringkonnakohtu määruse peale, nagu seda on Riigikohus teinud kriminaalasjas nr 3-1-1-64-08.

Kokkuvõtteks leian, et andes vahistatule õiguse esitada kaebus esimese astme kohtu vahistamismääruse peale, on Eesti taganud isiku kaitseõigused enam, kui seda näeb ette Euroopa inimõiguste konventsioon. Konventsiooni järgi oleks piisanud sellest, kui Eestis kehtiks kohane vahistamismenetlus ning oleks võimalus teatud aja tagant püstitada vahistuse põhjendatuse küsimus. Küll aga ei ole kuidagi põhjendatud see, et KrMS § 136 näeb prokuratuuri jaoks ette võimaluse vaidlustada vahistamisest keeldumine. Kuna selline õigus aga seaduses otsesõnu on, tuleb prokuratuurile see ka loomulikult tagada, ükskõik kas see on siis põhjendatud või põhjendamatu. Küll aga ei saa käesoleva artikli autor kuidagi nõustuda Riigikohtu seisukohaga selles, et KrMS § 136 ja

kriminaalmenetluse seadustiku 15. peatükki on võimalik tõlgendada üksnes nii, et see annab nii kaitsjale kui ka prokuratuurile õiguse vaidlustada ringkonnakohtu määrus, milles ringkonnakohus asus vahistamise küsimuses võrreldes maakohtu määruses tooduga vastupidisele seisukohale. Selline tõlgendus on tõepoolest olemas, kuid seda tuleb igal juhul pidada laiendavaks tõlgendamiseks. Kui aga midagi laiendavalt tõlgendada, peab see teenima ka mingit eesmärki. Ringkonnakohtu määruse vaidlustamise õiguse andmine kaitsjale eesmärki ka teenib – kõne all on ikkagi isiku vabadus ja isiku puutumatus. Millisel eesmärgil peaks ringkonnakohtu määruse vaidlustamise õigus olema aga prokuratuuril, jääb artikli autorile arusaamatuks.

³⁰ KrMS § 385 punkt 6 sätestab: „Määruskaebust ei saa esitada menetlus-toiminguks loa andmise määruse peale, välja arvatud vahistamise ja vahistamisest keeldumise, vahistamise tähtaja pikendamise või sellest keeldumise, väljaandmisvahistamise, isiku raviasutusse sundpaigutamise, vara arestimise, posti- või telegraafisaadetise arestimise, ametist kõrvaldamise, ajutise lähenemiskeelu põhjendatuse kontrollimise ja alaealise kasvatusse eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamise või tema seal viibimise tähtaja pikendamise määrused.“

Liis Hallik

Riigikohtu tsiviilkolleegiumi nõunik

Abikaasade varasuhete probleemidest Riigikohtu praktikas

100

♦ ♦ ♦ ♦ ♦

1. Vaidlustest abikaasade varasuhete üle üldiselt

Kiire otsing Riigikohtu lahendite andmebaasis näitab, et viimasel paaril aastal on Riigikohtu tsiviilkolleegiumis lahendatud perekonnaasjade, sh abieluvarasuheteid puudutavate asjade arv hüppeliselt suurenenud. Kui 2004. aastani lahendas tsiviilkolleegium igal aastal alla kümne (mõnel aastal üksnes paar) perekonnaõigust puudutavat asja, siis alates 2005. aastast on perekonnaõiguse asja arv tõusnud aastas üle kümne, ulatudes 2005. ja 2007. aastal juba üle 20 ja 2008. aastal 19 tsiviilasjani. Arvestades lahendatud tsiviilasjade koguarvu, on perekonnaõiguse probleeme käsitlevaid lahendeid praegu-seks ajaks üle 10% kõigist tsiviilkolleegiumis lahendatud tsiviilasjadest.¹

Alljärgnev on ülevaade tsiviilkolleegiumi praktikast abikaasade varasuhete küsimustes. Eelkõige on käsitletud küsimusi, mis kerkisid esile 2008. aasta praktikas.

¹ Statistika kättesaadav: www.riigikohus.ee.

Problemaatika paremaks mõistmiseks on aga käsitletud ka tsiviilkolleegiumi varasemaid olulisi seisukohti.

Kuna enamik Eestis elavatest abielus isikutest ei ole sõlminud abieluvaralepingut,² siis on praktikas abikaasade varaliste vaidluste lahendamisel eriti suur tähtsus abikaasade varasuheteid käsitlevatel sätetel.

Abikaasade seadusjärgse varasuhtena kehtib Eestis 1. jaanuaril 1995. a jõustunud perekonnaseadusest³ tulenevalt ühis- ja lahusvararežiim, mille järgi tekib abikaasade vahel piiratud ulatuses varauhisus. Varauhisuse tekkimist abikaasade vahel on tänapäevastes vaba turumajanduse tingimustes eksisteerivate varaliste suhete dünaamikat arvestades peetud ebasobivaks seadusjärgseks

² 2000. aasta rahvaloenduse andmetel (hilisemad andmed puuduvad) oli Eestis toona abielus 521 956 indiviidi, s.o 260 978 abielu. Andmed kättesaadavad arvutivõrgus: <http://pub.stat.ee>. Sama aasta 1. jaanuari seisuga oli abieluvararegistris registreeritud 686 abieluvaralepingut (vrd 2007. aastal 3046 abieluvaralepingut). Andmed kättesaadavad arvutivõrgus: www.just.ee. Eeltoodud andmetest nähtuvalt kohaldub seadusjärgne varasuhe rohkem kui 250 000 abielule.

³ Perekonnaseadus. Vastu võetud 12.10.1994: RT I 1994, 75, 1326; viimati muudetud 08.03.2006: RT I 2006, 14, 111.

lahenduseks, sest see loob abikaasade vahel ülemäärase varalise seotuse ja varaliste suhete määratlematuse, takistades sellega õiguskäivet ja jättes samal ajal abikaasad ilma vajalikust elementaarsest kaitsest.⁴

Süüvimate arutellu, milline seadusjärgne varasuhe oleks Eesti ühiskonnas kõige sobilikum – kas selleks võiks olla varasuhe, mis baseerub põhiolemusel varaühisusel või varalahususel –, ilmneb Riigikohtu praktikast analüüsidest siiski tõsiasi, et abikaasade ühisomand, sh varaeseme kuulumine ühis- või lahusvara hulka, aga ka ühisomandi valdamine, kasutamine ja käsutamine, samuti ühisvara jagamine tekitavad tänapäevaseid keerulisi perekondlikke ja varalisi suhteid ning ühiskonnas toimuvaid arenguid arvestades kohtupraktikas hulganisti probleeme.⁵

2. Ühis- ja lahusvara kindlaksmääramisest

Esimese probleemina abikaasade varavaidluste lahendamisel tekib küsimus sellest, kas ühe või teise abikaasa omandatud ese kuulub abikaasadele ühiselt, st kuulub ühisvara hulka, või on tegemist ühe abikaasa lahusvaraga, mille valdamise, kasutamise ja käsutamise üle võib ainuomanikust abikaasa ainuiskuliselt otsustada ja mida ei tule ühisvara jagamisel abielu ajal omandatud vara hulka arvestada.

Perekonnaseaduse (PKS) § 14 lg 1 näeb abikaasade vara kindlaksmääramiseks ette lihtsa reegli, mille järgi abielu kestel abikaasade omandatud vara on abikaasade ühisvara ja abikaasa omandis enne abiellumist olnud vara ja vara, mille abikaasa on omandanud pärast abielusuhete lõppemist, on PKS § 15 lg 1 järgi abikaasa lahusvara. Lahusvaraks on samuti abielu kestel kinke või pärimise teel omandatud vara (PKS § 15 lg 1), isiklikud tarbeesemed (PKS § 15 lg 2), abikaasale tagas-

tatud või asendatud õigusvastaselt võõrandatud vara või selle vara eest makstav hüvitis (PKS § 141) ning kohustusliku kogumispensioni lepingust tulenevad varalised õigused (kogumispensionide seaduse⁶ § 45 lg 9). Eeltoodust tulenevalt sõltub vara kuuluvus ühelt poolt vara omandamise ajast, teisalt aga ka vara omandamise viisist või vara liigist.

Püüdes eeltoodu järgi kindlaks teha, milline vara kuulub abikaasade ühisvara hulka ja milline vara on abikaasade lahusvara, on ennekõike oluline selgitada, mida tähendab üldse vara perekonnaseaduse mõttes. Riigikohtus on hiljuti leidnud, et ka perekonnaõiguses tuleb vara mõiste määratlemisel lähtuda tsiviilõiguse üldisest vara legaaldefiniitsioonist, mis enne 1. juulist 2002 tulenes asjaõigusseaduse⁷ (AÕS) §-st 30 ja alates 1. juulist 2002 sisaldub tsiviilseadustiku üldosa seaduse⁸ (TsÜS) §-s 66. Sellest johtuvalt tuleb ka perekonnaseaduse mõttes käsitada varana eelkõige nii rahaliselt hinnatavaid õigusi kui ka kohustusi.⁹

Valdav osa abikaasade varalistest vaidlustest puudutab kinnis- ja vallasomandit kui varalist õigust, mille vara hulka arvamine ei ole praktikas probleeme tekitanud, sest vallas- ja kinnisasjad on varaliste väärtustena hästi hoomatavad. Küll on aga vajunud praktika kujundamisel selgitamist asjaolu, et lisaks kinnis- ja vallasomandile on perekonnaseaduse mõttes varaks ka muud õigused, sh äriühingu osad ja aktsiad¹⁰, rahvakapitaliobligatsioonid¹¹, elamuühistu või elamukooperatiivi osamaks (osamaksu tagasinõudeõigus),¹² võla tagasinõudeõigus,¹³

⁴ Vt perekonnaseaduse eelnõu seletuskiri. Lk 2, 10–11. Arvutivõrgus: www.riigikogu.ee.

⁵ Kuna perekonnaseaduse eelnõu esimesel lugemisel Riigikogus 12. septembril 2007 tekitas enim vastasseisu just abikaasade varasuhete, eelkõige aga seadusjärgse varasuhte sätestamine senisest oluliselt erinevalt, on artikli kirjutamise ajaks valminud ja Riigikogule teiseks lugemiseks esitatud perekonnaseaduse eelnõu uus redaktsioon, mille järgi jääb ka tulevikus seadusjärgseks varasuhteks ühis- ja lahusvarasuhetele lähedane varasuhe - varaühisus. Seega on ka perekonnaseaduse jõustumise järel endiselt aktuaalsed abikaasade ühisomandist tekkinud probleemid. Uus redaktsioon samuti kättesaadav arvutivõrgus: www.riigikogu.ee.

⁶ Kogumispensionide seadus. Vastu võetud 14.04.2004: RT I 2004, 37, 252; viimati muudetud 23.10.2008: RT I 2008, 48, 269.

⁷ Asjaõigusseadus. Vastu võetud 09.06.1993: RT I 1993, 39, 590; viimati muudetud 10.12.2008: RT I 2008, 59, 330.

⁸ Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Vastu võetud 27.03.2002: RT I 2002, 35, 216; viimati muudetud 10.12.2008: RT I 2008, 59, 330.

⁹ Vt Riigikohtu 10.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-2-2-08; samuti 21.03.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-07.

¹⁰ Vt Riigikohtu 27.10.2004 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-99-04; 08.10.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-65-08; 29.10.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-74-08 ja 19.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-99-08.

¹¹ Vt Riigikohtu 10.11.2004 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-126-04.

¹² Vt Riigikohtu 02.12.1996 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-101-96, kus nimetatatakse osamaksu tagasinõudeõigust, samas Riigikohtu 19.12.2001 otsuses tsiviilasjas nr 3-2-1-113-01 on märgitud, et osamaks ise kuulub abikaasade ühisvara hulka, sama kinnitab ka 08.04.2009 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-39-09.

¹³ Vt Riigikohtu 10.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-2-2-08.

aga ka kummagi abikaasa arvelduskontol olev raha¹⁴. Samuti kuulub ühisvara hulka abielu ajal korteriomandist saadud kasu, milleks on ka korteri väärtuse tõus kinnisvaraturu muutusi arvestades.¹⁵

Lisaks rahaliselt hinnatavatele õigustele on varaks ka rahaliselt hinnatavad kohustused. Siinkohal on aga Riigikohus leidnud, et mitte igasugused abielu ajal abikaasade võetud varalised kohustused ei kuulu seaduse mõjul abikaasade ühisvara hulka, vaid üksnes need kohustused, mille eest abikaasad vastutavad kas tehingust või seadusest, sh PKS § 20 lg-st 2 tulenevalt ühiselt.¹⁶ Põhimõtteliselt tähendab see, et nii omavahelistes suhetes kui ka suhetes kolmandate isikutega on seaduse alusel abikaasade ühiste kohustuste tekkimine piiratud.

Edasi on ühis- ja lahusvara kindlaksmääramisel oluline teha kindlaks vara omandamise aeg, st kas vara on omandatud abielusuhte ajal või mitte. Riigikohus on mitmetes lahendites viidanud asjaolule, et seadusest tulenevalt on PKS § 14 lg 1 järgi ühisomandi tekkimiseks eelkõige oluline just see, et vara omandati abielusuhte ajal, ning muudel asjaoludel üldjuhul tähtsust ei ole, sh asjaolul, kes kandis varasse kuuluva eseme soetamise kulud,¹⁷ kelle arvelduskontol või hoiusel hoiti raha,¹⁸ kes kanti kinnisasja omanikuna kinnistusraamatusse¹⁹ või osühingu osa omanikuna osanike nimekirja.²⁰ Abielu ajal omandatud eseme kuulumist ühisvara hulka ei muuda ka asjaolu, et üks abikaasa tegutseb füüsilisest isikust ettevõtjana.²¹ Samuti on Riigikohus märkinud, et abielu ajal raha kandmisel ükskõik kumma abikaasa pangakontole muutub see PKS § 14 lg 1 mõjul abikaasade ühisvaraks, sõltumata sellest, kes selle teeninud

või saanud on.²² Rahvakapitaliobligatsioonide puhul on Riigikohus pidanud aga vajalikuks täpsustada, et abikaasade ühisvara hulka saavad kuuluda üksnes need rahvakapitaliobligatsioonid, mis saadi abielus oldud aja eest, sõltumata sellest, millal need abikaasa arvele kanti.²³

Praktikas on vara omandamise aja ja seeläbi abikaasade ühis- ja lahusvara kindlaksmääramine osutunud mõnevõrra keeruliseks juhul, kui abikaasad otsustavad asja ostmise asemel selle liisida ja sõlmida asja omandamiseks liisingulepingu (kapitalirendilepingu), mille järgi üks abikaasa tasub liisingumakseid ja võib seda põhimõtteliselt teha nii abielusuhte ajal kui ka enne või pärast seda. Ka selles küsimuses leidis Riigikohus, et sõltumata sellest, millistest vahenditest asja omandamist finantseeriti ja kes maksis liisingumakseid, sõltub asja kuulumine ühisvara hulka selle omandamise hetkest; omandamise hetkeks tuleb aga lugeda viimase osamakse tegemise hetke.²⁴ Seega on liisingulepingu alusel omandatud asja kuulumise määramisel oluline üksnes omandamise moment.

Enim probleeme on praktikas ühis- ja lahusvara fikseerimisel tekitanud siiski omandireform, mis muutis keeruliseks vara omandamise hetke kindlaksmääramise, sest omandireformi käigus muutusid ehitised kui vallasajad kinnisasja olulisteks osadeks.

Praeguseks on Riigikohus omandireformi puudutavates küsimustes praktika valdavas osas välja kujundanud ja leidnud, et hoonete, sh terve elamu või selle mõttelise osa juurde maa erastamise korral tuleb varaeseme omandamise momendiks lugeda hoonete, sh elamu või selle mõttelise osa aluse maa või korteriomandi kinnistamise hetke. Sellest tulenevalt muutub ühe abikaasa lahusvara hulka kuulunud elamu või selle mõtteline osa kui vallasasi abielu ajal kinnistamise tagajärjel PKS § 14 lg 1 mõjul abikaasade ühisvaraks.²⁵ Sellest saab omakorda järeldada, et kui elamu või selle mõtteline osa kuulub abikaasade ühisvara hulka, kuid kinnistusraamatu kanne tehti pärast abielusuhte lõppemist ja omanikuna kanti

¹⁴ Vt Riigikohtu 07.03.2001 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-01; 07.06.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-46-06 ja 21.03.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-07.

¹⁵ Vt Riigikohtu 01.11.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-98-06.

¹⁶ Vt Riigikohtu 21.03.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-07.

¹⁷ Vt Riigikohtu 08.02.2000 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-9-00.

¹⁸ Vt Riigikohtu 07.03.2001 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-01 ja 21.03.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-07.

¹⁹ Vt Riigikohtu 11.04.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-164-05.

²⁰ Vt Riigikohtu 08.10.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-65-08.

²¹ Vt Riigikohtu 01.11.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-98-06 ja 21.03.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-07.

²² Vt Riigikohtu 07.06.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-46-06.

²³ Vt Riigikohtu 10.11.2004 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-126-04.

²⁴ Vt Riigikohtu 21.03.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-07.

²⁵ Vt Riigikohtu 17.02.2004 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-14-04 ja 03.10.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-77-07.

kinnistusraamatusse üks abikaasa, kuulub kinnistu lahusvarana sellele abikaasale, kes kanti kinnistusraamatusse kinnisasja omanikuna.²⁶

Korterit kui vallasasja korteriomandina kinnistamise puhul on Riigikohtu seisukoha järgi selle ühis- või lahusvara hulka määramisel samuti oluline kinnistamise hetk, st kas vallasasjast korteri baasil tekkinud korteriomand kinnistatakse abielusuhete ajal või mitte. Samas on Riigikohus teinud sellisel viisil korteriomandi omandamise aja kohta möönduse ja leidnud, et vara omandamise ajast tuleb olulisemaks pidada seda, et korteriomandi omanikuks on õigus saada isikul, kes on korteri kui vallasasja omanik ning arvestanud asjaolu, et korteriomandi kinnistamine ei nõua täiendavate rahaliste vahendite panustamist abielu ajal. Sellest tulenevalt asus Riigikohus seisukohale, et sõltumata sellest, et abikaasa lahusvara hulka kuulunud korterit kui vallasasja kinnistati korteriomandina abielusuhete ajal, on korteriomand selle abikaasa oma, kellele kuulus korter vallasasjana.²⁷ Sama seisukohta väljendas Riigikohus ka ühisvaraks olnud korteri kui vallasasja kinnistamise järel abieluliste suhete lõppemist, leides, et sõltumata sellest, et korteriomand kinnistati pärast abielusuhete lõppemist, on korteriomand abikaasade ühisvara, sest mõlemal abikaasal oli õigus korteriomand seada.²⁸ Seega tuleb korterit kui vallasasja kinnistamise korral määrata asja omandamise aeg kindlaks korterit kui vallasasja omandamise aja järgi.

Viimati on Riigikohus võtnud seisukoha ka elamuühistu või -kooperatiivi osamaksu baasil korteriomandi tekkimise kohta ning käsitanud seda analoogselt korterit kui vallasasja baasil korteriomandi tekkimisega. Riigikohus leidis, et elamuühistu või -kooperatiivi osamaksu ja liikmelisuse alusel korteriomandi kinnistamine abielu ajal ei muuda korteriomandit PKS § 14 lg 1 alusel abikaasade ühisvaraks, kui osamaks kuulus ühe abikaasa lahusvara hulka. Seega sõltub ka sel juhul korteriomandi kuulumine ühis- või lahusvara hulka asjaolust, millal omandati elamuühistu või -kooperatiivi osamaks.²⁹

Lisaks vara omandamise ajale on võib vara kuulumine ühisvara hulka välistada PKS § 15 lg 1 järgi ka vara omandamise alus, nt kinge. Perekonnaseaduse mõttest tulenevalt kuuluvad abielu ajal omandatu üldjuhul abikaasade ühisvara hulka, kui ei ole tõendatud vara kuulumine ühe abikaasa lahusvara hulka. Sellest tulenevat on ka Riigikohus asunud seisukohale, et kui kinkeleping ei ole tõendatud, tuleb vara lugeda abikaasade ühisvaraks. Muu hulgas viitas Riigikohus ka sellele, et enne 1. juulit 2002 pidi tsiviilkoodeksi³⁰ § 260 lg 1 järgi kinkeleping üle 50 krooni olema sõlmitud notariaalselt tõestatud vormis ning vormi järgimata jätmise tõi kaasa tehingu tühisuse.³¹

Eeltoodut kokku võttes saab järeldada, et ühis- ja lahusvara kindlaksmääramisel on Riigikohtu praktikas osutunud vajalikuks määratleda, et vara, sh ühisvara perekonnaseaduse mõttes tähendab nii varalisi õigusi kui ka kohustusi. Vara omandamise aeg on olulisim kriteerium ühis- ja lahusvara kindlaksmääramisel ja muud asjaolud seda üldjuhul ei mõjuta, kui just ei ole alust lugeda vara ühe abikaasa lahusvaraks.

3. Ühisvara valdamine, kasutamine ja käsutamine

Ühis- ja lahusvara kindlakstegemine on esmalt oluline seetõttu, et kui ese kuulub seadusest tulenevalt abikaasade ühisvara hulka, siis on selle valdamine, kasutamine ja käsutamine piiratud nii asjaõigusseaduses sisalduva ühise omandi kui ka perekonnaseaduses sätestatud ühisvara valdamise, kasutamise ja käsutamise regulatsiooniga.

Ühisomand on AÕS § 70 lg 4 järgi kahele või enamale isikule üheaegselt kindlaksmääramata osades ühises asjas kuuluv omand. Seega on abikaasad ühisvara hulka kuuluva eseme ühisomanikud, st nad mõlemad on eseme omanikud, ning neile mõlemale kuuluvad omandist tulenevad õigused nii omavahelises suhtes kui ka suhetes

²⁶ Seda seisukohta ei ole Riigikohus siiski otseselt kinnitanud.

²⁷ Vt Riigikohtu 11.04.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-164-05.

²⁸ Vt Riigikohtu 12.04.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-15-06.

²⁹ Vt Riigikohtu 08.04.2009 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-39-09.

³⁰ Eesti NSV tsiviilkoodeks. Vastu võetud 12.06.1964: ENSV ÜT 1964, 25, 115. Kinkelepingut puudutavad sätted tunnistatud kehtetuks Võlaõigusseaduse, tsiviilseadustiku üldosa seaduse ja rahvusvahelise eraõiguse seaduse rakendamise seadusega. Vastu võetud 05.06.2002; RT I 2002, 53, 336.

³¹ Vt Riigikohtu 17.03.2009 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-4-09 ja 08.04.2009 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-39-09.

kolmandate isikutega, kui ühisomand on kolmandatele isikutele nähtavaks tehtud. Ühisomand tekitab ühisomanike vahel tugeva seotuse ning eeldab ühisomandis oleva eseme valdamisel, kasutamisel ja käsutamisel hästi toimivat koostööd. Ühisomanikud valdavad, kasutavad ja käsutavad ühist asja AÕS § 70 lg 6, § 72 lg 1 ja § 74 järgi kokkuleppel. Ka PKS § 17 lg 1 järgi on abikaasadel võrdne õigus ühisvara vallata, kasutada ja käsutada. Põhimõtteliselt puudutab see kõiki varaesemeid – nii õigusi, vallas- kui ka kinnisasju –, mis abikaasade ühisvara hulka kuuluvad.

Abikaasade võrdset õigust on Riigikohus rõhutanud ka ühes varasemas lahendis, kus leidis, et enne ühisvara jagamist ei või kumbki abikaasadest keelata teisel abikaasal ühisvara kasutamist, sest mõlemal abikaasal on kuni ühisvara jagamiseni võrdne õigus ühisvara vallata, kasutada ja käsutada.³²

Ka hilisemates lahendites on Riigikohus rõhutanud, et mõlemal abikaasal on ühisomanikuna õigus teostada kõiki omaniku õigusi, sh kaasomandis oleva asja puhul teostada ühist ostueesõigust ja ühisvara hulka kuuluva osaühingu osa või aktsiaseltsi aktsia omanikuna teostada osaniku või aktsionäri õigusi. Kinnisasja kaasomanike ostueesõiguse kohta on Riigikohus märkinud, et ühist ostueesõigust omavad abikaasad ei pea tingimata esitama koos ostueesõiguse teostamise avaldust, samuti võivad mõlemad abikaasad ostueesõiguse teostamisest loobuda, kuid mõlemale ühisomanikule tuleb teatada kaasomandis oleva asja müümisest, mis tingis ostueesõiguse tekkimise, et neil oleks võimalus kaasomaniku õigusi teostada.³³ Osaühingu osa ühisvara hulka kuulumise korral võivad aga abikaasad teostada osaniku õigusi seadusest tulenevalt üldjuhul üksnes ühiselt ja abikaasad on osanikena võrdõiguslikud ning neil on võrdne õigus osaleda osanike koosolekul ja seal hääletada kas isiklikult või esindaja kaudu (kelleks võiks üldjuhul olla teine abikaasa); kui osaühingule ei ole aga teatatud, et osa kuulub osaniku ja tema abikaasa ühisvarasse, võib osaühing lugeda osanikuks üksnes seni ainuosanikuna tunnustatud isiku, kes võib ainuisikuliselt osaniku õigusi teostada, sh hääletada.³⁴

Eeltoodust nähtub, et abikaasad on ühisvara hulka kuuluvate esemete ühisomanikena võrdõiguslikud ja ühisomandi korral peavad ka kolmandad isikud abikaasade võrdse õigusliku positsiooniga arvestama niivõrd, kui võrd nad on abikaasade ühisomandist teadlikud.

Mis puudutab ühisomandis olevate esemete valdamist, kasutamist ja käsutamist abikaasade omavahelises suhtes, siis näeb PKS § 17 lg 2 ette, et abikaasad valdavad, kasutavad ja käsutavad ühisvara kokkuleppel ja kokkuleppe puudumisel on ühisvara hulka kuuluva eseme valdamise ja kasutamise korra kindlaksmääramiseks võimalik pöörduda kohtusse.

Aktsionäri õiguste teostamises kokkuleppimise kohta on Riigikohus andnud viite juba varem ja leidnud, et üldjuhul peaksid abikaasad kokku leppima, kumb teostab aktsionäri õigusi.³⁵ Kuigi eelnimetatud ostueesõiguse ja osaniku või aktsionäri õiguste teostamist käsitlevates lahendites ei ole Riigikohus otseselt märkinud, kuidas peavad abikaasad ühisvara valdamises ja kasutamises kokku leppima, võib eeltoodud lahenditest siiski järeldada, et kokkuleppe olemasolu tõendab see, kui üks abikaasa esindab teist abikaasat ühisvarasse kuuluva eseme suhtes õiguste teostamisel.

Nii õiguste kui ka vallas- ja kinnisasjade puhul peaksid abikaasad olema ise hooldad ja tegema kolmandatele isikutele nähtavaks asja või õiguse kuulumise abikaasade ühisvara hulka. Sellisel viisil on abikaasade kui ühisomanike võrdsed õigused tagatud kõige paremini. Nimetatud puudutab ka seda, et abikaasad saaksid ühiselt otsustada, kas ja millistel tingimustel nende ühisvara hulka kuuluvaid esemeid käsutada, s.o teha varaga tehinguid, eelkõige võõrandada.

Kui üks abikaasa teeb tehingu abikaasade ühisomandis oleva vallasasja võõrandamiseks, eeldatakse PKS § 17 lg 3 järgi teise abikaasa nõusolekut. Seega ei ole teise abikaasa nõusolekut tingimata tarvis ning kolmandal isikul on võimalik vallasasi ühelt abikaasalt heausksena omandada, kui ta ei tea ega peagi teadma, et vallasasi kuulub abikaasadele ühiselt.

Abikaasade ühisomandis oleva registrisse kantava vallasasja võõrandamiseks ja pantimiseks on aga vajalik

³² Vt Riigikohtu 23.10.1997 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-120-97.

³³ Vt Riigikohtu 25.09.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-61-08.

³⁴ Vt Riigikohtu 08.10.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-65-08; 29.10.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-74-08 ja 19.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-99-08.

³⁵ Vt Riigikohtu 27.10.2004 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-99-04.

teise abikaasa kirjalik nõusolek ja nõusoleku puudumisel on käsutustehing tühine hoolimata sellest, kas registrisse olid omanikuna kantud mõlemad abikaasad või üksnes üks neist. Seejuures võib abikaasa nõusolek sisalduda Riigikohtu varem väljendatud seisukoha järgi ka teisele abikaasale antud volikirjas, kus üks abikaasa volitab teist asja võõrandama.³⁶ Kirjaliku nõusoleku nõue kohaldub ka siis, kui ühe abikaasa võlgnevuse katteks soovitakse täitemenetluses abikaasade ühisvara hulka kuuluvat asja müüa.³⁷

Kinnisasjade kohta PKS § 17 käsutamise keeldu ilma teise abikaasa kindlas vormis nõusolekuta otseselt ei sätesta. Seetõttu on Riigikohus leidnud, et PKS § 17 lg 2 esimeses lauses sätestatu rikkumine, s.o kinnisasja käsutamiseks tehingu tegemine, ilma et abikaasad oleksid saavutanud selle kohta kokkuleppe, ei too kaasa abikaasade ühisvara hulka kuuluva kinnisasja kohta tehtud käsutustehingu tühisust TsÜS § 87 järgi, sest PKS § 17 lg-st 2 ei tulene, et seda rikkuv tehing peaks olema tingimata tühine. Samuti ei ole kinnisasja käsutustehing iseenesest ilma teise abikaasa nõusolekuta tühine TsÜS § 114 järgi üksnes seetõttu, et ühel abikaasal puudus teise abikaasa nõusolek käsutuse tegemiseks. Kinnisasja heauskse omandamise korral kehtib käsutus vaatamata sellele, et käsutuse tegi õigustamata isik. Kolmanda isiku pahausksuse korral on võimalik tehing heaks kiita või kinnisasja omandamist ei toimu.³⁸

Seega on abikaasadel võimalik ühisomandit kinnisasjale kõige paremal viisil säilitada ja tagada selle käsutamine kokkuleppel üksnes seeläbi, et kinnistusraamatusse kantakse PKS § 17 lg 5 kohaselt ühisomanikena sisse mõlemad abikaasad kas siis abikaasade ühise avalduse või selle kohta tehtud kohtulahendi alusel. Kui abikaasat ei nähtu kinnistusraamatust, on ühel abikaasal võimalik ühisvara hulka kuuluvat kinnisasja võõrandada heauskselt kolmandale isikule.

Mh on PKS § 17 kohaldamisel oluline tähele panna, et see säte määrab kindlaks üksnes ühisvara hulka kuuluva varaeseme käsutamise, st käsutustehingu tegemise, ega mõjuta iseenesest käsutustehingu aluseks oleva kohus-

tustehingu kehtivust, millele on ka Riigikohus kahel korral viidanud.³⁹ Seega ei puuduta perekonnaseaduse sätteid kohustustehinguid ja ühe abikaasa tehtud kohustustehing, millega ta võtab endale kohustuse nt võõrandada abikaasade ühisvara hulka kuuluv registrisse kantav vallasasi, kehtib ka siis, kui teine abikaasa ei ole sellise lepingu sõlmimiseks kirjalikku nõusolekut andnud.

Samuti on Riigikohus märkinud, et kui abikaasa annab nõusoleku ühisvara hulka kuuluva asja võõrandamiseks, ei muutu ta seeläbi veel kohustustehingu pooleks. Seega ei tulene abikaasale ka kohustustehingust õigusi ega kohustusi, kui just abikaasa ei andnud teisele abikaasale volitust enda esindamiseks käsutus- ja kohustustehingu tegemisel. Sellest tulenevalt on Riigikohus leidnud, et kinnistu omandanud kolmas isik ei saa nõuda abikaasalt, kes ei olnud müügilepingu pool, lepingutingimustele vastava asja üleandmist, kuid peab samas võimalikuks ühiskohustuse tekkimist PKS § 20 lg 2 alusel, kui kohustus võetakse perekonna huvides.⁴⁰ Teisalt on Riigikohus leidnud, et laenulepingust tulenev võla tagasinõudeõigus võib varalise õigusena ühisvara hulka kuuluda, kui laenu anti ühisvara arvel, see aga ei tähenda, et abikaasadel oleks PKS § 14 lg-st 1 tulenevalt ühine õigus nõuda võlgnikult kohustuse täitmist, sest abikaasa ei muutu seadusest tulenevalt laenulepingu pooleks. Ühisvara arvel laenulepingut sõlmides on võlausaldajaks see abikaasa, kes on laenulepingu pool, st sõlmib laenulepingu.⁴¹

Eeltoodud kokku võttes tekitab ühisomand abikaasade vahel suhteliselt tiheda seotuse, sest põhimõtteliselt on mõlemal abikaasal võrdsed õigused ühisomandis oleva asja suhtes. Teisalt ei piira perekonnaseaduse sätteid ühisomandis olevate esemete õiguskäivet olulisel määral, sest kirjaliku nõusoleku nõue laieneb üksnes registrisse kantavatele vallasasjadele. Muudel juhtudel on võimalik, et ühe abikaasa võõrandatud ühisomandis oleva asja omandab heauskselt kolmas isik. Abikaasa kui ühisomaniku kaitseks on seega parim viis ühisomand kolmandatele isikutele nähtavaks teha.

³⁶ Vt Riigikohtu 29.03.2000 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-38-00.

³⁷ Vt Riigikohtu 29.04.2003 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-42-03.

³⁸ Vt Riigikohtu 11.04.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-164-05.

³⁹ Vt Riigikohtu 11.04.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-164-05 ja 15.01.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-132-06.

⁴⁰ Vt Riigikohtu 12.12.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-113-07.

⁴¹ Vt Riigikohtu 10.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-2-2-08.

4. Ühisvara jagamine

4.1. Ühisvara jagamisest üldiselt

Ühis- ja lahusvara kindlaksmääramine on lisaks eespool nimetatule oluline ka seetõttu, et PKS § 16 järgi on abikaasadel lubatud teha omavahel põhimõtteliselt igasuguseid tsiviilõiguslikke tehinguid lahusvaraga, ühisvaraga ei saa aga abikaasad teha omavahel muid tehinguid, kui leppida kokku selle jagamises, valdamises, kasutamises või käsutamises. Teisalt saavad abikaasad jagada üksnes ühisvara.

Ühisvara jagamine võib PKS § 18 lg-te 3 ja 5 järgi toimuda kas abikaasade kokkuleppel või vaidluse korral kohtus. Kui ühisvara jagatakse kokkuleppel, saavad abikaasad jagada ühisvara vastavalt nende ühisele tahtele, arvestades kummagi abikaasa olukorda ja vajadusi. Oluline on vaid see, et kokkulepe vastaks seaduses sätestatud nõuetele, vastasel korral võib see osutuda tühiseks. Kui ühisvara jagatakse kohtus, peab kohus määrama ühisvara jagamise tingimused niivõrd, kui võrd pooled ei jõua ühisvara jagamises kokkuleppele. Eelkõige peab kohus määrama kindlaks ühisvara koosseisu ning väärtuse ja otsustama, kas jagada ühisvara abikaasade vahel võrdselt või tuleb kalduda abikaasade ühisvara jagamisel abikaasade osade võrdsuse põhimõttest kõrvale.

4.2. Ühisvara jagamine kokkuleppel

Riigikohus on hiljutises lahendis kinnitanud, et abikaasadel on õigus jagada ühisvara kokkuleppel ja kehtiva kokkuleppega jagatud ühisvara kohus abikaasa nõudel enam jagada ei saa.⁴² Seega võivad abikaasad eelkõige ise kindlaks määrata, kuidas tuleb neile kuuluv ühisvara jagada, ja kui abikaasad on omavahelise kokkuleppega ühisvara jaganud, ei ole võimalik enam nõuda kohtus selle vara uuesti jagamist, kui kokkulepe on kehtiv.

Kokkuleppe kehtivuse eelduseks on kokkuleppe vastamine seaduses sätestatud tingimustele. Esmalt võib abikaasade ühisvara jagamise kokkuleppele tuleneda seadusest kohustuslik vorminõue, mille järgimata jätmise korral on ühisvara jagamise kokkulepe TsÜS § 83 lg 1 järgi tühine ja edasi on võimalik jagada kehtetu

kokkuleppega hõlmatud ühisvara kas uue kokkuleppega või kohtus.

Riigikohus on märkinud, et ühisvara jagamise kokkulepe on tehing ja üldjuhul võib tehingu teha mis tahes vormis. Seega ei tule ühisvara jagamise kokkulepet tõendada tingimata dokumentaalse tõendiga, sest kokkulepe võidakse saavutada ka suuliselt või kaudselt väljendatud tahteavalduste teel. Eelkõige puudutab see ühisomandis olevaid vallasasju, mille jagamise kohta ei ole perekonnaseaduses ega ka muudes seadustes vorminõuet sätestatud. Samas tuleb ühisomandis oleva kinnisasja jagamise kokkulepe PKS § 18 lg 5 järgi notariaalselt tõestada. Samuti pidi kuni ehitisealuse maa kinnistusraamatusse kandmiseni ühisomandis oleva ehitise või selle osa jagamise kokkulepe olema asjaõigusseaduse rakendamise seaduse⁴³ § 13 lg 6 teise lause järgi notariaalselt tõestatud. Riigikohus on seejuures rõhutanud, et notariaalset vormi nõuavad viidatud sätete järgi nii kohustus- kui ka käsutustehing.⁴⁴

Kui ühisvara jagamise kokkuleppega hõlmatud ühe varaeseme kohta on seaduses sätestatud vorminõue, kuid teiste varaesemete suhtes mitte, tuleb Riigikohtu seisukoha järgi lugeda siiski kogu ühisvara jagamise kokkulepe tühiseks ega saa jätta tehingut TsÜS § 85 järgi kehtima selles osas, millele vorminõue ei kohaldu, sest ühisvara jagamise kokkulepet sõlmides soovivad abikaasad jagada ühisvara kokkulepitud osades (eelduslikult võrdsetes osades) ning määrata selle alusel kindlaks kummalegi abikaasale jäävad asjad ning varalised õigused ja kohustused. Olukorras, kus ühele abikaasale jääva asja osas oleks kokkulepe vorminõude rikkumise tõttu tühine, ei saa eeldada, et abikaasa oleks sõlminud ühisvara jagamise kokkuleppe ka siis, kui kokkuleppega ei oleks temale seda asja jäetud. Ühisvara jagamise kokkuleppe mõtteks on jagada abikaasade vahel kogu lepingus nimetatud vara.

Lisaks vorminõudele võib kokkuleppele kohalduda ka sisupiiranguid. Riigikohus ei ole seni ühisvara jagamise kokkuleppe kehtivust selle sisu aspektist käsitletud, kuigi

⁴³ Asjaõigusseaduse rakendamise seadus. Vastu võetud 27.10.1993: RT I 1993, 72/73, 1021; viimati muudetud 10.12.2008: RT I 2008, 59, 330.

⁴⁴ Vt Riigikohtu 05.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-82-08 ja 20.06.2001 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-88-01.

⁴² Vt Riigikohtu 05.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-82-08.

osal juhtudel võib⁴⁵ ühisvara jagamise kokkulepe osutada tühiseks ka juhul, kui selle sisu on vastuolus heade kommetega. Riigikohus on ühisvara jagamise kokkulepete sisu kohta märkinud vaid seda, et kokkuleppel ühisvara jagades ei tule kinni pidada abikaasade osade võrdsuse põhimõttest, kuna seadus seda ei keela.⁴⁶ Seega ei ole Riigikohus kuidagi piiranud abikaasade ühisvara jagamise kokkulepete sisu ning on lähtunud sellest, et perekonnaseaduses sätestatud ühisvara jagamise sisulised tingimused on eelkõige kohaldatavad siis, kui ühisvara jagatakse kohtus.

Seega ei ole senine praktika abikaasadevahelist lepinguvabadust oluliselt piiranud.

4.3. Ühisvara jagamine kohtus

4.3.1. Ühisvara väärtus

Riigikohus on korduvalt märkinud, et ühisvara jagamisel kohtus pärast abielusuhete lõppemist tuleb ühisvara koosseis määrata kindlaks abielusuhete lõppemise aja seisuga, kuid ühisvara väärtus määratakse kindlaks ühisvara jagamise aja seisuga.⁴⁷ Ühisvara jagamisel tuleb omandist ilma jäänud abikaasale tagada õiglane hüvitus ning õiglast hüvitist on võimalik maksta, kui omandi väärtus määratakse kindlaks võimalikult täpselt omandi kaotamise aja seisuga. Seejuures tuleb eseme väärtuseks lugeda TsÜS § 65 järgi eseme harilikku väärtust. Eseme harilik väärtus on aga selle kohalik keskmine müügihind (turuhind).⁴⁸

Eelkõige on Riigikohtu praktikas tulnud eseme väärtuse määramisele ülaltoodust lähtuvalt juhtida tähelepanu juhul, kui ühisvara hulka kuulub kinnisasi, mille väärtus võis kinnisvaraturu arenguid arvestades oluliselt muutuda väga lühikese aja jooksul. Seetõttu osutus kohtumenetluses vajalikuks arvestada ühisvara hulka kuuluva kinnisaja hinnamuutust ka menetluse ajal ja

Riigikohus asus seisukohale, et juhul, kui asja väärtus muutus apellatsioonimenetluse ajaks, tuli ringkonna-kohtul ühisvara väärtus määrata kindlaks apellatsioonimenetluse aja seisuga.⁴⁹ Riigikohus on mh märkinud, et juhul, kui asjas on ühisomandis oleva asja väärtuse kohta esitatud rohkem kui üks tõend ja neist nähtuvalt on hinnatud asja väärtust erinevalt, ei saa asja väärtust määrata tõenditest nähtuva keskmise väärtusena, sest kohus peab abikaasade ühisvara jagades tegema kindlaks asja turuväärtuse TsÜS § 65 mõttes. Lisaks juhtis kolleegium tähelepanu kohtu võimalusele küsida asja väärtuse selgitamiseks ise eksperdi arvamust.⁵⁰

Teisalt on Riigikohus andnud hiljutises lahendis juhtnöörid ka selle kohta, kuidas tuleb määrata kindlaks ühisomandis olevate aktsiate või osade väärtus ühisvara jagamise kontekstis. Kolleegium asus seisukohale, et kui aktsionär või osanik kaotab oma tahte vastaselt aktsiad või osad, peab ta hüvitise saama selle, mida tema osalus aktsiaseltsis või osauhingus tegelikult väärt on. Aktsiate või osade eest õiglase hüvitise määramisel tuleb välja arvutada aktsiaseltsi või osauhingu kui terviku majanduslik väärtus ja jagada see proportsionaalselt aktsiate või osade vahel. Seejuures on aktsiaseltsi või osauhingu hindamiseks erinevaid meetodeid, sh ühingu raamatupidamisliku (bilansilise) väärtuse kindlakstegemine, kuid üldjuhul tuleks lisaks sellele arvestada ühingu väärtuse kindlakstegemisel ka ühingu tulevikuväljavaateid ning aktsionäride või osanike võimalusi tulevikus tulu teenida. Üldiselt ei ole õige määrata ühingu väärtust kindlaks aktsiate või osade nimiväärtuse alusel, kuid ühingu harilikuks väärtuseks võib olla ühingu bilansiline väärtus.⁵¹

Eeltoodust tulenevalt tuleb kohtul määrata ühisvara jagamisel ühisomandis oleva eseme, olgu see siis õigus, vallas- või kinnisasi, väärtus kindlaks kohtumenetluse aja seisuga ning juhul, kui poolte esitatud tõendite alusel ei ole võimalik eseme väärtust määrata, saab kohus eseme väärtuse kindlakstegemiseks küsida eksperdi arvamust.

⁴⁵ See on võimalik vähemalt teoreetiliselt ning seda on tunnustanud ka Saksamaa ülemkohus mitmetes lahendites. Lähemalt vt nt J. Gernhuber, D. Coester-Waltjen. Familienrecht. 5. Auflage. München 2006.

⁴⁶ Vt Riigikohtu 20.06.2001 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-88-01.

⁴⁷ Esimest korda märkis Riigikohus seda 23.10.1997 otsuses tsiviilasjas nr 3-2-1-120-97.

⁴⁸ Viimati Riigikohtu 12.11.2008 otsuses tsiviilasjas nr 3-2-1-88-08 ja Riigikohtu 20.11.2008 otsuses tsiviilasjas nr 3-2-1-101-08.

⁴⁹ Vt Riigikohtu 08.03.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-12-07; 21.03.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-13-07; 03.10.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-77-07 ja 07.04.2009 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-23-09.

⁵⁰ Vt Riigikohtu 03.10.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-77-07.

⁵¹ Vt Riigikohtu 20.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-101-08.

4.3.2. Osade võrdsusest kõrvalekaldumine

Kui ühisvara jagatakse kohtus, tuleb seda PKS § 19 lg 1 järgi teha üldjuhul võrdsetes osades. Riigikohus on rõhutanud, et kohus peab osade võrdsuse põhimõttest kõrvale kaldudes järgima seaduses sätestatud aluseid ega või muudel alustel osade võrdsusest kõrvale kalduda, sest PKS § 19 lg-s 2 on sätestatud ammendav loetelu asjaoludest, mille ilmnemisel võib kohus osade võrdsuse põhimõttest kõrvale kalduda.⁵²

Esmalt võib kohus PKS § 19 lg 2 p 1 järgi abikaasade osade võrdsusest kõrvale kalduda, arvestades lapse või teise abikaasa tähelepanuväärivat huvi. Riigikohus on leidnud, et ainuüksi laste olemasolu ja asjaolu, et ühisomandis oleval kinnistul asuv elamu on abikaasa või laste elukoht, ei anna alust kalduda osade võrdsuse põhimõttest kõrvale, kuid selle asjaoluga võib arvestada asja jätmisel ühele või teisele abikaasale.⁵³ Samas on Riigikohus leidnud, et abikaasade arvelduskontodel oleva raha jagamisel tuleb abikaasa ja laste tähelepanuväärivaid huve arvestades osade võrdsusest kõrvale kalduda juhul, kui abikaasa on kooselu lõppemisel lapseootel ja peab teise abikaasa käitumise tõttu tagama pärast kooselu purunemist laste toimetuleku ja lastele vajalikud tarbed.⁵⁴ Samas asjaolu, et üks abikaasa on abikaasade ühistele lastele kinkinud mõttelise osa kinnistust, ei anna alust osade võrdsusest kõrvale kalduda ja see võib tähendada laste tähelepanuvääriva huvi puudumist.⁵⁵

PKS § 19 lg 2 p 2 järgi võib osade võrdsusest kõrvale kalduda ka juhul, kui abikaasa ei ole mõjuvate põhjusteta osalenud oma sissetuleku või tööga ühisvara omandamisel. Riigikohus leidis, et asjaolu, et üks abikaasa ei ole teinud midagi ühisomandis oleva eseme saamiseks ja selle väärtuse tõstmiseks, ei anna iseenesest alust kalduda kõrvale osade võrdsuse põhimõttest, sest PKS § 14 järgi on abikaasade ühisvaraks ka vara, mille omandamisse üks abikaasa otseselt ei panusta, ja PKS § 19 lg 1 järgi loetakse abikaasade osad võrdseks, olenemata sellest, et

üks abikaasa ei saanud abielu ajal sissetulekut mõjuvate põhjustel. PKS § 19 lg 2 p 2 järgi võib kohus kalduda abikaasade osade võrdsusest kõrvale juhul, kui üks abikaasa ei ole mõjuvate põhjusteta osalenud oma sissetuleku või tööga ühisvara omandamisel. Nii PKS § 19 lg-st 1 kui ka PKS § 19 lg 2 p-st 2 tuleneb kolleegiumi arvates see, et abikaasade ühisvara jagamisel ei ole abikaasade osade võrdsusest kõrvalekaldumise aluseks asjaolu, et üks abikaasa ei ole mõjuva põhjuseta panustanud konkreetse ühisvarasse kuuluva eseme omandamisse. Viidatud sätete järgi saab ühisvara jagamisel kalduda osade võrdsusest kõrvale juhul, kui abikaasa ei ole tervikuna ühisvara omandamisse mõjuva põhjuseta panustanud. Küll võib abikaasa panustamine ühisvara hulka kuuluva eseme omandamisel anda PKS § 19 lg 3 mõttes aluse jätta see ese selle abikaasa omandisse.⁵⁶

Praktikas enim kohaldatavaks abikaasade osade võrdsusest kõrvalekaldumise aluseks on PKS § 19 lg 2 p 3, mis tagab selle, et kui PKS § 14 lg 1 alusel muutub lahusvara arvel omandatav ese abikaasade ühisvaraks, siis ühisvara jagamisel saab abikaasa lisaks oma osale ühisvaras ka oma lahusvara osa tagasi. Eelkõige saab PKS § 19 lg 2 p 3 alusel kalduda abikaasade osade võrdsuse põhimõttest kõrvale juhul, kui üks abikaasa on olnud ehitise kui valdasaja omanik ja ehitis muutus abielu ajal omandatud kinnistu oluliseks osaks.⁵⁷ Riigikohus on aga viidatud sätte kohaldamise võimalusele viidanud ka siis, kui elamuühistu osamaks, mille arvel saadi korteriomand, oli ühe abikaasa lahusvara.⁵⁸ Samuti on Riigikohus pidanud võimalikuks kalduda osade võrdsuse põhimõttest kõrvale juhul, kui ühisvara on kasvanud ühe abikaasa võetud (s.o mitte perekonna huvides PKS § 20 lg 2 mõttes) rahaliselt hinnatava kohustuse arvel.⁵⁹

Riigikohus on mh selgitanud, et kohus ei saa määrata osade võrdsusest kõrvale kaldumise osa ligikaudu, põhjendamata, kuidas jaotus saadakse. Kui abikaasade ühisvarasse kuuluv ese on omandatud nii ühe abikaasa lahusvara arvel kui ka abikaasade ühisvara arvel, tuleb selle jagamisel võtta aluseks panustatud lahus- ja ühisvara osa

⁵² Vt Riigikohtu 10.06.2005 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-61-05.

⁵³ Vt Riigikohtu 27.10.2004 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-99-04; 10.11.2004 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-126-04 ja 10.06.2005 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-61-05.

⁵⁴ Vt Riigikohtu 12.04.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-15-06.

⁵⁵ Vt Riigikohtu 10.06.2005 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-61-05.

⁵⁶ Vt Riigikohtu 20.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-101-08.

⁵⁷ Vt Riigikohtu 17.02.2004 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-14-04 ja 03.10.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-77-07.

⁵⁸ Vt Riigikohtu 10.06.2005 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-61-05.

⁵⁹ Vt Riigikohtu 04.04.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-18-06.

suhe eseme omandamisel. Nt kui lahusvara osa ühisvara omandamisel oli 50%, tuleb ühisvara jagamisel arvestada, et ka teisest 50%-st kuulub pool sellele abikaasale, ning põhjendatud on kalduda osade võrdsusest kõrvale proportsioonis 75:25. Lisaks lahusvara osale tuleb ühisvara jagamisel arvestada ka asjaolu, et kui lahusvara arvel omandatu väärtus on abielu ajal suurenenud, siis tuleb PKS § 19 lg 2 p 3 alusel kalduda abikaasade osade võrdsuse põhimõttest kõrvale ka väärtuse suurenemise võrra.⁶⁰ Seejuures on Riigikohus täpsustanud, et ühe abikaasa ainuomandis olnud ehitise muutumisel ühisomandis oleva kinnisaja oluliseks osaks, tuleb kinnistu väärtusest koos ehitisega lahutada kinnistu väärtus ilma ehitiseta ja jagada saadud vahe üldjuhul abikaasade vahel võrdselt.

Viimase alusena näeb PKS § 19 lg 2 p 4 ette võimaluse kalduda ühisvara jagamisel osade võrdsuse põhimõttest kõrvale ka juhul, kui ühe abikaasa lahusvara väärtus on abielu kestel abikaasade töö või rahaliste kulutuste tulemusel oluliselt suurenenud ja abikaasad ei soovi ühe abikaasa lahusvara hulka kuuluvat eset PKS § 14 lg 2 järgi ühisvaraks tunnistada, vaid soovivad seda asjaolu arvestada ühisvara jagamisel.⁶¹ Riigikohtu arvates võib viidatud sätte alusel kalduda osade võrdsuse põhimõttest kõrvale nt juhul, kui ühe abikaasa lahusvara hulka kuuluva korteri väärtus oleks remondi tõttu teise abikaasa töö, rahaliste kulutuste või abikaasade ühisvara osa arvel suurenenud,⁶² aga ka juhul, kui sõiduauto omandamiseks tehakse abielu ajal ühisvara arvel liisingumakseid ja auto ise omandatakse pärast abielusuhete lõppemist, mistõttu on see ühe abikaasa lahusvara.⁶³ Ka PKS § 19 lg 2 p 4 kohaldamisel tuleb võimalikult täpselt kindlaks teha, kui suur on abikaasa osa teise abikaasa lahusvara väärtusest.

Seega saab Riigikohtu juhiste järgi jagada ühisvara abikaasade vahel ebavõrdses osades üksnes PKS § 19 lg-s 2 sätestatud aluste olemasolul ning osade võrdsuse põhimõttest kõrvalekaldumisel PKS § 19 lg 2 p-de 3 ja 4 alusel tuleb kohtul arvestada võimalikult täpselt ühis- ja

lahusvara proportsiooni eseme omandamisel ning selle väärtuse muutumisel.

⁶⁰ Vt Riigikohtu 18.04.2007 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-38-07.

⁶¹ Vt Riigikohtu 20.11.2008 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-101-08.

⁶² Vt Riigikohtu 10.06.2005 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-61-05.

⁶³ Vt Riigikohtu 12.04.2006 otsus tsiviilasjas nr 3-2-1-15-06.

5.

.....

5. Kohtute väliskoostöö

Andrus Miilaste

Tartu Maakohtu kohtunik

Tartu Maakohtu rahvusvaheline koostöö

Kahekümnenda sajandi viimane kümnend on olnud Euroopa ja Eesti ajaloos murranguline eelkõige seetõttu, et sotsialistliku riigikorraga riigid on Euroopast kadunud. Eesti jaoks on see aeg tähendanud omariikluse taastamist ja toimiva õigusriigi loomist. Leian, et toimiva õigusriigi tunnuseks ei ole kõigi õigusnormide igavene kehtimine. Prof *dr. h. c.* Ingo von Münchi määratluse järgi on õigusriigi ülesanne just säilitada ja muuta. Seejuures peab alles jääma ülesanne ikka ja jälle ostida õigust! Säilima peab seadusandluse kunst ja kohtuniku sõltumatus. Säilima peab ideaal, et advokaat ei teeni mitte ainult oma klienti, vaid ka õigust.¹ Õigus on seejuures reguleerinud elu. Õigusriigi loomist Eestis on üheksakümnendatel oluliselt kiirendanud era- ja avaliku õiguse süstemaatiline arendamine eesmärgiga integreeruda 25. märtsi 1957. a Rooma lepingu alusel ja hilisemate lepingute alusel loodud ja areneva Euroopa Majandusühendusega. Seadusandluse arengu aluseks on olnud ikkagi varasem ajalooline eeskuju. Ajalooliselt on nn Rooma õiguse retseptioon kodifitseeritud 1864 Balti eraseaduses, mis põhines eelkõige Saksa ja ka Rootsi õigusel ning kohalikul tavaõigusel. Hiljem on just Saksamaa eeskujul meil loodud 1993. a

asjaõigusseadus koos kinnisturaamatuseaduse ja hili-sema äriseadustikuga olnud Eesti majandusliku arengu mootoriks.² Taasühinenud Saksamaa on olulisel määral aidanud kaasa teiste Euroopa riikide õiguskordade arengule.³ Üheksakümnendate aastate alguses loodi Saksa õiguse propageerimise eesmärgil Saksa Rahvusvaheline Õiguskooostöö Fond. Selle institutsiooni kaasabil pakutakse igal aastal Ida- ja Kesk-Euroopa riikide juristidele võimalust ennast Saksamaal täiendada. Olen seda võimalust kasutanud ja tean kolleegidele nii meilt kui Pihkvast, kes on Saksa Rahvusvahelise Õiguskooostöö Fondi vahendusel osalenud kolmenädalastel koolituskursustel erinevates Saksamaa liidumaades. Just tänu Tartu Maakohtu kohtunik Lea Aavastiku vahendusele, kes stažeeris 2004. a Bonnias ja Dresdenis, algas 2005. a Tartu Maakohtu ja Dresdeni esimese astme kohtu vahel tihedam lävimine. Koostöö on kahel viimasel aastal olnud märksa ulatuslikum kui ainult kahe kohtu töötajate vaheline suhtlus. Dresdeni kolleegidele oleme

¹ 10. septembril 1994 Tartu Ülikooli Ajaloomuuseumis toimunud Forum Academicumi pidulikul aastakoosolekul peetud ettekanne „Õigusriigi ülesanded: säilitada ja muuta“.

² Saksa Notarite Koda tegi 1993. a kevadel ekspertiisi Eesti asjaõigusseadusele. P. Pärna. Asjaõigusseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2004.

³ 9. novembril 1989 langes Berliini müür ning Saksa LV ja Saksa DV ühinemislepingus määrati 31. augustil 1990 taasühinemise kuupäevaks 3 oktoober 1990. Vt I. von Münch. Die Verträge zur Einheit Deutschlands. Staatsvertrag. München: C. H. Beck 1990, lk 1–25. Kommentaariks olgu lisatud, et Saksamaa eeskujul moodustati ka Eestis oma Treuhand ehk Erastamisagentuur.

Tartu maakohtu kohtunikud külas oma Dresdeni kolleegidel. Donald Kiidjärv.

tutvustanud Eesti kohtunike töökoormuse hindamise meetodika väljatöötamist. 2007. a kevadsuvel toimus Tartus Eesti Õiguskeskuses Justiitsministeeriumi ja Tartu Maakohtu korraldatud ümarlaud Dresdeni kolleegide osavõtul, kus selgitati meie töögrupi liikmetele Saksamaa kogemust nn PEBBSY (personalivajaduse arvestamise süsteem)⁴ rakendamisel.

Teema edasiarendamise käigus toimus 27. novembril 2008 Tallinnas Justiitsministeeriumi ja Timo Ligi eestvedamisel Euroopa Liidu struktuuritoetuse raames seminar teemal „Kohtunike spetsialiseerumine ja kohtunike koormuse hindamise põhimõtted ehk kohtuasjade koormuspunktid“. Välislektoritena osalesid Dresdeni kohtu esimees Hans-Jürgen Müller-Kuckelberg ja aseesimees Michael Wolting. Ürituse eesmärgiks oli nn võrdleva meetodi abil meie enda tegemistesse rohkem selgust tuua ja propageerida kohtunike hulgas spetsialiseerumist, mis võimaldaks menetlustähtaegu lühendada, tõsta töö kvaliteeti ning tõhustada töökoor-

muse arvestuse meetodikat.⁵ Seminarist osavõtjad said hea ülevaate sellest, mida on viimastel aastatel tehtud Saksamaal spetsialiseerumiseks ja töökoormuse ühtlustamiseks.

Saksa kolleegid on tunnustanud meie innovaatilise väikeriigi kohtute infosüsteemi, elektroonilist kinnistusraamatut, äriregistrit ja e-toimikut. Vastastikustel visiididel oleme põhjalikult tutvunud Saksamaa ja eriti Saksi liidumaa justiitsüsteemiga. Välja on arenenud tore ja konstruktiivne koostöö, mis on piiriüleste vaidluste korral võimaldanud nii mõnelgi korral küsida Euroopa Liidu aktide kohta Dresdeni kolleegidelt nõu.

Euroopa Liiduga liitumine on loonud olukorra, kus uutes liikmesriikides toetatakse koostööprojekte lähivälismaaga ja soodustatakse igati vastastikust suhtlemist. Käivitunud on Eesti, Läti ja Vene kolmepoolne koostööprogramm, mida rahastatakse Euroopa naabruse ja

⁴ Eraldi on PEBBSY I kohtunike, prokuröride ja kohtunikuabide arvu määramiseks ja PEBBSY II abipersonali (kantsleitöötajate, sekretäride ja kordnike) arvu määramiseks.

⁵ Põhjamaade kogemustest kohtunike spetsialiseerumisel ja Norra kohtute koormuse arvestamise mudelist on väljavõtteid CEPEJ-i 2006. a koostatud raportist „Ajahaldus kohtusüsteemides: Põhja-Euroopa uuring“, mis on kättesaadav arvutivõrgus: http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=29908/CEPEJ_2006_14-EST.pdf.

partnerluse vahenditest (*European Neighbourhood and Partnership Instrument*). Programmil on kolm peamist eesmärki:

- 1) sotsiaalmajanduslike suhete soodustamine,
- 2) ühiste väljakutsete valdkond, mõeldud on ühist tegutsemist keskkonna- ja loodusressursside kaitse, kultuuri ja ajaloopärandi ning kohalike traditsiooniliste oskuste säilitamist ja edendamist;
- 3) inimestevaheliste kontaktide ja demokraatia arendamine koostöö administratiivse suutlikkuse edendamisel.

Abikõlblikud partnerid on riigiasutused, avalik-õiguslikud (või nendega võrdsustatud) asutused ja organisatsioonid, mittetulundusühingud ja sihtasutused. Toetatavateks tegevusteks on õppereisid, koolitused ja seminarid. Minimaalne omafinantseerimine on 10% abikõlblikest kuludest. Tartu Maakohus tegi Pihkva Linnakohtule ja Latgale kohtule õiguskoostöö ettepaneku. Soovime vahetada protsessiõiguslikke kogemusi kohtulahendite ja muude dokumentide tunnustamise ja täitemenetluse küsimustes, seejuures võrrelda Euroopa Liidu liikmesriigi ja muu välisriigi, s.o Venemaa kohtulahendi tunnustamise sätteid. Saime 2008. a novembris Pihkva Linnakohtult koostööettepanekule positiivse vastuse. Objektiivsetel põhjustel, kuna Venemaa pole veel nimetanud oma kontrollkomisjoni liikmeid, on programmi algus viibinud. Samas loodame, et koostöö vaatamata ülemaailmsele retsessioonile toimib edaspidi ka Läti kolleegidega. Arvan, et ka teistele Eesti kohtunikele oleks selline õiguskoostöö toimumine piiriülese programmi raames heaks võimaluseks oma teadmisi täiendada.

Leian, et rahvusvahelise koostöö puhul on väga oluline just kolleegide suhtumine ja eelskõige kohtu esimehe karisma ja soov arendada Euroopa Liidu liikmesriikide ja lähivälismaa vahelist koostööd.

Kohtunike vahetusprogrammiga Soomes

Katre Poljakova

Harju Maakohtu kohtunik

Eelmise aasta 6.–17. oktoobril viibisin Euroopa kohtunike koolitusvõrgustiku algatatud vahetusprogrammiga Soome Vabariigis. Kuigi oli võimalik kandideerida kõikide EL liikmesriikide kohtutesse, eelistasin kandideerida tuttavasse ja turvalisse Soome. Olen kohtunikuna töötanud aastate jooksul vastu võtnud Soome kohtunike ja rahvakohtunike delegatsioone Eestis, organiseerinud neile külastusi lisaks Harju Maakohtule ka Virumaale ning Tartusse.

Seeläbi on mul tekkinud tihedamad kontaktid kolleegidega Soomest, kuid samuti huvi nende kohtusüsteemi vastu. Euroopa kohtunike vahetusprogramm andis tänuväärse võimaluse seda huvi rahuldada. Et olla lugejate vastu päris aus, tuleb tunnistada, et olulist rolli sihtkoha valikul mängis ka lootus, et ehk õnnestub hakkama saada vaid soome keelt kasutades ja vältida võimalusel ingliskeelset *small talk*'i, mis mulle tagasihoidliku eestlasena väliskoolitustel tihti kurnavaks osutub. Nii hästi seekord siiski ei läinud. Selle asemel, et kasutada suhtluseks vaid soome keelt, tõlkisin pidevalt soome keelest inglise keelde ja vastupidi, et oma kolleegile toimuvat arusaadavamaks teha. Nimelt oli minu kaaslaseks vahetusprogrammis hr Michel Raffray-Favrot, eeluurimiskohtunik Evry kohtust Prantsusmaalt, kes valdas küll hästi inglise keelt, kuid kellele kohtuistungitel soome keeles toimunud menetlus enamasti mõistmata jäi.

Soomes on kohtunike vahetusprogrammi koordinaatoriks Justiitsministeerium ning Euroopa kohtunike koolitajaks Helsingi linnakohus (Helsinki Käräjäoikeus).

2008. aastal kandideeris Soome kuus kohtunikku Euroopa eri riikidest, kellest neli olid spetsialiseerunud tsiviilasjadele ja kaks kriminaalasjadele. Et anda programmis osalejatele paremat ülevaadet just sellest õiguse valdkonnast, mis neid huvitas, jagati meid kahte rühma. Ja nii meie, kaks „kriminaali“, 6. oktoobril Helsingisse saabusime.

Vastuvõtjaks ja programmi koostajaks oli Helsingi linnakohtu kohtunik Johanna Kärävä – hea organisator, suurepärase kohtunik ja muidu tore inimene. Meie baasiks sai Helsingi linnakohtu 8. korrus, kus meie käsutusse anti kaheks nädalaks kummalegi oma kabinet koos kõige tööks vajalikuga.

Alkoholitehasest kohtumajaks

Enne, kui annan ülevaate kahe nädala jooksul kuuldust ja nähtust, tahan kindlasti rääkida Helsingi uuest kohtumajast – Salmisaarentalost. Aastatel 1938–1940 ehitatud hoone oli alguses Soome riikliku alkoholifirma OY Alkoholiliike AB peakontor, tehas ja keskladu. Üle kuuekümneme aasta oli hoone alkoholitööstuse teenistuses.

2002. aastal algas hoone renoveerimine ja 2004. aasta 1. novembril kolisid sellesse majja kohus, prokuratuur ja riiklik õigusabi büroo. Kuna tehasehoone oli seest tühi, arvestati sisetöödel kohtu ja prokuratuuri kui tulevaste kasutajate soove. Hoone esimesel korrusel on kohtu kantslei, klienditeenindus ja kohtukordnike tööruumid ning mõned kohtusaalid. Teisel ja kolmandal korrusel on kohtusaalid, teisel korrusel lisaks veel suur auditoorium koolituste korraldamiseks. Alates neljandast kuni üheksanda korruseni on prokuratuuri ja kohtu tööruumid. Kõige põnevam selle hoone juures on arhitektuuriline lahendus. Tegu on nii-öelda akvaariumitüüpi kontoriga: läbi vie korruse on hoone keskelt avatud, kontorite üks sein on klaasist ja avaneb maja sisemusse, samuti on klaasist maja katus, nii paistab kõikidesse ruumidesse päevavalgus. Rääkisid mitmete kohtu töötajatega, et neilt küsida, kuidas nad on harjunud töötama, olles kogu aja kolleegidel silma all. Kinnitati, et algul oli see veidi häiriv, kuid nüüd ollakse juba harjunud. Et rahustada lugejat, kes ehk Soome kolleegide privaatsuse pärast muretsema hakkas, tuleb öelda, et "tähtsamate ninade" – kohtunike ja prokuröride – kabinetid on hoone välisküljel, st vaatega majast välja. Akvaariumides on sekretäride, konsultantide ja tehnilise personali tööruumid.

Kogu majas on põnevalt ühendatud vana ja kaasaegne, meeleolu lisavad Soome kaasaegse kunsti muuseumist Kiasmast ning riiklikust kunstikogust laenuks võetud kunstiteosed – maalid, skulptuurid, pannood –, mis on osana sisekujundusest välja pandud kogu majas. Kohtuhoone on äratanud suurt huvi nii Soomes kui ka välismaal, esimestel aastatel käis kohtumajaga tutvumas keskestlääbi 2500 inimest aastas, viimasel ajal tuleb aastas vastu võtta umbes tuhatkond turisti-uudistajat.

Arhitektuurilisest ekskursist asja juurde

Kahenädalane vahetusprogramm oli tihe, kuid huvitav. Meie vastuvõtja Johanna Kärävä oli teinud kõik võimaliku, et pakkuda võimalikult vaheldusrikast ja huvitavat ülevaadet Soome õigussüsteemist. Esimesel päeval tutvusime kohtumaja ja töökorraldusega, abivalmid vastuvõtjad tegid selgeks, keda on vaja tunda ja keda oleks parem vältida, samuti kohtusime kohtu esimehe Eero Takkuneniga, kes on kohtu esimehe (*laamanni*) ametis alates 1. jaanuarist 2008.

Helsingi linnakohus on kõikide näitajate poolest Soome suurim esimese astme kohus. Kohtu teeninduspiirkonnaks on Helsingi linn oma 568 000 elaniku ja tuhandete ettevõtetega. Kui 2007. aastal saabus riigi esimese astme kohtutesse, mida praegusel ajal on ca 60 (andmed on umbmäärased, sest sarnaselt meile on Soomes toimumas kohtureform, mille eesmärgiks on kohtute arvu vähendamine kohtute liitmise kaudu), 63 000 kriminaalasja, siis Helsingi linnakohtusse saabus neist asjadest 15% ehk ca 9400 asja. Kõigist kohtutesse 2007. aastal saabunud tsiviilasjadest 23% laekus Helsingi kohtusse.

Kohtus töötab 338 ametnikku: 84 kohtunikku, 179 kantsleiametnikku ja 56 kohtukordnikku, kelle ülesandeks on toimetada isikutele kätte kohtudokumente. Kohtus on seitse osakonda, millest 3 lahendab kriminaalasju ja 3 tsiviilasju ning üks on nn segaosakond. Suures kohtus on kohtunikel hea võimalus spetsialiseeruda, kuid samuti on soovijatel võimalik ka liikuda ühest osakonnast teise, et oma ametioskusi kõigis õiguse valdkondades kõrgel tasemel hoida. Üks oluline teema, mis kohe esimestel päevadel vestlustes kirgi küttis ning mis on võrdsest aktuaalne nii Soomes, Eestis kui ka Prantsusmaal, oli „võitlus“ kohtuasjade menetlustähtaegade lühendamiseks. Nii on Soomes viimastel aastatel rakendatud erinevaid meetmeid, vähendamaks kohtuasjade menetlusaegu. Neid meetmeid laiemalt käsitleda ei võimalda käesoleva artikli maht, kuid toaksin siinkohal mõned statistilised näited asjade arutamise kestusest Helsingi kohtus. Kui 2006. aastal oli kriminaalasjade keskmiseks menetlusajaks 7,7 kuud, siis 2007. aastal vähenes keskmine menetlusaeg 5,8 kuuni. Oluliseks teguriks kriminaalasjade menetlustähtaja lühenemisel oli 1. oktoobril 2006 jõustunud menetlusseaduse muudatus, mis võimaldab kriminaalasju arutada kirjalikus menetluses. Kui 2007. aastal lahendati vaid 13% kriminaalasjadest kirjalikus menetluses, siis loodetakse selle praktika laienemist ja soovitakse saavutada sama tase, mis on teiste piirkondade esimese astme kohtutes, kus kirjalikus menetluses lahendatakse 30% kriminaalasjadest. Tsiviilasjade keskmiseks menetlusajaks oli 2007. aastal 8,9 kuud.

Kuigi kriminaalmenetluse seadus võimaldab asju lahendada kirjalikus menetluses ja osal juhtudel ühest kohtunikust koosnevas koosseisus, arutavad enamikku

kriminaalasju siiski kohtunik ja kolm rahvakohtunikku (soome keeles *lautamies*). Sellises koosseisus lahendati 2007. aastal 4455 kriminaalasja. Rahvakohtunik on Helsingi linnavolikogu valitud Soome kodanik, kes on vanuses 25–63 aastat, parteitu ja suudab valitseda iseennast ja oma varandust. Helsingis on valitud 552 rahvakohtunikku, kelle koosseis peab seaduse järgi võimalikult täpselt kajastama kohaliku omavalitsuse elanikkonna vanuselist ja soolist koosseisu. Igale rahvakohtunikule peab võimaldama istungil osaleda vähemalt korra kuus. Minu jaoks uudne oli see, et kohus korraldab rahvakohtunikele regulaarselt koolitusi. See võiks olla vajalik ja teostatav ka meil. Vähemalt korra, uue rahvakohtunike koosseisu ametisseastumisel võiks uutele rahvakohtunikele korraldada koolituspäeva, selgitamaks, mida rahvakohtunikuna õigusemõistmises osalemine endast kujutab, milline on rahvakohtuniku roll, tema õigused ja kohustused, ning veel võiks anda ülevaate kriminaalmenetlusest ja -karistustest.

Järgmiste päevade jooksul osalesime kohtuistungitel erinevate kriminaalasju arutavate kohtunike juures. Kriminaalasjad, mida arutab kohus Soomes või Eestis, ei erine vähemalt minu meelest eriti. Prantsuse kolleegi jaoks aga oli märkimisväärselt huvitav see, et väga palju oli kriminaalasjade hulgas vägivallakuritegusid, eriti joobes toime pandud vägivallategusid alates lihtsast kaklusest tantsurestorani uksejärjekorras kuni ühise joomingu käigus toimunud pussitamiseni. Minu jaoks see fakt väga põnev ei tundunud, naeratasin vaid äratundvalt, kui Soome kohtunik prantslasest külalisele olukorda selgitas.

Kriminaalasju arutavad kohtunikud peavad kohtuistungeid neljal päeval nädalas, keskmiselt tuleb päevas pidada neli kuni kuus istungit. Kõik hommikupoolsetes asjades osalejad kutsutakse kohtusse kella üheksaks ja pärastlõunase sessiooni osalised kella üheks. Ühel päeval on kohtuniku menetluses kriminaalasjad, mille on kohtusse saatnud üks prokurör. Seda korraldatakse istungite planeerimisel, et istungid võimalikult sujuvalt toimuksid. Pärast istungi lõppu lahkuvad osalised saalist, kohus jääb saali otsust tegema, otsuse lõpposa vormistab sekretär ning see trükitakse kohe välja, et osalistele kätte anda. Samuti on sekretäri laual trahviotsuste blanketid kõikide vajalike rekvisiitidega, kuhu tuleb lisaks kirjutada vaid

rahalise karistuse summa ja toimiku number. Otsuse lõpposa kajastatakse isiku nimi, karistuse liik ja määr ning summad, mis isikult välja mõistetakse. Pikka, motiveeritud kohtuotsust kirjutab kohus vaid juhul, kui soovitakse kaevata apellatsioonikohtule. Üldiselt valitseb kohtusaalis suhteliselt ebaformaalne, isegi sõbralik õhkkond, kõik osalised, ka tunnistajad pöörduvad kohtu poole istudes, kohtuniku roll on olla eelkõige selgitaja, lepitaja ja probleemide lahendaja.

Lisaks kohtu töö tundmaõppimisele käisime nende kahe nädala jooksul visiitidel mitmes teises kriminaalmenetlusega seotud asutuses: prokuratuuris, keskkriminaalpolitseis, Helsingi kihelkonna politseis ja riiklikus õigusabibüroos, kuid seal nähtu on juba teise loo teema.

Kokkuvõtteks tahan öelda, et osalemine kohtunike vahetusprogrammis andis mulle põhjaliku ülevaate põhjanaabrite õigussüsteemist. Samuti sai selgeks, et kuigi meil on erinev ajalooline taust, on probleemid, millega õigusemõistjad igapäevatoos kokku puutuvad, paljuski sarnased ning ka töö, mida teeme, on ühesugune nii siin- kui sealpool Soome lahte. Et saada ekstreemsemaid kogemusi, oleks ilmselt pidanud kandideerima vahetusprogrammi raames kusagile mujale, kuid see on tagantjärele tarkus!

Kohtunike vahetusprogrammiga Norra Kuningriigis

Peeter Pällin

Harju Maakohtu kohtunik

Eesti kohtunikel on aastaid olnud võimalus stažeerida Saksa Rahvusvahelise Õiguskoostruktsiooni Fondi vahendusel Saksamaal. Alates 2007. aastast pakub Euroopa Kohtunike Koolitusvõrgustik (EJTN) samalaadset võimalust üle terve Euroopa.

Kuna kõikvõimalikke programme ja rahvusvahelisi ühendusi on tänapäeval väga palju, siis on alustuseks kohane peatuda programmi korraldajal.

EJTN on Euroopa Liidu liikmesriikide kohtunike koolituse eest vastutavaid asutusi ühendav rahvusvaheline mittetulundusühing. Ühingu eesmärk on edendada kohtunike koolitust Euroopa Liidus ning ühing tegeleb liikmesriikide ja Euroopa Komisjoni rahalisel toel. Eestis on EJTN-i liikmeõiguste teostamine Riigikohtu ülesanne.

Euroopa Komisjoni finantseerimisel käivitas EJTN 2005. ja 2006. aastal kohtunike ja prokuröride vahetusprogrammi ning 2007. aastal võttis tegevus juba laiemad mõõtmed. Vahetusprogrammi mõte on tugevdada Euroopa Liidu kohtute vastastikust usaldust, mis on vajalik Euroopa Liidu kohtute koostöö heaks sujumiseks. Vahetusi pakutakse üldkohtunikele, halduskohtunikele, kohtute haldamise nõukogu liikmetele ja lisaks

on võimalik pikemat aega stažeerida Euroopa Kohtus ja Euroopa Inimõiguste Kohtus. Vahetusprogrammi raames on Eesti kohtunikud käinud Soomes, Taanis, Hispaanias, Saksamaal jm.

Üldkohtunike vahetusprogramm ei esita väga detailseid nõudmisi – reguleeritud on vahetuse kestus (kaks nädalat) ja kulutuste hüvitamine osalevale kohtunikule. Täpsema tegevuskava välja töötamisel on jäetud vastuvõtvale liikmesriigile vabad käed ja teadaolevalt on praktika olnud üsna mitmepalgeline. Sellise tegevusvabaduse eeliseks on kindlasti paindlikkus, mis võimaldab arvesse võtta nii külaliste kui ka vastuvõtjate huve, kuid teiselt poolt võib ka teadmiste omandamise tase osutada erinevaks. Muu hulgas määrab vastuvõtjariik vahetuse keele, mis praktikas tähendab, et osa vahetusi toimub üksnes kohalikus keeles ja osa vahetusi lisaks ka mõnes suuemas rahvusvahelises keeles.

Vahetusprogrammi korraldus

Siinkirjutajal oli võimalus osaleda vahetusprogrammis 2008. aasta sügisel Bergenis Norra Kuningriigis. Vastuvõtu organiseerijad pakkusid küllastamiseks kõiki kolme Bergenis asuvat kohut: Bergen I astme kohus,

Nordhordlandi I astme kohus ja Gulatingi apellatsioonikohus.

Bergeni I astme kohtu tööpiirkonnaks on 250 000 elanikuga Bergeni linn, kohtus on 30 kohtunikukohta, millest 21 on täidetud kohtunikega ja 9 asenduskohtunikega.

Nordhordlandi I astme kohtu tööpiirkonnaks on Bergenist põhjas asuv Nordhordlandi haldusüksus. Kohtus on 9 kohtunikukohta, millest 6 on täidetud kohtunikega ja 3 asenduskohtunikega. Kohtul on lisaks Bergenis asuvatele ruumidele kolm kohtumaja, kus Bergenis töötavad kohtunikud peavad vajadusel väljasõiduistungeid.

Gulatingi apellatsioonikohus on üks kuuest Norra apellatsioonikohtust. Kohtus töötab 18 kohtunikku, kes lahendavad kohtuasju olenevalt olukorrast kas ainuisikuliselt, kolmeliikmelises kolleegiumis või kolleegiumis koos vandekohtuga.

Norra Kuningriik võõrustas 2008. aastal kokku nelja välisriigi kohtunikku, kes osalesid programmis ühel ajal. Seega osales siinkirjutaja kõrval üks kohtunik Poolast, üks kohtunik Itaaliast ja üks kohtunik Hispaaniast. Selline korraldus oli väga sobiv vastuvõtjatele ning tänu sellele said osalejad infot lisaks kohalikule õigussüsteemile ka teiste osalejate päritolumaa õigussüsteemist.

Norra inimestele tavapäraselt olid vastuvõtjad äärmiselt soojad ja hea huumorimeelega suhtlejad, kes olid valmis asjalikult kõikidele küsimustele vastama ja tundsid siirast huvi kõikide osalejate vastu. Kuivõrd Norra töökultuuris on töötaja iseseisev ja ootab seda ka teistelt, siis sõltus vahetusprogrammist saadav kasu suuresti sellest, kui aktiivselt osaleja kohaliku õigussüsteemi vastu ise huvi tundis.

Teadmiste omandamise peamiseks viisiks oli kohtuis-tungite jälgimine. Üldjuhul oli istungit juhtinud kohtunik pärast valmis heal meelel oma aega kulutama ja külalistele kohtuasja olemust selgitama ning kõikvõimalike huvipakkuvate teemade üle koos külalistega aru-tama. Üldisemat laadi teemasid tutvustati vaba vestluse vormis. Kuna programm oli jagatud kolme kohtu vahel, siis oli peakorraldaja määranud igast kohtust vastutava isiku, kes pühendas külalistele võimalust mööda oma aega ning avas vestluse käigus Norra õigussüsteemi üksikasju.

Lisaks kohtutes stažeerimisele oli osalejatel võimalik külastada lastega seotud kriminaalmenetluste keskust ja (kohalikus mõistes) range režiimiga vanglat.

Norra kohtusüsteem

Norra kohtusüsteem on kolmeastmeline, esimeseks astmeks on umbes 70 maakohut (*tingrett*), teiseks astmeks 6 apellatsioonikohut (*lagmannsrett*) ja kolmandaks astmeks Ülemkohus (*Høyesterett*). Erikohtuid on väga vähe, näiteks on töökohtud. Kõik kohtuasjad algavad maakohustus või eripädevusega kohtus.

Maakohtus mõistab õigust kohtunik ainuisikuliselt, apellatsioonikohtus mõistab õigust kolmeliikmeline kolleegium koos nelja kaasistujaga, kellel on kohtunikega võrdne sõnaõigus. Kriminaalasjades, kus karistuseks võib määrata vabadusekaotuse vähemalt kuueks aastaks, mõistab õigust kolmeliikmeline kolleegium koos künneliikmelise vandekohtuga, kes langetab otsuse süü küsimuses. Ülemkohus menetleb sarnaselt Eesti Riigi-kohtuga üksnes neid kohtuasju, mille menetlemise on heaks kiitnud loakogu, ning tegutseb ka põhiseaduslik-kuse järelevalve kohtuna.

Kohtunikud nimetatakse ametisse eluks ajaks. Kohtu-nikuks võib nimetada tunnustatud juristi, kes töötab advokaadi, prokuröri või kõrgkooli õppejõuna. Eelnev ettevalmistusperiood või eksami sooritamine ei ole vaja-lik. Kuni 30-aastase juristi võib nimetada kuni kaheks aastaks asenduskohtunikuks, kes mõistab võrdselt koh-tunikega õigust lihtsamates tsiviil- ja kriminaalasjades. Asenduskohtunikuna töötamine on noorte seas popu-laarne ja võib olla eeliseks hilisemal kohtunikuks kan-dideerimisel.

Sarnaselt teiste Euroopa riikidega on Norra püüdnud vii-mastel aastatel muuta kohtumenetlusi tõhusamaks, kii-remaks ja vähem kulukaks. Üle poole kriminaalasjadest lahendatakse lihtmenetluses, kus süüdistatav tunnistab end süüdi ja saab seejärel taotleda kolmandiku võrra kergemat karistust kui tavamenetluses. Tsiviilkohtu-menetluses kehtib alates 2008. aastast uus menetlussea-dustik, mis loob nn kahe tee süsteemi, kus väiksematele nõuetele on ette nähtud lihtsam ja kiirem menetlus ning suurematele nõuetele tavapärase menetlus.

Kohtuistungi käiku üheski kohtuastmes ega menetlusliigis ei protokollita ega salvestata. Sellest tuleneb, et apellatsioonikohus peab tunnistajate ja poolte seletuste osas tuginema üksnes esimese astme kohtu otsusele või kuulama need isikud ise üle. Teiseks tingib see eraldi ametikoha olemasolu, see on nn kohtutunnistaja, kelle ainsaks ülesandeks on viibida kohtuistungil ajal saalis, et ei tekiks olukorda, kus kohtunik ja menetlusosaline on kohtusaalis vaid kahekesi.

Aktuaalne on diskussioon vandekohtusüsteemi üle. Apellatsioonikohtus langetab kümneliikmeline vandekohus, kelle hulgas on viis meest ja viis naist, otsuse süü küsimuses kriminaalasjades, kus karistuseks võib määrata vabadusekaotuse vähemalt kuueks aastaks. Maailma mastaabis on üsna unikaalne, et vandekohus on apellatsiooniasemes. Sellises süsteemis saab menetlusosaline esimeses kohtuastmes kohtuotsuse koos põhjendustega, kuid apellatsiooniasemes vaid vandekohtu seisukoha ilma igasuguste motiivideta. Leidub neid, kes peavad sellist süsteemi ebaratsionaalseks ja kohtupraktika ühtlustamist pärssivaks, kuid valdavalt peetakse kohalikus õiguskultuuris kodanike kaasamist õigusemõistmisesse oluliseks traditsiooniks, millest loobuda ei tohi. Väikese märkusena võin lisada, et vahetusprogrammi osalistel õnnestus viibida pidulikult õhtusöögil, kus osales Jaapani kohtunike delegatsioon, kes oli saabunud Norrasse eesmärgiga kasutada Norra vandekohtute kogemusi Jaapanis analoogse süsteemi loomiseks.

Vaatamata mõningatele erinevustele on Norra kohtusüsteem põhitunnustelt Eesti kohtusüsteemiga väga sarnane. Tegemist on lihtsa, ilma keerukate pädevusregulatsioonideta kolmeastmelise kohtusüsteemiga, kus kassatsioonikohus toimib ühtlasi põhiseaduslikkuse järelevalve kohtuna. Sarnased on ka menetluslikud põhisuundumused, taotlus liikuda menetluse tõhustamise poole ja menetluste diferentseerimine. See tähendab, et Norra ja Eesti kohtusüsteemid on ülihästi võrreldavad ja et selline võrdlus pakub põnevaid avastusi, sest ühiskondlik ja majanduslik kontekst on meil kohati väga erinev.

Norra ja Eesti omavahelist võrreldavust suurendab ka asjaolu, et mõlemad riigid on suhteliselt väikese rahvaarvuga (Norras on 4,68 miljonit elanikku) ning rahvastiku tihedus on Norras isegi mõnevõrra väiksem kui Eestis.

Palju sarnast leiab kahe väikeriigi ajaloost. Tahtmata küll liigselt spekuloida, julgen avaldada arvamust, et ka inimeste meelelaad on olemuselt väga sarnane.

Teatavasti muutus Norra majanduslik seis pöördeliselt 1960. aastatel pärast Põhjamere rikkalike nafta- ja gaasivarude leidmist. Praegu on Norra rikkuselt 2. riik Euroopas Luxembourg järel. Kui heita pilk SKP numbritele, siis 2006. aasta andmetel oli Norra SKP 56 000 eurot, Eestis aga 10 092 eurot. Nii arutledes tekkis küsimus, kas Norra kohtukorraldusega tutvudes võiks saada vihjeid selle kohta, milline võiks olla Eesti kohtukorraldus juhul, kui peaks täide minema meie unistus jõuda viie rikkama Euroopa riigi hulka. Kui palju oleme me sõltuvad finantsidest ja millist „õigusemõistmise teenust“ saaks riik võimaldada siis, kui finantse oleks viis korda enam?

Vaadates CEPEJ-i koostatud 2008. aasta aruannet Euroopa kohtusüsteemide kohta, võib üllatusega märkata, et Norra kulutab õigusemõistmisele 0,07% SKP-st ja on sellega Euroopas eelviimane. Võrdluseks kulutab Eesti 0,18% SKP-st ja on sellega Euroopas tagant poolt 17. kohal. Seega on Norra kohtusüsteem üks õhemaid Euroopas.

Edasi uurides võib näha, et kohtunike arv 100 000 elaniku kohta on Norras samuti Euroopa lõikes väga väike – 10,9 kohtunikku. Eestis on 17,8 kohtunikku, mis on Euroopa mõistes keskmine. Eriti tähelepanuväärne on kohtuasjade arv I astme kohtus, kriminaalasju on 100 000 elaniku kohta aastas 367 ja tsiviilasju 285. Eestis on kriminaalasju 638 ja tsiviilasju 1933, seega on Norras 100 000 elaniku kohta kriminaalasju kaks korda vähem ja tsiviilasju seitse korda vähem! Ühelt poolt võib mõista, et nii väikese kohtuasjade arvu juures on kohtusüsteem õhuke, kuid teiselt poolt tekib küsimus, kuidas on nii kaugele jõutud?

Vahemärkusena võib lisada, et isiklik kogemus kinnitas seda, mida näitavad numbrid. Kohtuasju on üsna vähe ja kohtunikud ei ole tööga üle koormatud, enda sõnul on nende töökoormus normaalne. Tavapärastelt peab Norra kohtunik istungeid 2–3 korda nädalas, iga kord hommikupoolikul ühe istungi, seega 2–3 istungit nädalas. Kohati tundub, et kohtu töö efektiivsusele on Eestis rohkem tähelepanu pööratud, kuigi Norra kohtunikul ei

ole konsultanti ega sekretäri ning ta peab kõikide ülesannetega ise tegelema.

Tsiviilasjade väikese arvu taga on tõenäoliselt asjaolu, et kõik vaidlused peavad enne kohut kohustuslikus korras läbima lepituskomisjoni. Lepituskomisjon tegutseb kohaliku omavalitsuse juures ja selle töös osalevad peamiselt ilma juriidilise hariduseta tavakodanikud. Lepituse tulemusena lahendatakse vaidlus enamikus asjades enne kohut ning need asjad, mis jõuavad kohtusse, on lahendamiseks küpsemad, sest pooled on enne kohtunud, positsioone selgitanud ja auru välja lasknud.

Kindlasti on ka kriminaalasjade väikese arvu taga omad põhjused ja võib oletada, et selleks on tõhusam sotsiaabisüsteem ja ulatuslik töö vangidega. Nii oli vahetusprogrammi käigus võimalik tutvuda Norra range režiimiga vanglaga, külaskäik, mis oli väga muljetavaldav. Kinnipeetavate tingimused olid äärmiselt head ning režiim ja kinnipeetavate ning valvurite vahelised suhted tundusid vabamad ja sõbralikumad kui pioneerilaagris. Norrakad ise on uhked korduvate vangide üliväikese osakaalu üle ning on teinud uurimuse, mille kohaselt iga vanglasüsteemi investeeritud kroon toob ühiskonnale eri väljundite kaudu kokku tagasi 20 krooni.

120

♦ ♦ ♦ ♦ ♦

Võib öelda, et õigusrahu on Norra ühiskonnas võrreldes Eestiga märksa enam ja kuigi loomulikult on oma osa ka sellel, et Norra ühiskonnas on au sees seadustest kinnipidamine ja ausus, siis suures osas on see läbimõeldud ja tervikliku poliitika tulemus. Norra kulutab võrreldes Eestiga kordades rohkem vahendeid kohtuvälisele lepitusele, riiklikule õigusabile, vanglasüsteemile ja sotsiaalkindlustusele ning tänu sellele on kohtutel ka kordades vähem tööd. Järelduseks võiks olla tõdemus, et kui kohtusüsteemis töötavatel inimestel on sageli tunne, et nende ees seisvaid probleeme aitaks lahendada kohtusüsteemi tõhustamine või parem finantseerimine, siis tegelikult on tõeliselt mõjusaks (kuid tihti ka kulukamaks) lahenduseks probleemiga tegelemine ühiskonna tasandil.

